

ЯК НЕ СТАТИ ОВОЧЕМ

Інструкція
з виживання
в інфопросторі

ОКСАНА МОРОЗ

ЯК НЕ СТАТИ ОВОЧЕМ

ІНСТРУКЦІЯ З ВИЖИВАННЯ В ІНФОПРОСТОРІ

Харків

2021

УДК 316.658=161.2
M80

Серія «Актуальна тема»

Дизайн обкладинки Попової Оксани

Мороз О.

М80 Як не стати овочем. Інструкція з виживання в інфопросторі / Оксана Мороз. — Х. : Віват, 2021. — 208 с. — (Серія «Актуальна тема», ISBN 978-617-690-089-4).

ISBN 978-966-982-705-0 (PDF)
ISBN 978-966-982-521-6 (укр.)

Ця книжка — інструкція з виживання в сучасному інформаційному просторі. У ній зібрано основні способи маніпулювання та шахрайств в інтернеті. Простою мовою на конкретних прикладах розказано, як їх розпізнати, чим вони шкідливі та як діяти, щоб мінімізувати ризики та шкоду.

Книжку написано у форматі довідника, щоб більш обізнані читачі могли структурувати знання, а ті, хто тільки починає шукати відповідь на запитання «Як мною маніпулюють?», швидко зорієнтувалися.

Видання стане знахідкою для тих, хто хоче пояснити рідним і знайомим, як діють маніпулятори та шахраї.

УДК 316.658=161.2

ISBN 978-966-982-705-0 (PDF)
ISBN 978-617-690-089-4 (серія)
ISBN 978-966-982-521-6 (укр.)

© Мороз О. Ю., текст, 2021
© Попова О. В., дизайн, 2021
© ТОВ «Видавництво “Віват”», ви-
дання українською мовою, 2021

ЗМІСТ

ЯК НЕ СТАТИ ОВОЧЕМ, АБО ЧОМУ Я НАПИСАЛА ЦЮ КНИЖКУ 7

ПРОБЛЕМА, ЯКУ НЕ ПОМІЧАЮТЬ 11

ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА ТА ЦИФРОВА БЕЗПЕКА 33

Як нами маніпулюють на цифрових платформах 41

Facebook 42

YouTube 49

Google 52

Viber 54

Telegram 57

Вікіпедія 61

Як безпечно користуватися гаджетами 63

Як отримати наші дані в обхід цифрових платформ 73

Як безпечно споживати інформацію 80

ЯК НЕ ПОТРАПИТИ НА ГАЧОК ШАХРАЯМ ТА МАРКЕТОЛОГАМ 87

Ознаки шахрайства та псевдоблогерства 90

Халюва 93

Нарешті 96

Зиск 98

Допомога тим, кому тяжко 99

Точки опори 103

Страх і протест 104

Я вас навчу 106

Людоњки, порадьте! 108

Успішний успіх 117

ЯК БЕЗПЕЧНО ЗНАХОДИТИ ВІДПОВІДІ НА ФІНАНСОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ.....121

Не втратити.....123

Заробити128

Позичити.....137

ЯК БЕЗПЕЧНО ЗНАХОДИТИ ВІДПОВІДІ НА ПОЛІТИЧНІ ПИТАННЯ.....143

Як зрозуміти реальність.....149

За кого голосувати.....154

Місцеві вибори

Вибори депутатів

Вибори президента

Російсько-українська війна

ІНСТРУКЦІЯ З ВИЖИВАННЯ В ІНФОПРОСТОРІ

181
Перший рівень – захищаємо себе

Другий рівень – захищаємо сім'ю

Перелік основних корисних ресурсів

201
ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ.

ЯК НЕ СТАТИ ОВОЧЕМ, АБО ЧОМУ Я НАПИСАЛА ЦЮ КНИЖКУ

Хто ж такі «овочі»? Упевнена, що це запитання крутиться зараз у вашій голові. Хтось побачив назив книжки й згадав мене незлім тихим словом: «Як вона може таке говорити? Та хто вона така?!» Інші зацікавлено почнуть гортасти сторінки, вчитуватися у зміст, бо й самі не раз думали про те, як часто з нас намагаються зробити «овочів».

Так-от, «овоч» — це стан, у якому людина нічого не хоче робити сама. Їй зручно йти за руку по доріжці, протоптаній маніпулятором чи шахраєм. Згаданий стан не виникає з волі самої людини, а зумовлений низкою чинників, про які я докладно розповіла у своїй першій книжці «Нація овочів? Як інформація змінює мислення та поведінку українців». Якщо коротко, то це результат системного впливу маніпуляцій та зовнішніх умов, у яких ми опинилися історично і які спричинили втрату інформаційного імунітету в більшості наших співгромадян. Ідеється про добу СРСР, 1990-ті, кризу 2008-го, зміну аналогової ери на цифрову, війну, коронавірус та ін.

Деякий час людина протистоїть «овочизму», спираючись на свій досвід, освіту, поради оточення. Проте якщо вона не дотримується базової інформаційної гігієни, не вміє фільтрувати інформацію, то концентрація інформаційних вірусів у її голові зростає до критичної межі і саме маніпулятори починають визначати думки та дії такої людини. Натомість її самостійний вплив на них номінальний. Це і є стан «овоча».

Ніхто не хоче бути «овочем», проте, ставши ним, ніколи не визнає, що це так. Мета моєї книжки — боротися з маніпуляторами. Не допустити, щоб ті українці, які вже потрапили під їхній вплив і зараз рухаються до стану «овоча», перетнули червону лінію.

Так сталося, що за 39 років я мала різні статуси: була «овочем», маніпулятором і борцем із ними. Із власного досвіду знаю, як складно самій людині змінити думку і як легко це вдається маніпуляторам.

У школі та університеті я була відмінниця. Неодноразово перемагала на Всеукраїнських олімпіадах. Єдина з курсу мала «5» із вищої математики. Однак був інший бік того життя. У школі паралельно з класикою я читала 13-ту сторінку в місцевій газеті. Там писали про все паранормальне. Я була переконана, що в нашій квартирі живе домовик. Ніколи не ходила до лікарів, вважаючи їх за шарлатанів. А от до знахарок йшла залюбки. Уникати чорного кота, не виносити сміття ввечері — це теж було про мене. Одного разу під час сесії я знепритомніла в бібліотеці. Добра пані сказала, що це врохи, і зняла їх за допомогою сірників.

А 2002-го захворіла моя мама. Їй довго не могли поставити діагноз. А потім винесли вердикт — рак 4-ої стадії. Лікували його сумішшю олії та горілки. Бо так тоді зцілився хтось зі знайомих. Мамі це не допомогло, і вона померла.

Потім я переїхала в Київ і купила квартиру та авто в кредит. І ремонт зробила в кредит. Коли мене запитували, як погашатиму ті кредити, раптом що, я безтурботно відповідала: «Оформлю нову кредитку».

До 2008-го я не вміла розпізнавати інформаційні віруси й вірила в магічні пігулки — прості рóзв'язки складних

проблем. Чи була я дурна? Ні. Чи була я неосвічена? Ні. Проте саме інформаційні віруси визначали мое мислення й поведінку. Вони вбили мою маму. Вони загнали мене в кредитне ярмо й добряче знівечили.

Відтоді я пройшла довгий шлях. З одного боку, працювала з відомими політиками та олігархами, досконало вивчивши, як вони маніпулюють людьми. З другого — досліджувала поведінку українців в інформаційному полі та їхню реакцію на ці маніпуляції. Паралельно шукала відповіді на пекучі запитання: «Доказова медицина чи альтернативна?», «Чи можна вірити астрологам?», «Чому люди вірять шахраям та конспірологам?» та ін.

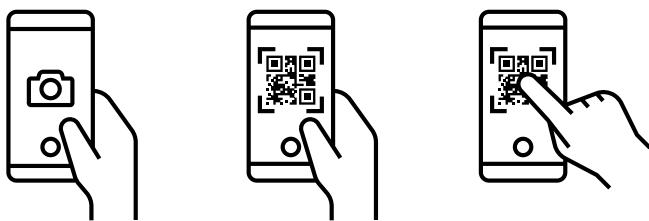
Восени 2019-го для мене почалося нове життя. Набиті гулі та здобутий практичний досвід я стала застосовувати, щоб навчити українців протистояти маніпуляторам і шахраям. Написала дві книжки про це, а зараз ви тримаєте в руках третю. Заснувала волонтерську ініціативу «Як не стати овочем», що впевнено йде до амбітної та складної мети — навчити 7 мільйонів українців інформаційної гігієни.

Ця книжка — результат моого досвіду, досліджень і навчання понад 5000 українців. 2020 року я розробила курси з базової інформаційної гігієни, що витримали понад 10 редакцій. Саме такий навчальний досвід став основою для цієї книжки. А оцінка «дуже корисна інформація для щоденного життя» від 89 % учасників згаданих курсів дає надію, що моя книжка буде корисна й допоможе вам не стати «овочем».

Відео «Хто така
Оксана Мороз»

ЯК ЗІСКАНУВАТИ QR-КОД

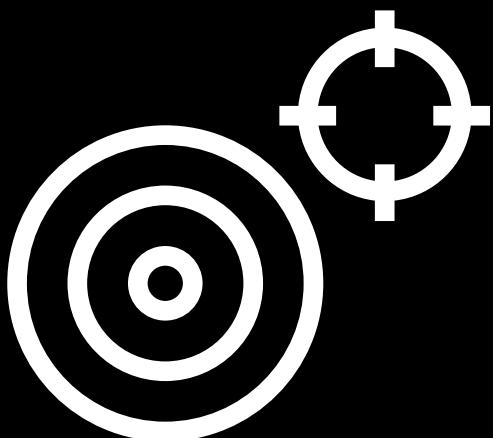

Текст цієї книжки доповнений багатьма додатковими матеріалами. Вони допоможуть вам докладніше розібратися у важливих темах. Це відео, статті, ігри, дослідження, навчальні курси, *YouTube*-канали, фільми та книжки.

Ви легко та швидко зможете знайти ці матеріали, скориставшись нашою системою QR-кодів. Щоб їх відсканувати:

- відкрийте програму «Камера» на початковому екрані, екрані блокування чи в Центрі керування;
- виберіть задню камеру, тримаючи пристрій так, щоб QR-код був у видошукачі програми «Камера»;
- торкніться сповіщення, щоб відкрити пов'язане з QR-кодом посилання.

ПРОБЛЕМА, ЯКУ НЕ ПОМІЧАЮТЬ

Запитання: *От що робити, коли тиск 160 на 80?*

Відповідь: *Замість таблеток щовечора намочувати шкарпетки в розчині вода з оцтом (1:1) і на 15 хв на ноги закласти. І вдень тиск буде в нормі. Бо до таблеток додають тепер тальк. Він осідає на судинах, потім будете ще приймати від серця і для розрідження судин.*

Примітка: *тут і далі стилістика цитат максимально збережена.*

13

Це реальний діалог у *Facebook*-групі «Людоњки, порадьте!» Вона — своєрідне дзеркало того, як українці споживають інформацію. У ньому — зневіра в усіх інституціях. Віра, подекуди сліпа, людям. Прагнення просто розв'язувати складні проблеми. Невміння «фільтрувати» інформаційні джерела. Усе це посилила нова цифрова ера з її соціальними мережами, блогерами, псевдоекспертами та іншими продавцями магічних пігулок.

Проте є одне «але». Коли пишу цей текст, половина українців думає, що вони вміють відрізняти правду від брехні в інформаційному просторі, хоч лише 3 % наших співгромадян можуть це зробити. Сподіваюсь, що, коли читаете мою книжку, відсоток змінився в кращий бік.

Це створює чудову основу, щоб змінити мислення й поведінку українців у необхідному маніпуляторам

Дослідження
USAID-Internews
(жовтень 2020 р.)

руслі. Людей, які заміняють візит до лікаря діагностикою у *Facebook*-групах, можна переконати голосувати й купувати так, як потрібно власникам інформаційних ресурсів. А ще на це не потрібні великі бюджети чи унікальні інструменти. Бо ж люди не відрізняють інформаційних сайтів-сміттярок (ресурсів, що спеціалізуються на маніпуляціях, проте маскуються під медіа) від онлайн-медіа, що дотримуються журналістських стандартів. Люди охоче розмінюють свої дані (номери телефонів, імейли тощо) та емоційні гачки на псевдобезкоштовні розваги.

Зараз час інформаційного «кріпацтва». Коли є «поміщики», що мають знання та ресурси, пратнучи збільшувати капітал і вплив. А є «кріпаки», які під тиском складного життя, інформаційного шуму та інформаційної неграмотності роблять те, що їм кажуть, бо не знають іншого. Та ще й радіють кожній віддушині — безкоштовній розвазі чи інформації.

Думаете, кріпацтво скасували? Ні. Воно є тут і зараз. Відмінність лише одна. Колись кріпаками були бідні люди. Тепер немає різниці, яка в тебе освіта, скільки ти заробляєш і який твій соціальний статус. Якщо не знаєш інформаційної грамоти, ласково просимо в «кріпаки».

Чи мали тоді поміщики якісь унікальні інструменти управління? Ні. Вони користувалися своїми можливостями й залякували людей. Те саме й зараз. Цифрові платформи створили купу можливостей. Знаєш про них? Умієш обернути на свою користь? Роби те, що потрібно: залякуй, бреши, маніпулюй. Змінної мислення та поведінку людини й народу. Так, як потрібно тобі.

Щороку інформаційні віруси стають простіші й доступніші, а їхня руйнівна сила росте. Люди радо проходять

Медіа, що дотримуються журналістських стандартів (ІМІ, другий квартал 2021 р.)

тест «Який вигляд ти мав би як рушник», віддаючи купу своїх даних і даних друзів. Відомі та поважні профі з комунікацій беруть участь у флешмобах, що збирають їхні емоційні гачки. Усе це дає змогу персоналізувати маніпуляції й говорити з кожним так, щоб бути почутий.

Вартість створення інформаційного вірусу стрімко знижується. Пам'ятаєте Нові Санжари? Як люди кидали каміння в автобус із такими самими людьми, що прилетіли з тодішнього епіцентру коронавірусу — міста Ухань. Картинка «Українець іде на українця» облетіла всі світові медіа. А коштували Росії копійки. Достатньо було створити спільноту у *Viber*. Запустити туди 20 ботів. Скоординувати їхні дії з «говорящими головами» на проросійських телеканалах. І все.

Менш ніж за добу основну роботу виконано: правильно заряджені люди вийшли навулицю.

Нові Санжари не виняток. Це типовий кейс інформаційних вірусів цифрової ери. Люди не знають, кому вірити. Точно не довіряють владі та офіційним джерелам. Люди щиро вважають, що найбільше брехні в телевізорі, а от у *Facebook*, *YouTube*, *Viber* чи *Telegram* — свобода слова. І саме там можуть говорити правду ті, хто бажає їм добра. А люди так хочуть, щоб хтось бажав їм добра.

У наш час 32 % українців визначають правдивість новини інтуїтивно, а 42 % ніколи не перевіряють інформацію на достовірність. Водночас лише 15 % українців не користуються інтернетом. 71 % — активні користувачі мережі, а серед їхніх основних мотивів — пошук потрібної інформації (74 %) та перегляд новин (61 %).

Як ми потрапили в інформаційне «кріпацтво» і що нас у ньому утримує?

Як проросійська мережа в Україні організувала бунт у Нових Санжарах (texty.org.ua, лютий 2020 р.)

Дослідження ГО «Детектор Медіа» (березень 2021 р.)

1. УКРАЇНА ЖИВЕ В ПЕРІОД ПОДВІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Аналогову еру змінює цифрова. А Україна виборсується із «совєтчини» й стає демократією. Ми вже пройшли складний шлях руйнування старого, проте нового ніяк не збудуємо. Не останню роль у цьому відіграє інформаційна неграмотність.

В Україні демократія. Куди піде більшість, туди потягне й країну. Раніше, щоб змінити думку більшості, потрібні були роки, тепер лік іде на тижні та місяці. Кількість інструментів маніпулювання громадською думкою постійно зростає, а їхня вартість і доступність зменшується.

Ситуація не була б загрозлива, якби паралельно в нашій країні функціонували сформовані робочі інституції та процеси. Наприклад, у США 6 січня 2021 року заряджений Трампом натовп пішов на штурм Капітолію й глумився над цитаделлю демократії. Америка та світ були шоковані. Проте ситуацію нормалізували дуже швидко.

У демократіях, що встигли сформуватися до початку цифрової ери (орієнтовно 2010 року), це норма. У важливі для країни миті політики, правоохоронці, бізнесмени, громадськість працюють злагоджено. На нормалізацію можуть піти години чи роки, проте країна збережеться й курсу не змінить.

В Україні, яка не встигла здійснити реформи й сформувати демократію, насправді все інакше. Кожен реформатор приречений на ефективний спротив системи. Воно вмикає медійний ресурс і руками одурених людей повертає все на місце. Інші зусилля закінчуються поверненням до звичного популізму під оплески народу. В умовах збройної агресії Російської Федерації проти

України це створює живильне середовище для провокацій у нестабільних регіонах (наприклад, на Закарпатті).

Додайте до цього, що Україна — своєрідний полігон, на якому випробовують інформаційну зброю, і ситуація стане геть сумною. Проте не безнадійною, бо коли ми це розуміємо, то можемо її змінювати.

РЕМАРКА

Багато громадських активістів працюють над розбудовою демократичних процесів в Україні. Їхню діяльність фінансують міжнародні грантові організації. Саме вони активно консультирують, а коли потрібно, і критикують владу. Це системні адвокати реформ у різних сферах.

Проте для більшості суспільства вони були непомітні. Усе змінилося восени 2019-го. Одному олігархові став поперек горла уряд Гончарука, у якому було чимало представників згаданого сегмента. От їх і вирішили дискредитувати всіх за раз, щоб двічі не вставати.

17

Медіакілери та анонімні *Telegram*-канали, спираючись на проросійські медіа, назвали їх «соросятами». Це означало:
— Яке в них було завдання? Здійснювати реформи. Вони є?
Ні, немає.

- Вони отримували гроші? Так, із грантами все прозоро.
- Але результату немає? Так.
- Отже, що вони зробили? Украли гроші.

В Україні інформація круить суспільством, бо немає ані реформованих інституцій, ані достатньої законодавчої бази. Навіть якщо започаткували чудову реформу, олігарх, якому вона не подобається, може втрутитися. Увімкнути свій інформаційний ресурс, розповісти, що хороши хлопці та дівчата — це «соросята». Вони погані, ім не варто довіряти, саме через них не розвинулась демократія.

Байки про Сорося.
Як російська деза
перетворилася на
внутрішньоукраїн-
ський дискурс
(texty.org.ua,
грудень 2020 р.)

2. МИ ЖИВЕМО СЕРЕД МОРЯ «БЕЗКОШТОВНОЇ» ІНФОРМАЦІЇ

Кожен за лічені хвилини може знайти будь-що й не заплатить за це жодної гривні. Коли хтось із вас востаннє платив за інформацію? Не інтернет-провайдерам, а саме за інформацію. Переконана, що таких одиниці.

Проте на створення такої інформації витрачені реальні й чималі гроші та час. «Якщо не платимо, товар — ми» — ця фраза вже стала крилатою, бо якнайкраще ілюструє нашу цифрову дійсність.

Якщо не платимо грошима (а часто — навіть якщо й платимо), цифрові платформи беруть із нас іншу «валюту»:

- нашу увагу. Що більше часу проводимо у *Facebook* чи на *YouTube*, то більше нам можна показати реклами. Що довше дивимося певний канал, то більше шансів нами маніпулювати. Усе це конвертують у реальні гроші від рекламодавців та власників. Проте це не завжди відповідає нашим інтересам;
- наші дані та емоції. Щоб досягти мети, замовник мусить розуміти специфіку аудиторії. Що більше інформації про неї він має, то більш персоналізоване звернення й кращий результат. Рівень інформаційного «шуму» щороку зростає. Щоб через нього пробитися, замало знати стать, вік, географію, дохід чи основні інтереси користувачів. Тому замовники системно збирають наші емоційні гачки — те, що вмикає емоції й спонукає до дії. Дані та емоційні гачки акумулюють, створюючи з них наш цифровий портрет. Він і лягає в основу персоналізованих повідомлень, що змінюють наше мислення та поведінку.

Коли така інформація накопичена в порядних руках, від неї більше користі, ніж шкоди. Сьогодні я не спізнилася на зустріч, бо навігатор зібрав та обробив інформацію про швидкість руху на київських вулицях. Завдяки їй я вчасно дізналася про ремонт дороги й отримала інструкцію щодо оптимального маршруту. Стіл, за яким пишу цей текст, придбаний завдяки *Facebook*-та *Instagram*-рекламі.

Щоб заощадити час, я давно застосовую таку модель: знаходжу потрібне на одному-двох відповідних сайтах, а далі просто переглядаю рекламу з альтернативами, яку мені пропонують системи, що проаналізували історію пошуків.

Проте є й зворотний бік цих технологій. Маніпулятори збирають наші дані, паразитуючи на цифрових платформах, і використовують їх, щоб персоналізувати повідомлення, а отже, ефективно змінювати наше мислення та поведінку.

19

Після скандалу з *Cambridge Analytica Facebook* та решта цифрових платформ почали обмежувати кількість даних для рекламодавців. Вони запровадили суворіші обмеження на види рекламиованих товарів і послуг та умови такого промо. Від цього в першу чергу постраждали «сірі» індустрії, зокрема політики, що використовують не тільки рекламу себе коханих, а й антирекламу конкурентів.

РЕМАРКА

Компанія *Cambridge Analytica*, розробивши алгоритм аналізу політичних уподобань виборців, змогла зібрати особисті дані 87 мільйонів користувачів *Facebook* без їхнього відома.

База даних компанії акумулювала тисячі параметрів щодо кожної людини.

У березні 2018 року британський телеканал *Channel 4* випустив фільм-розслідування про *Cambridge Analytica*, у якому надав докази, що згадана компанія причетна до втручання в перебіг понад 200 виборів у всьому світі.

Журналіст телеканалу видав себе за клієнта, який нібито прагне вплинути на підсумки виборів у Шрі-Ланці. З листопада 2017 по січень 2018 року в готелях Лондона він здійснив кілька зустрічей із працівниками *Cambridge Analytica*.

Під час однієї з бесід очільник компанії Александр Нікс зізнався, що його організація втручалася в проведення понад 200 виборів у різних куточках світу, зокрема в Аргентині, Кенії, Нігерії та Чехії.

З журналістом *Channel 4* також зустрічалися виконавчий директор *Cambridge Analytica* Марк Тернбулл та експерт із даних Алекс Тайлер. Тернбулл повідомив, що працівники компанії розміщували в соціальних мережах і на окремих сайтах компромат на кандидатів. За бажанням клієнта для конспірації *Cambridge Analytica* могла здійснювати такі операції від імені нібито «туристів» або «студентів, що виконують навчальні роботи в університеті».

Раджу подивитися фільми про те, як збирають наші дані і для чого їх використовують:

- «Соціальна дилема» (*The Social Dilemma*, 2020), *Netflix*, режисер Джефф Орловські;
- «Великий злам» (*The Great Hack*, 2019), *Netflix*, режисери Карім Амер і Джехан Нуджем.

Маніпулятори винахідливі й не залишилися в ролі спостерігачів. Вони доповнили свої індустрії з продукування інформаційних вірусів важливою компетенцією —

збиранням даних та емоційних гачків в обхід цифрових платформ. Добре розуміючи, як ті функціонують, і не менш добре знаючи психологію та поведінку людей, маніпулятори створили інструменти — «вовків в овечій шкурі».

Людина думає, що отримує безкоштовну розвагу, щось цікаве чи корисне, а натомість щедро ділиться даними про себе та своїх онлайн-друзів. Докладно розповім про ці технології в наступному розділі.

Зібране додають до баз даних, наявних на ринку. Вони потрапили туди внаслідок витоку інформації чи цілеспрямованих зламів. Усе це дає змогу сформувати достатній цифровий портрет людини й зарахувати її до певного сегмента. Під цей сегмент добирають оптимальний спосіб комунікації та повідомлення. А далі ресурси-сміттярки, боти, псевдоексперти та інша вірусмейкерська рать роблять свою справу, доносчи до вас інформацію й коригуючи ваше мислення та поведінку.

21

3. УКРАЇНЦІ ВІРЯТЬ ЛЮДЯМ І В МАГІЧНІ ПІГУЛКИ, АЛЕ НЕ ВІРЯТЬ ІНСТИТУЦІЯМ

Тобто якщо на шальках терезів буде думка знайомого чи посадовця, повірять першому. Це стосується як держави, так і бізнесових інституцій.

Згаданому стану речей сприяли роки корупції та популізму. До 2019 року Інститут соціології НАН України заміряв рівень довіри до астрологів. Їм довіряли більше, ніж органам влади, нарівні, наприклад, із банками. З цих даних видно, що найвища довіра — до сім'ї, рідних, співвітчизників та сусідів. Далі йдуть церква, волонтери, армія, науковці.

Дослідження
Інституту соціології
НАН України
(2018 р.)

Соціальні мережі стали раєм для споживання інформації. Там багато людей, людям довіряють, а отже, довіряють і їхній інформації.

Наприклад, ось реальні запитання у *Facebook*-групі «Людоњки, порадьте!» Так, сюди звертаються щодо порад із ведення вагітності.

Запитання: Чи важко завагітніти, коли в жінки перша негативна група крові? Чи потрібно також шукати чоловіка з негативною групою, щоб не було резус-конфлікту?

Запитання: Доброго вечора, скажіть, чи це нормальні: 20-й тиждень вагітності, не відчуваю рухів плода зовсім? На УЗД усе нормально: і ріст, і серцебиття.

22

У нашому складному сьогоденні важливо знайти точки опори, зокрема українці їх знаходять у релігії, магії, езотериці й дуже багатьох інших речах. А ще українці бачать, що поруч є люди, які живуть краще. Отже, ті люди щось знають! Повірити, що річ у кращій освіті, працевздатності та інших раціональних чинниках, складніше за таємне знання чи блат.

Цим користуються шахраї й маніпулятори. Вони пропонують швидкі розв'язки найрізноманітніших складних проблем. Типова ситуація, коли людина, дізнавшись про тяжкий діагноз та складний план лікування, шукає альтернативу. Там, де є 100 % гарантії.

Знову прогляньмо *Facebook*-групу «Людоњки, порадьте!» Тема здоров'я там серед найбільш обговорюваних.

Запитання: Привіт, чи лікувався хтось грибами? Нетрадиційна медицина.

Відповідь: Звичайно, цей розділ медицини називається фунготерапія. Лікувалися лисичками, рейши, шиїтаке, веселкою, чагою, кордицепсом. Вони дієвіші, ніж трави, у кожного своє призначення.

Запитання: Хто знає, у чому може бути причина? Коли на обличчі з'являється жирна плівка та неприємний запах. Він дуже відчутний, наприклад, у приміщені відразу вічувається. На рахунок гігієни відразу скажу, що миюсь часто, а запах саме від шкіри обличчя. Також на обличчі трохи проблемна шкіра, бувають висипання. І головне: та жирна плівка з'являється через 10—20 хв після вмивання. Хто з таким зіштовхувався, у чому причина й чому присутній цей запах? Дякую.

Відповідь: Лікар не допоможе... це вияви гормонального збою. Стосується менопаузи. Або зашлакованості організму. Діагнозу не буде. Причину шукати теж тут ніхто не буде. А я рекомендую голод, умовне голодування, і трави та соки; якщо є бажання, то й БАДи, для підтримки. Інакше... поляжте немало народу, який єсть усе підряд і лише дивиться на ціну. Я можу допомогти. Пишіть у приват.

23

Запитання: Що робити, якщо вдарився в копчик і сильно болить?

Відповідь: Приклейти пластырь перцевий, тільки той, що з дірочками. Час від часу мазати маззю, бо там буде синець. Гірше, коли тріщина.

Запитання: Як зменшити вузли щитовидки?

Відповідь: Лікувала натуральною польською спіруліною. Дуже ефективний засіб!!! Підлікувала щитовидну, печінку,

підшлункову, нирки, нормалізувався тиск, очистилася кров. Результат просто супер!!! Рекомендую!

4. МАНІПУЛЮВАТИ СТАЛО ДЕШЕВО ТА ДОСТУПНО

Раніше, щоб керувати масами, необхідний був доступ до ексклюзивних каналів — центрального телебачення, газет і радіо. Це потребувало чималих грошей та зв'язків. Тепер усе набагато демократичніше.

Цифрові платформи стали частиною життя для критичної більшості. Їх наповнюють мільйони людей із думками та досвідом. А українці вірять людям.

Кожен, хто має сторінку в соціальній мережі, має невелике, але повноцінне медіа. Воно може впливати на мислення й поведінку кількох друзів чи багатотисячної аудиторії. Для цього зовсім не потрібно, щоб за ним стояла реальна людина чи організація. Цифрова ера стерла межу між реальним та штучним.

Якщо добре розумієтесь на алгоритмах цифрової платформи й маєте потрібні технічні можливості, то, мабуть, створюватимете віртуальну зброю: ботів, сторінки-сміттярки, платформи для збирання персональних даних тощо. Усе це доповнює наявні особливості цифрових платформ і в синергії змінює мислення та поведінку жителів цілих міст, регіонів, країн.

А що ж цифрові платформи? Чому вони це допускають? Логічне запитання, що не має відповіді. Тільки український сегмент *Facebook* налічує сотні тисяч ботів і сторінок-сміттярок. Це ті, що успішно функціонують. Натомість у щомісячних звітах *Facebook* гордо заявляє, що заблокував кілька десятків чи сотень таких ресурсів. Тобто, щоб виявити та заблокувати всіх,

потрібно понад 200 років. І це за умови, що їхня кількість не зростатиме.

А вона росте, бо технології створення ботів різної складності спрощуються. А самі боти дедалі більше стають схожі на живих людей і правдоподібно імітують їхню поведінку.

Проте на інших цифрових платформах справи ще гірші. У *Facebook* досить легко ідентифікувати бота, тоді як у *YouTube*, *Telegram*, *Viber* це дуже складно зробити. А боти там є, і їх там чимало.

Вартість використання таких інструментів сягає сотень доларів для базових варіантів і тисяч доларів для просунутих. Кампанія з поширення інформаційного вірусу на багатотисячну аудиторію — це кілька тисяч доларів. Тобто це доступний продукт, яким користуються десятки тисяч маніпуляторів.

25

Проте штучні сторінки, накручування переглядів та аудиторії — це далеко не найбільша проблема. Алгоритми цифрових платформ, маючи на меті втримати людину в себе й не відпустити до конкурентів, ефективно створюють інформаційні бульбашки, що суттєво викривляють нашу реальність, фактично замінюючи її собою.

5. СОЦМЕРЕЖІ СТАЛИ

КЛЮЧОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ОТРИМАННЯ НОВИН.

І ЦЕ ПРОБЛЕМА

У соцмережах немає фільтрів, що ефективно відсіяли б маніпуляції та брехню. Там територія свободи слова: кожен каже те, що вважає за потрібне. От тільки майже всі забувають про важливe дополнення: говорити можна все, проте варто відповідати за свої слова.

Звіт *Facebook*
за квітень 2021 р.

Якщо глобально поглянути на боротьбу з дезінформацією в сучасному цифровому світі, то вкрай важливе перше джерело, з якого людина отримує інформацію. Коли ми шукаємо відповідь на своє запитання й знаходимо в інформаційному просторі першу інформацію, що здається переконливою, то віримо їй, і саме вона стає нашою думкою. Згодом переконати в протилежному дуже складно.

А тепер згадаймо статистику: фейки ширяться в шість разів швидше за правду. А ще над фейками працюють спеціально навчені люди, які роблять їх переконливими, простими, барвистими. Щоб виграти війну з дезінформацією, потрібно виграти битву за перше джерело, з якого людина отримує інформацію. Інакше доведеться докладати титанічних зусиль, щоб змінити хибну думку на коректну. На це підуть місяці, а то й роки.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Ключовий інструмент поширення фейків в українському сегменті *Facebook* — ресурси-сміттярки, тобто ті сторінки, що імітують онлайн-медіа. Вони публікують новини, не дотримуючись журналістських стандартів, перекручують факти, формулюють спекулятивні заголовки. Поширяють фейки й маніпуляції на різні теми: від війни та коронавірусу до дискредитації окремих посадовців чи бізнесменів. Сміттярки продукують емоційні матеріали, які потім активно ширяться в групах міст і селищ. Їх також підхоплюють ресурси, що спеціалізуються на розвагах та рецептах, проте охоче заробляють на розповсюдженні політичних фейків.

Українці переважно беруть новинну інформацію з 51 сторінки у *Facebook*. 29 із них — типові ресурси-сміттярки.

Лідирує «BBCcCNN — новини України сьогодні». Зазвичай люди думають, що це переклад реальних матеріалів *BBC* та *CNN*. Проте це не так. Згаданий ресурс публікує традиційний мікс фейків, маніпуляцій та правди. На цю сторінку підписані 21% реальних користувачів українського сегмента *Facebook*. Наприклад, 26 березня 2021 року була опублікована новина із заголовком «В Україні впав пасажирський літак. Ніхто не вижив. 289 людей трагічно загинули».

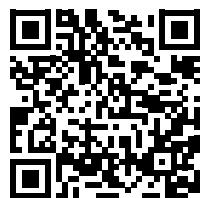
Ця фраза вирвана з допису бізнесмена Олексія Давиденка, у якому той 17 березня такою метафорою описував ситуацію щодо боротьби з *COVID-19* в Україні.

Сміттярка дбає про зростання своєї популярності. Зокрема, того-таки 26 березня вийшов матеріал із текстом молитви, яку нібіто знайшли в Гробі Господнім. Якщо носити цю молитву при собі, вона захистить від усіх негараздів. Саме такі дописи полюбляють поширювати українські користувачі *Facebook*.

У переліку популярних ресурсів є й російське пропагандистське медіа «*RT на русском*». Його аудиторія — 9,5% реальних українських користувачів *Facebook*.

Лише 3 з 51 популярних інфосторіонок у *Facebook* — це медіа, внесені Інститутом масової інформації в «Білий список»: «Радіо Свобода», «Громадське» та «Українська правда». Згідно з результатами аналізу, рівень дотримання професійних стандартів на цих ресурсах у середньому становив 97,8%. У центральній стрічці новин на згаданих сайтах не виявлено джинси, мови ворожнечі,ексизму, фейків та шкідливого контенту.

Проте в переліку популярних інфосторіонок у *Facebook* є медіа, що фігурують у рейтингу джинси IMI (РБК та «Обозреватель»), погано дотримуються журналістських стандартів (TCH), ресурси з холдингу Медведчука (112 та ZIK).

Дані дослідження ініціативи з інформаційної гігієни «Як не стати овочем» та *SemanticForce* (січень 2021 р.)

6. МИ ЖИВЕМО В ПОСТІЙНОМУ СТРАХУ, СТРЕСІ, НЕВПЕВНЕНОСТІ В ЗАВТРАШНЬОМУ ДНІ

2020 року виникло ідеальне середовище для теорій змов. Тема коронавірусу об'єднала весь світ. З неї було мінімум даних, та й ті постійно змінювалися. Офіційна влада та профільні організації плуталися в них і суперечили одна одній, поглиблюючи недовіру до себе.

Невизначеність, страх захворіти й побоювання за близьких. Ізоляція. Привид економічної кризи. Війна. Це перелік тільки перших базових чинників, що виникли одночасно й підвищили рівень стресу до максимуму.

«Людський мозок водночас знаходитьться у XXI столітті і в палеоліті. Він, як швейцарський ніж, має багато паралельних функцій. Ми оточені всім тим, що здобули за тисячоліття цивілізації. Проте інколи мозок усе одно працює на рівні “спиною до входу в печеру сидіти не можна, бо тебе з'їдять”», — розповідає біологиня та письменниця Дарка Озерна.

Невизначеність, страх та високий рівень стресу впливають на всіх людей. Залежно від індивідуальних біологічних і психологічних особливостей вони можуть зненацька повірити в теорії змови та інші магічні пігулки. Тоді людина самостійно впорядковує хаос, шукає логіку там, де її немає.

А про травми поколінь, що активують поточні стреси, узагалі заведено мовчати. А вони є й не прожиті. І Голодомор, і репресії, і війни, і Чорнобиль дають про себе знати.

«Це стосується всіх незалежно від професії, рівня інтелекту, минулих досягнень. Лікарі починають вірити в гомеопатію, професори — у гороскопи», — зауважує

психотерапевт, кандидат філософських наук Євген Пілецький.

Лікар, який урятував тисячі життів, може заперечувати реальний рівень загрози чи вірити фейкам, що поширяють вигадані способи лікування.

У ситуації страху та невизначеності людині важливо отримати швидкий і дієвий інструмент. Такий, що не тільки все пояснить, а й дасть розв'язок проблеми вже зараз.

Чудовий приклад — війна проти вишок 5G. Вишкі почали з'являтися в Ухані тоді, коли спалахнув вірус.

Люди встановили між цими подіями зв'язок, хоч вони не пов'язані. Потім люди створили конспірологічну теорію про те, що вишкі 5G розповсюджують коронавірус.

Навіть якщо переконання не відповідає дійсності, будь-яке пояснення може давати неймовірне полегшення. Ба більше, якщо самостійно знищити джерело всіх бід, наприклад розгромити ненависні вишкі.

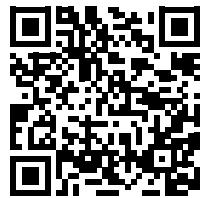
ДОСЛІДЖЕННЯ

73 % реальних українських користувачів *Facebook* не дотримуються інформаційної гігієни, зокрема:

- 61 % користувачів публікують матеріали з ресурсів-сміттєрок — сайтів, публічних сторінок і груп. Вони стараються вдавати медіа, проте порушують журналістські стандарти, поширюючи фейки та маніпуляції;
- 39 % користувачів публікують матеріали, що містять маніпулятивну інформацію;
- 26 % користувачів публікують фейки, наприклад дописи, помічені *Facebook* як фейкові чи маніпулятивні;
- 25 % користувачів публікують результати тестів / ігор / опитувань чи тексти флешмобів, що збирають дані користувачів під виглядом розважальної інформації.

ФЕЙК: 5G є причиною поширення коронавірусу (*VoxCheck*)

Дані дослідження ініціативи з інформаційної гігієни «Як не стати овочем» та *SemanticForce* (січень 2021 р.)

7. ПРОБЛЕМА НЕ ТІЛЬКИ В РОСІЇ, УКРАЇНСЬКІ МАНІПУЛЯТОРИ НЕ КРАЩІ

У травні 2021-го *Facebook* опублікував звіт за 2017—2020 роки щодо поширення дезінформації. У ньому йдеться про 150 операцій із розповсюдження фейків. Найбільшим постачальником дезінформації була Росія: за чотири роки там виявили 27 операцій із впливу. П'ятнадцять із них здійснили розташоване в Санкт-Петербурзі Агентство інтернет-досліджень (*IRA*) або інші організації, що мають стосунок до Євгена Пригожина — російського олігарха, тісно пов’язаного з Володимиром Путіним. Чотири російські мережі були пов’язані з кремлівськими спецслужбами, а ще дві — з сайтами російських ЗМІ.

30

Зокрема, з початку 2020 року у *Facebook* виявили й видалили мережу російської військової розвідки, зосередженої в Україні та сусідніх країнах. Вона створила фейкових персонажів, які працювали на форумах і в різних соціальних мережах.

Деякі з них видавали себе за журналістів і намагалися зв’язатися з політиками, журналістами та іншими громадськими діячами в регіоні.

Росія показала приклад для багатьох країн та компаній. Саме ефективність її дезінформаційних операцій стала поштовхом до розвитку мережі тіньових фірм зі зв’язків із громадськістю, які працюють на політиків, маргінальні політичні групи, уряди та бізнес.

The Washington Post подає слова очільника відділу політики безпеки *Facebook* Натаніела Глейшера, який стверджує, що спочатку це [дезінформаційні операції] був елітний вид спорту, але тепер до гри долучається дедалі більше людей.

Країнами, що найчастіше зазнавали впливу іноземних дезінформаційних операцій, були США, Україна, Велика Британія, Лівія та Судан.

Приклад *Facebook* показовий. Ця соціальна мережа стала однією з найрозвинутіших платформ для створення інструментів, що змінюють мислення та поведінку людей. Вона йде на крок попереду інших щодо масштабу та ефективності дезінформаційних кампаній.

Травневий звіт *Facebook* став чи не першим міжнародним документом, що чітко вказав на два вектори згаданої проблеми всередині України — зовнішніх та внутрішніх маніпуляторів. Кількість останніх постійно росте, і вони мають великий вплив на розвиток нашої країни й життя кожного з нас.

Коли українці були кріпаками, їхня свобода залежала від волі поміщиків. З інформаційним «кріпацтвом» усе складніше. Звільнення залежить від кожного з нас, однак кожен — своєрідний заручник решти. Бо в Україні демократія й від рішень більшості залежить, куди ми підемо.

31

На жаль, самі українці — основні поширювачі інформаційних вірусів. Винклі умови мінімізували роботу маніпуляторів. Проте шлях, який кожен має пройти, щоб скинути пута інформаційного «кріпака», довгий.

Ця книжка — інструкція для індивідуального виходу. У ній подані прості кроки, що потребують щоденного виконання. Саме від того, чи зрозуміємо їхню важливість і необхідність, залежить наше майбутнє. Майбутнє інформаційних «кріпаків» чи вільних людей.

Структура книжки:

- 1) найперше поговоримо про основи інформаційної та цифрової безпеки: буквально розберемося, де

розставлені інформаційні «розетки» й чому в них не варто пхати пальці;

- 2) далі розглянемо типове шахрайство в інтернеті: шахраїв чимало й вони вміло користуються з нашого незнання та бажання отримати прості розв'язки складних проблем; поговоримо, зокрема, і про шкідливі поради;
- 3) наступні три розділи про те, як безпечно знаходити та споживати фінансову й політичну інформацію: як вибрати банк, чи брати кредит, за кого голосувати тощо;
- 4) наприкінці поданий перелік правил, щоб ви могли сформувати індивідуальну інформаційну гігієну й привчити до неї рідних та близьких.

Спочатку я планувала додати ще один розділ — про безпечне споживання інформації щодо медицини та здоров'я. Проте, заглибившись у цю проблематику, зрозуміла, що фільтрування інформації тут становить другий етап. Тему безпечної споживання медичної інформації потрібно обговорювати після того, як людина зрозуміє важливість доказової медицини. До цього «Людоњки, порадьте!» буде з великим відривом перемагати найбільш технологічні клініки та знаних лікарів.

ІНФОРМАЦІЙНА ГІГІЄНА ТА ЦИФРОВА БЕЗПЕКА

Навесні 2021 року у *Facebook* масово ширився кумедний вірус. Він маскувався під додаток, що нібито допомагає дізнатися, хто з друзів найчастіше переглядає вашу сторінку.

Я дізналася про нього з допису *Facebook*-друга Михайла. Він позначив мене в згаданому дописі, а мое фото було в ілюстрації до тексту — ніби це ті, хто відвідує Михайлова сторінку найчастіше. Сам текст інтригував: «*Вітаю! Ви можете побачити, хто відвідував ваш профіль, за допомогою додатка XXX за посиланням УУУ*». Звісно, я не могла пригадати, коли востаннє заходила на сторінку Михайла, та і його не особливо пам'ятала.

Функції визначення відвідувачів сторінки у *Facebook* немає. Проте що там *Facebook* зі своїми правилами, коли є людська цікавість. Люди масово натискали на посилання, слухняно виконували наступний інструкції, отримували колаж і раділи, не підозрюючи, що тепер від їхнього імені регулярно публікують такі самі дописи. Їх бачать друзі, проте в стрічці власника вони приховані.

Це типовий вірус, що отримує доступ до сторінки у *Facebook* і збирає дані. Проте саму сторінку не забирає.

У моїй стрічці жертвами вірусу ставали різні люди: від поважних директорів із маркетингу відомих компаній до вчителів шкіл і лікарів. Вивчивши їхній досвід та передні публікації, я не можу сказати, що ті люди не мають критичного мислення чи не вміють користуватися

Інструкція
з видалення вірусу
«Хто переглядав
вашу сторінку»

інтернетом. Проте цікавість перемогла інформаційну грамотність. Нагадаю, що 73 % реальних користувачів українського *Facebook* не дотримуються базової інфогігієни. І так, це стосується всіх сегментів.

На лекціях я регулярно прошу людей зробити мініаудит своєї *Facebook*-сторінки: переглянути друзів та сторінки, на які підписані. Мета проста — переконатися, що це саме ті люди чи організації / медіа, на чиї сторінки вони свідомо колись підписалися. На жаль, я не знаю жодної людини, що під час такого аудиту не знайшла б у себе чимало ботів, сторінок, які зламали чи які змінили називу та профіль. Усі вони тихцем перекваліфікувалися з добродіїв на маніпуляторів.

36

Розрахунок простий: інформаційна та цифрова гігієна для нас незвична й точно не рутинна. Хтось самовпевнено відмахується: «Навіщо це мені? Я всіх і так ретельно перевіряю та на сміттярки не підписуюсь». Інші радше запідозрять у маніпулюванні тих, хто викриває реальних маніпуляторів. І цей перелік аргументів можна продовжувати.

Проте паралель напрошується сама собою. Коли людству дають новий винахід, що докорінно змінює життя, завжди хтось його проклинатиме, ігноруватиме, нівелюватиме, використовуватиме не за призначенням тощо. Причина проста: має минути час, поки будуть випрацьовані правила й винахід знайде місце в житті кожного.

Візьмімо, наприклад, електрику. Чи небезпечна вона? Ще й як. Може так тіпнути, що відразу Богові душу віддаси. Чи корисна вона? Так, на електриці тримаються чи не всі сучасні винаходи. Достатньо аварійно

вимкнути світло — і ми буквально не знаємо, куди себе подіти. Усе наше життя зав'язане на ній.

Між цими двома «так» широчений перелік правил, обмежень, інструкцій, запобіжників та ін. Усе зроблено, щоб ми користувалися вигодами й мінімізували втрати. Інтернет і цифрові платформи можна сміливо прирівняти до електрики. Вони так само стрімко й назавжди змінили наше життя. От тільки живемо ми в той період, коли правила щойно почали розробляти, проте загрози вже не можна ігнорувати.

РЕМАРКА

Що таке інформаційний вірус? Це мікс фейків, маніпуляцій, напівправди та краплинок правди, на які завжди можна вказати, коли потрібно довести, що «ніякий це не вірус, от дивіться, це ж правда».

37

Інформаційний вірус створюють, щоб змінити мислення й поведінку людини. Він може стосуватися абсолютно різних тем та сфер: збирання даних чи емоційних гачків; тестування реакції на варіанти розвитку подій; відвертання уваги від реальних дій влади чи агресора; створення ситуації, у якій нібито є тільки один кандидат, за якого треба проголосувати тощо.

Однак є те, що об'єднує всі віруси: вони вмикають наші емоції. Саме завдяки цьому ми іх помічаємо, реагуємо на них і допомагаємо розповсюджувати.

У своїй першій книжці «Нація овочів? Як інформація змінює мислення та поведінку українців» я докладно розповіла, як ми втратили інформаційний імунітет і чому стали легкою здобиччю для вірусмейкерів. Тут не буду зупинятися на цьому.

Відео «Як руйнувався інформаційний імунітет українців»

Так-от, тільки-но наші емоції увімкнені, ми робимо те, що за- програмував маніпулятор. Наприклад, якщо бачимо відверто фейковий допис, ставимо йому злий смайлік і беремо участь у баталіях коментаторів. Як наслідок, соціальні мережі розуміють, що допис нам дуже цікавий (цілих дві реакції — це ого-го!). Якщо цікаво нам, то цікаво й іншим. Передусім нашим друзям. *Facebook* показує фейкові матеріали нашим близьким. Вони бачать, проте лише 3% українців можуть відрізнисти брехню від правди. Хотіли як краще, а сталося навпаки.

Що насправді потрібно робити?

Пройдімо цей шлях на прикладі мови. Згадана тема періодично виникає в нашему інформаційному просторі. У липні 2019 року набув чинності закон «Про функціонування української мови як державної». Одні його трактували як заборону російської мови, якою не можна буде спілкуватися в громадських місцях. Інші розуміли, що це зовсім не так. Просто всі повинні спілкуватися українською мовою як державною, а за бажання можуть переходити на російську, англійську чи іншу мову.

Звісно, в інформаційному просторі домінувала перша позиція. Саме вона була вигідна зовнішньому агресору (Росії) і п'ятій колоні всередині нашої країни. Проте зовсім не вигідна пересічним українцям.

Коли ми бачимо інформацію з дискусійної теми, що розділяє суспільство, ліпше її не чіпати. Натомість варто популяризувати ті дописи, які без емоцій і мовою фактів розкладають усе по поличках. Не бачите таких — напишіть їх самі.

Емоційні дописи, у яких обстоюють одну з позицій, краще оминати й ніяк із ними не взаємодіяти. Бо втягнути нас у таку дискусію — це і є завдання маніпуляторів. Натомість роз'яснювальні матеріали їм геть не вигідні.

А тепер закріпимо.

Ви бачите в стрічці допис: «Як ви можете мені заборонити говорити російською мовою? Я народилася в російськомовній сім'ї й завжди так розмовляла».

Правильна реакція: відійдіть убік. Спокійно створіть допис з аргументами та фактами, але без емоцій. Покажіть ситуацію такою, як вона є, не вдаючись до маніпуляцій. Допис побачить ваші однодумці та опоненти. Підуть у коментарі і влаштують баталію. Проте вам це тільки на користь: їхня активність популяризує ваш допис. Як наслідок, ви зробили внесок у формування потрібного інформаційного поля. Маніпулятор злиться, бо ви не грали за його сценарієм.

Тоді ми не підіграємо маніпулятору й сформуємо потрібне інформаційне поле. Пам'ятайте! Маніпулятор завжди економить гроші, він хоче, щоб ви поширювали контент. Для цього він вмикає ваші емоції й розпалює ворожнечу з різних тем між певними групами людей.

39

Проблема інформаційної неграмотності непомітна тільки в інформаційному просторі. Проте вона оточує кожного з нас щодня й має багато виявів. Та корінь у них один: у людини виникає запитання, вона шукає відповідь і знаходить її — в інших людей чи в інформаційному полі.

За ілюстративний приклад візьмімо *Facebook*-групу «Людоњки, порадьте!» У ній понад 360 000 користувачів, переважно із західних областей України.

За допомогою компанії *SemanticForce* ми проаналізували публікації в цій групі за три місяці (7030 повідомлень), щоб зрозуміти, по які поради люди йдуть до незнайомців. Нижче подані приклади запитань, що отримали залученість, суттєво вищу від середньої. Відповідаючи саме на такі запитання, пишуть статті на ресурсах-сміттярках. Це гарантія великої уваги аудиторії.

Запитання: Як вилікувати хropіння??? Порадьте, бо колись приб'ю чоловіка.

Запитання: Людоњки, чи реально відучити дорослу людину матюкатися? Як?

Запитання: Що робити, якщо весь час відчуваєш дискомфорт у тілі, коли поряд увімкнути Bluetooth? А тут треба Bluetooth-навушники купувати.

Запитання: Напишіть, будь ласка, як вам ім'я Орест? Можливо, у групі є Орести або батьки маленьких Орестиків? Напишіть, чи подобаються їм їхні імена.

40

Запитання: Яку швабру порадите? Які плюси / мінуси в різних комплектів (швабра + відро): з губкою й віджимом, мотузкові чи з ганчіркою — кріпленням на каркас швабри? Дякую!

Запитання: Я не можу знайти серіал «Мама» в інтернеті. Чи, може, хтось знає, де я можу знайти?

Запитання: Чи буде актуальний фаст-фуд ЧЕБУРЕЧНА. ВИПІКАННЯ СВІЖИХ ЧЕБУРЕКІВ?????????

Запитання: Людоњки, порадьте, яким чином тотально економити гроши?

Запитання: Хочу найти відеокліп про мужчину, дружина якого зйшла в магазин, а прекрасна жінка виходить і роздягається не для нього)))

Якби я могла сформулювати тільки одне правило інформаційної та цифрової гігієни, воно було б таке: «Зрозумійте реальність». Не тікайте від неї, не відмахуйтесь, не переносьте на завтра. Зупиніться, зануртесь в неї, зрозумійте причинно-наслідковий зв'язок. Повірте, це може зробити кожен: від підлітка до 80-річних поважних панів та пань.

Коли розумієш загрозу й маєш наочні приклади, як вона вже підпсувала наше життя, важливо зробити правильний другий крок — вибрати шлях напрацювання правил. Саме від цього залежатиме, чи потонете ви в купі незрозумілих сутностей, чи чітко зрозумієте карту доріг, якими маніпулятори везуть інформаційні віруси до ваших голів. А зрозумівши, оминатимете їх, як оминаєте дороги з поганим покриттям.

Інфовірус створюють досвідчені люди, які розуміють людську психологію та поведінку. У їхніх руках перевірені інструкції, сотні реалізованих кейсів і ще багато всього. Проте, хоч який продуманий і креативний плід їхньої роботи, вони будуть розповсюджувати його кількома десятками способів. Погодьтеся: зрозуміти й застосовувати 20—30 правил точно можна. Тож нумо до роботи ☺

41

ЯК НАМИ МАНІПУЛЮЮТЬ НА ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМАХ

У цьому розділі я розповім про основні канали, з яких українці беруть інформацію. У кожного з них є дві сторони: як нами маніпулює платформа, щоб утримати в себе, і як на ній паразитують маніпулятори. Останні роблять це, прагнучи нівелювати обмеження та заборони, встановлені саме проти них. І це їм успішно вдається.

Цей блок я докладно описувала у двох попередніх книжках — «Нація овочів? Як інформація змінює мислення

та поведінку українців» та «Боротьба за правду. Як мій дядько переміг брехню». Тому тут зосереджується лише на ключових моментах.

Для зручності щодо кожної платформи подаватиму три блоки інформації:

- як функціонує платформа та її алгоритми; чому ми бачимо одну інформацію й не бачимо іншої;
- як платформа захищає нас від фейків та маніпуляторів і чи захищає взагалі;
- основні способи паразитування на платформі.

FACEBOOK

ЯК ПРАЦЮЄ

42

Щоб уявити роботу *Facebook*, потрібно розуміти, що це складний високотехнологічний організм, але починається він із дуже простого. Це нагадує моделі звичайних людських стосунків. Якщо в житті ми багато спілкуємося з людиною, то знаємо про неї купу інформації. І навпаки, коли бачимося час від часу, зв'язок втрачаемо.

Так само працює *Facebook*. Якщо він бачить, що з певною сторінкою ми спілкуємося тісно й постійно (пишемо коментарі, переглядаємо фотографії тощо), то розуміє: ця людина нам цікава, отже, її захопить те, що ми публікуємо. Відповідно *Facebook* починає показувати максимальну кількість наших дописів цій людині. Навіщо? Бо він хоче максимально догодити нам і втримати в себе на платформі. Саме для цього *Facebook* вивчає наші інтереси, зв'язки й кожен наш рух.

На основі зібраних даних *Facebook* ранжує всю інформацію, опубліковану нашими друзями та сторінками, на які ми підписані. Тому попереду на нас чекає найці-

кавіше. У цьому полягає ключова особливість роботи алгоритму. Він дуже складний. Це штучний інтелект, що постійно вчиться та вдосконалюється.

ЯК БОРЕТЬСЯ

Де-факто боротися з фейками *Facebook* почав після скандалу з *Cambridge Analytica*, про який я вже згадувала. Проте в цій боротьбі наразі більше слів, ніж діла.

Перший вектор — це боротьба проти ботів (штучно створених сторінок). В українському сегменті *Facebook* їх сотні тисяч, проте щомісячно блокують лише сотні. Створення й розвиток бота — це автоматизований процес, який щороку стає більш високотехнологічним. Він нагадує своєрідну гру: маніпулятори вивчають критерії, згідно з якими *Facebook* визначає штучну поведінку, і обходять їх.

43

Далі соціальна мережа думає, що це реальна людина, і може зловити її тільки на нетиповій поведінці, наприклад надмірній активності чи системному поширенні фейків. Якщо бот не заблокований під час народження, для *Facebook* він людина. Це й пояснює дивне викривлення між реальним розміром віртуального війська та його щомісячними втратами від рук Цукерберга.

Другий вектор — маркування фейків та маніпуляцій за допомогою співпраці з фактчекерськими організаціями (компанії, що виявляють і декодують фейки). Напевне, на сьогодні це найефективніший інструмент.

У березні 2020 року *Facebook* почав співпрацювати з двома українськими проектами — *Stopfake* та *VoxCheck*. Вони мають доступ до спеціальної системи, куди автоматично потрапляють потенційні фейки. Часто це матеріали, на які скаржаться користувачі. Окрім того, фактчекери

Відео «Як працює алгоритм Facebook»

самостійно моніторять інформаційний простір. Сумнівну інформацію вони перевіряють і пишуть пояснення. Потім надають *Facebook* лінк на перевірений матеріал і лінки на фейкові пости. Тоді сама соціальна мережа знаходить ці пости й маркує їх як неправду чи маніпуляцію, але з поміткою «Перевірили незалежні фактчекери».

Якщо різні користувачі на різних сторінках чи в різних групах опублікували дописи, що ґрунтуються на одній інформації, то *Facebook* маркуватиме тільки ті тексти, лінки на які фактчекери внесли в систему руками. Звісно, далеко не всі фейки в такому разі потрапляють у систему.

Олена Чуранова, координаторка партнерства *StopFake* із *Facebook*, в інтерв'ю «По той бік новин» (вересень 2020 р.) радить залишати відгуки на пости з неправдивою інформацією. Тоді більше фейків буде промарковано.

Нагадаю: щоб поскаржитися на матеріал, потрібно натиснути на три крапки у верхньому правому куті допису й вибрати «Неправдива інформація».

Особливу увагу *Facebook* приділяє темам, що становлять світову загрозу чи проблему для великих країн. До таких тем, наприклад, належать пандемія коронавірусу й захоплення Капітолію в січні 2021 року. Проблемам країн із невеликим рекламними ринками приділяють набагато менше уваги. Винятком не стала навіть російсько-українська гібридна війна.

Третій вектор — блокування сторінок чи окремих дописів. Згідно з офіційними поясненнями *Facebook*, воно можливе тільки через порушення правил спільноти. Проте тут є шпарина. Якщо маніпулятор хоче заткнути рота опонентові, то достатньо ретельно вивчити його сторінку, знайти такі порушення й за допомогою

ботів багато разів на них поскаржитися. Як наслідок, противник буде заблокований. Цей інструмент уже давно став зброєю в боротьбі з незручними українськими блогерами та волонтерами як з боку Росії, так і з боку внутрішніх маніпуляторів.

Оде й усе з того, що має бодай якусь ефективність у боротьбі з фейками. Де-факто у *Facebook* ми сам на сам із маніпуляторами. Роль соцмережі радше декоративна.

РЕМАРКА

«Це дуже сильне фото. Через тиждень у кожного, хто пошириТЬ і напише “амінь”, стануться позитивні зміни». Цей текст *Facebook*-допису супроводжує «фото з розп’яттям Ісуса Христа», що нібіто проступило на дереві.

6 березня 2020 року згаданий допис опублікували у *Facebook*-групі «Праздники. Открытки». За кілька днів він отримав понад 12 000 взаємодій. Майже 4000 користувачів написали коментарі, зокрема й «Ви дійсно думаєте, що Бог читає це та вирішує, що з вами буде?» Проте таких одиниці. Інші користувачі пишуть «Амінь» і поширюють.

45

Допис із «розп’яттям» — дзеркало реального українського сегмента *Facebook*. Він далекий від звичних журналістських бульбашок, опис яких часто трапляється в медіа. Тут немає заяв міністрів і битв ботів. Не змагаються в дотепності лідери громадської думки та диванні експерти.

Їх замінюють народні рецепти, що лікують усе, чудодійні ікони, молитви та «грошові картинки». Їх неодмінно потрібно поширити, бо інакше не буде щастя й достатку. Благання про допомогу на лікування дітей. Привітання з усіма святами. Новини з життя зірок і смішні відео. Ненависть до всіх політиків та влади. А ще багато тестів на кшталт «Яка ти змія» та «Який святий тобою опікується».

Facebook блокує сторінки блогерів та активістів («Детектор медіа»), квітень 2021 р.)

Утомлені життям українці радіють безкоштовним магічним пігулкам та розвагам. Радіють і не задумуються, що це приманка, на яку їх зловили, щоб зібрати дані в обхід соціальної мережі чи популяризувати ресурси-сміттярки, що транслюють фейки. Зібрани дані потім використовують із дуже різною метою: від поповнення баз шахраїв, які оформляють на нас кредити, до персоналізації повідомлень, що підштовхують нас до потрібного голосування.

ЯК ПАРАЗИТУЮТЬ

Щоб вплинути на мислення та поведінку, маніпулятору потрібно виконати чотири дії: потрапити в нашу стрічку, виділитися в ній, щоб ми звернули на його повідомлення увагу, сконструювати інформаційний вірус і запустити його. Якщо все зроблено правильно, люди самі почнуть поширювати цей вірус.

Щоб потрапити в нашу стрічку, зазвичай використовують три прийоми:

- 1) захоплюють сторінку наших друзів і від їхнього імені поширяють інформацію. Найчастіші злами — через заохочення натиснути на посилання («Знижка 90% на взуття Nike. Деталі за посиланням»). Останнім часом з'явилася альтернатива: людям пропонують здати в оренду їхні сторінки (віддати логін та пароль), обіцяючи нічого поганого зі сторінкою не робити;
- 2) підписують нас на потрібну сторінку. Це найчастіший спосіб. Ви бачите в стрічці повідомлення з думкою, на яку є тільки ствердна відповідь. Наприклад, «Діти — наше майбутнє. Погоджуєшся? Тисни лайк!» Цей лайк — підписка на сторінку, що потім і поширюватиме маніпуляції;

Відео «Як Facebook став джерелом брехні № 1»

3) використовують ботів (штучно створені сторінки).

Їх традиційно демонізують, проте більшість ботів не може поширювати інформацію. На заваді стає алгоритм *Facebook*, що показує дописи сторінки тільки тій аудиторії, з якою є зв'язок (про нього я писала вище). У більшості ботів такого модуля немає. Тому найчастіше єдина реальна шкода від них — увімкнення стадного інстинкту й тисячі вподобайок, коментарів чи поширень потрібного допису. Проте їхню роботу видно навіть із поверхневого аналізу. Просто відкрийте перелік тих, хто взаємодіяв із дописом, і перевірте, чи не кишить цей список ботами. Якщо кишить, оминайте його десятою дорогою.

Далі складніший етап — отримати дані та емоційні гачки. Цей блок потребує докладного пояснення, тож опишу його в наступних розділах.

47

Тоді потрібно сконструювати інформаційний вірус та запустити його. Тут у хід ідуть типові дописи-пастки, за допомогою яких вкидають потрібну інформацію. Їх конструкують, зважаючи на те, як українці сприймають інформацію. Тож наші співгромадяни самі все безкоштовно й розповсюджують.

Ось приклади поширених дописів-пасток, покладених в основу конструювання інфовірусу.

1. **Історія жертви.** Приклад типового допису: «Політик Микола Яремчук (персонаж вигаданий) штовхнув мене на заправці за те, що я не пропустив його без черги. Я сильно вдарився й поранив голову. А він навіть не вибачився. Зробимо політика “відомим”, щоб він більше так не робив».

Відео «Як маніпулюють у Facebook»

2. Конспірологія. Приклад типового допису: «Чоловік моєї сестри працює охоронцем у Кабміні. Він чув, як прем'єр, ідучи коридором із головою НБУ, обговорював крах банку “Укрпромспецфінанс” у понеділок. Людоњки, забирайте звідти гроші».
3. Вирвана з контексту фраза, що провокує злість. Приклад типового допису: «Помпео заявив, що Крим для України втрачений. Варто змиритися з цим, якщо американський високопосадовець таке каже. Треба просто брати й працювати в Україні, а Кримом хай подавляться».
4. Контроверсійний пост, що відразу породжує діаметрально протилежні емоції. Приклад типового допису: «З 2021 року в Україні введуть другу мову — російську. У Львові російська стане обов'язковим предметом у школі. Ще обговорюють питання, чи варто вводити обов'язкову українську на Сході».
5. Поширення вигаданого або перебільшеного факту щодо проблемної теми. Приклад типового допису: «Подивітесь на цю яму! Того тижня поклали асфальт, а вже ями по коліно. Як завжди, усе розікрали! Тому зробили погано. Щороку те саме. А вони ще кажуть, що реформи роблять».
6. Диванна експертиза = смерть експертизи реальної. Приклад типового допису: «Економічний експерт Ониксюк проаналізував ситуацію з курсом долара й дійшов висновку, що з понеділка він буде стрімко знижуватися й подолає позначку у 22 гривні за 1 долар. Цьому сприяє політика НБУ та макроекономічні чинники. Він порекомендував українцям тримати заощадження у гривні. І додав, що сьогодні обміняв свої долари на гривню».

YOUTUBE

ЯК ПРАЦЮЄ

Алгоритми *YouTube* працюють так, що популярними стають емоційні та агресивні відео. Про відповідальне подання інформації не йдеться. А ще *YouTube* дуже швидко затягує нас в інформаційну бульбашку й тримає в ній. Тобто ми бачимо тільки те, що колись вподобали. І тут мало шансів натрапити на іншу точку зору. Якщо перша інформація була хибна, то ймовірність отримати іншу, правдиву, мінімальна.

Спочатку розберімось, як *YouTube* рекомендує нам відео. Як і *Facebook*, він аналізує всі наші дії. Знає, на які канали ми підписані, що дивимося, кому ставимо лайки, де пишемо коментарі. *YouTube* також аналізує дії інших людей, що дивляться відео, і досліджує, які ще відео вони переглядають. Так формується список відео в нашій стрічці. Ви бачите те, що вподобали інші. Ті, хто переглянув відео, яке дивилися ви.

49

Це як в інтернет-магазині. Купуючи телефон, ми бачимо підказку: «Ви не забули придбати чохол?» Алгоритми магазину знають, що разом із телефоном люди часто купують чохли. Так само працює і *YouTube*. Проте не всі рекомендовані відео потравляють у нашу стрічку. *YouTube* їх ранжує за популярністю. Першими ви побачите відео, що мають найбільше переглядів і взаємодій.

Це територія користувачької диктатури. Популярними стають емоційні, красиві, короткі, агресивні, смішні й дещо знущальні ролики. Усе зроблено для того, щоб ви клікнули на відео (гучні емоційні заголовки) і подивилися його до кінця (коротко та динамічно). За таких умов не може бути об'єктивності.

Відео «Кролячі нори *YouTube*»

ЯК БОРЕТЬСЯ

З 2019 року *YouTube* почав активно боротися з відео, що містять мову ворожнечі. Далі він посилив заходи проти відео зі штучним імітуванням лайків, переглядів і коментарів.

Проте помітно боротися з фейками *YouTube* почав 2020-го. Спочатку він просто обмежував показ відео про коронавірус, а потім запровадив правила, що забороняють поширювати недостовірну інформацію про COVID-19. Під їхню дію потрапили всі основні типи фейкового контенту про згаданий вірус.

Також *YouTube* реагує на масові скарги. Проте це довгий і непередбачуваний процес. Зокрема, попри кілька річні системні скарги на канали політиків із проросійською позицією, Віктора Медведчука та Миколи Азарова, *YouTube* заблокував їх тільки після поширення інформації про американські біолабораторії в Україні.

І в *YouTube* на захист цифрової мережі годі сподіватися.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Ініціатива з інформаційної гігієни «Як не стати овочем» та компанії *beTrue Media* і *SemanticForce* проаналізували 334 *YouTube*-канали, що поширюють суспільно-політичні відео. Загальні результати невтішні. Сумарні перегляди каналів із прямою чи завуальованою проросійською пропагандою майже у 2,5 раза перевищують перегляди каналів з проукраїнською позицією. Решта зважає на інформаційні тренди, підігруючи то одним, то другим.

Багато українськомовних авторів тривалий час ігнорували можливості *YouTube*, тоді як російськомовні активно ними

Відео «Як маніпулюють в *YouTube*»

користувалися. Російська пропаганда всіляко стимулює створення проросійського контенту й ефективно координує мережу відповідних каналів.

З червня 2020 року Сергій Притула опублікував на своєму, тоді ще новому YouTube-каналі заклик до мобілізації українськомовного YouTube. Його вразило засилля російських чи просто трешових відео в українських трендах платформи, тож Притула написав: «Українці можуть створювати краще». Заклик підхопили великі та малі проукраїнські YouTube-канали.

Це дало свої результати. Помітно зламну мить. Так, проросійська риторика ще лідує за переглядами відео за весь період. Проте за осінь 2020 року сумарні перегляди проукраїнських та проросійських каналів зрівнялися. І це по-при активну фазу місцевих виборів і проактивну позицію російських сил на них.

Мобілізація працює.

51

ЯК ПАРАЗИТУЮТЬ

Ключовий інструмент — псевдопопулярність відео. У YouTube можна сфальсифікувати геть усі показники: кількість переглядів, лайків, дизлайків, коментарі. Все це впливає на популярність і на те, показує YouTube відео в перших рядках пошуку чи ні.

А ще історично в YouTube ширяться альтернативні думки. Власне, з них він і починався. Конспірологи та альтернативники, яких не пускали на телеканали і в інші медіа, отримали тут повну свободу висловлювання.

У тоталітарних країнах (наприклад, у Росії) YouTube став територією свободи слова й рупором опозиції. Натомість позиція влади приживається погано.

Дослідження ініціативи з інформаційної гігієни «Як не стати овочем» та компаній *beTrue Media* і *SemanticForce* (листопад 2020 р.)

GOOGLE

ЯК ПРАЦЮЄ

На результат пошуку в *Google* передусім впливає мова. Якщо мова запиту російська, то з великою долею ймовірності ми отримаємо російські медіа з їхніми наративами.

Наступний критерій — популярність посилання, тобто чи велика аудиторія переходила за ним. Також чималу роль відіграє наша історія пошуків. Тут привіт сайтам-сміттяркам: якщо часто переходите на них, то *Google* думатиме, що для вас це оптимальний інформаційний ресурс, і добиратиме схожі.

Кожна наша дія в інтернеті має наслідки. *Google* чудово це ілюструє. На результати нашого пошуку впливає те, що ми шукаємо в суміжних сервісах (*YouTube*, *Gmail*), що пишемо в месенджерах та інших сервісах цієї корпорації. Усі її послуги інтегровані, щоб максимально вивчити нас, і, зважаючи на це, уже безпосередньо формувати оптимальний, з погляду *Google*, набір матеріалів.

Звісно, вплив має наша залученість у матеріал: як довго його читаємо, поширюємо чи пересилаємо це посилання тощо.

Як наслідок, на першій сторінці пошуку ми отримуємо традиційний для цифрових платформ «оптимальний набір», створений персонально під нас. Так, результати пошуку тієї самої інформації в різних користувачів будуть різні.

ЯК БОРЕТЬСЯ

У *Google* ключовий інструмент боротьби з дезінформацією — це коригування послідовності посилань, які ми бачимо. Зокрема, 2020 року платформа декларувала, що переглянула алгоритми й тепер авторитетніші джерела

інформації розташовані в результатах пошуку вище, а ті, які вважають неавторитетними, пересунуті донизу. Проте на практиці це не завжди так.

З початком пандемії *Google* оновив інструкції для своїх модераторів, які оцінюють якість роботи пошуковика. Вони, зокрема, мають позначати в результатах пошуку образливі матеріали, сайти зі спростованими теоріями змови та сторінки з неправдивою інформацією. Періодично це приводить до блокування сайтів-сміттярок. Однак вони швидко змінюють доменні імена й поновлюють роботу.

ЯК ПАРАЗИТУЮТЬ

Якщо шукаєте інформацію з неконфліктної теми, наприклад «Як спекти пиріг», то просто отримаєте результати роботи алгоритму *Google*. Проте, шукаючи інформацію з конфліктної чи потенційно конфліктної теми, з великою долею ймовірності матимете ті результати, які за клав маніпулятор.

53

У *Google* можна сфальсифікувати все.

Щойно починаєте щось писати в пошуковому рядку, наприклад «ПриватБанк», «добрі» люди, які його атакують, уже подбали про пропоновані підказки. Наприклад, «ПриватБанк — банкрут». Ви тільки пишете пошуковий запит, а вами вже починають маніпулювати.

Те, що ви бачите на першій сторінці пошуку (а більшість людей далі неї не йде), може бути не в такій послідовності, яку задає алгоритм *Google*, а в тій, як його модифікували маніпулятори. Знаючи, як працюють алгоритми *Google*, вони вправно їх імітують, штучно популяризуючи потрібні посилання. Ви бачите першим, наприклад, посилання про те, що «ПриватБанк» справді збанкрутує, і не тільки на головній сторінці пошуку, але

Відео «Як маніпулюють у *Google*»

й у новинному розділі, та й відповідні картинки та відео будуть дібрани тощо.

А ще можна запрограмувати майбутнє. Коли пишу цей текст, за запитом «Сьомий президент України» *Google* одразу покажує інформаційну довідку про Петра Порошенка, який був п'ятим президентом.

Коли дивитесь на *Google*-мапу, то об'єкти можуть мати геть інші назви. Наприклад, коли була інформаційна атака на Уляну Супрун та медичну реформу, Міністерство охорони здоров'я кільканадцять разів перейменовували в «Міністерство похорони здоров'я», а Кабінет міністрів — у «Кабінет монстрів».

Google Translate, наприклад, активно використовують росіяни, щоб поширювати свої наратори. «В Україні» перекладають як «На Україні», «анексований Росією Крим» — «включенный в Россию Крым» тощо.

54

VIBER

ЯК ПРАЦЮЄ

У *Viber* людина має три канали отримання інформації: особистий і груповий чат та спільноту. Кожен із них можна використовувати, щоб поширювати дезінформацію.

У кожному каналі є вибір: спілкуватися в ньому чи ні. Проте коли ми стали учасниками чату або спільноти, то не можемо бути впевнені, що серед їхньої аудиторії немає ботів. Віртуальних і реальних людей дуже складно ідентифікувати. Чи не єдиний спосіб — неукраїнський номер телефону.

У месенджері є два різновиди спільнот:

- верифіковані (позначені синьою галочкою) офіційні спільноти брендів та організацій. За словами

- представників *Viber*, їх ретельно перевіряють. Є контроль адміністраторів та публікованої інформації;
- користувацькі спільноти, які модерують фактично тільки їхні власники. Інструментів, покликаних контролювати інформацію в таких спільнотах, не багато. Кожен учасник може поскаржитися, натиснувши в месенджері на три крапки в правому верхньому кутку. Який далі алгоритм «покарання» спільнот, у *Viber* не розповідають.

Основне запитання безпеки у *Viber*: «Чи можна вас без вашої згоди додати до чату чи спільноти?» Так, можна.

РЕМАРКА

Додати людину до чату або спільноти можна за допомогою

55

двох методів.

Перший — якщо в людини, яка хоче вас додати, записаний у смартфоні ваш номер. А у вас, відповідно, записаний її. Тоді вас легко додадуть, тож одразу бачитимете всі повідомлення. Якщо контент резонує (як у випадку Нових Санжар), може спрацювати ефект снігової кулі, коли всі починають додавати знайомих.

Другий — якщо в людини, яка хоче вас додати, записаний у смартфоні ваш номер. Але у вас її номера немає. Зазначимо, що придбати бази даних номерів не так складно. Коли вас додадуть, ви побачите запрошення від незнайомого номера й назву групи або спільноти.

У такому разі людина сама вирішує, чи хоче вона читати інформацію зі спільноти, що має назув її селища, як у випадку в Нових Санжарах.

Щоб потім видалитися з групи чи спільноти, потрібно зробити кілька не зовсім очевидних для всіх користувачів кроків.

Відео «У чому небезпека месенджерів»

ЯК БОРЕТЬСЯ

У *Viber* немає простої можливості поскаржитись на повідомлення. За словами директорки з глобального розвитку *Rakuten Viber* Анни Знаменської в коментарі для «Української правди», у месенджера є «спеціальні алгоритми відстеження недостовірної інформації». Щоправда, не зовсім зрозуміло, чи спрацювали ці алгоритми в ситуації з підбурюванням людей фейками у *Viber*-спільноті «Нові Санжари».

Чи не єдиний спосіб «фільтрувати» інформацію — верифікувати спільноти. Перш ніж надати синю галочку, представник *Viber* перевіряє інформацію, зокрема й опублікований контент. Однак цей захист досить умовний.

У березні 2021 року *Viber* в офіційній українській спільноті розіслав перелік інфоресурсів, з яких можна отримувати новини. У ньому був сайт-сміттярка *Znaj.ua*. Згідно з рейтингом Інституту масової інформації (травень 2020 р.), ця сторінка дотримується журналістських стандартів на 16 %.

На офіційне звернення до *Viber* із запитанням «Як так сталося?» я отримала відповідь: «Зараз нашими партнерами є кілька найбільших у країні медіа, як-от УНІАН, 1+1 та інші, включно зі *Znaj.ua*. Вибираючи партнерів, ми користуємося рейтингом популярних сайтів від *TNS Kantar*. Також звертаємо увагу на рейтинг топсайтів України від Інституту масової інформації для співпраці з найбільшими медіаресурсами». Тобто тоді інформаційних партнерів вибрали з огляду на їхню популярність, не зважаючи на об'ективність. У *Viber* запевнили, що вони «детально вивчать звіт IMI та проведуть внутрішню перевірку видання *Znaj.ua*». Коли пишу цей текст, згаданої сторінки вже немає в переліку рекомендованих.

І тут не доводиться сподіватись на те, що хтось, крім нас, допоможе «фільтрувати» фейки.

ЯК ПАРАЗИТУЮТЬ

Маніпуляції у *Viber* починаються з важливого психологічного моменту. Колись ми спілкувалися з рідними за допомогою есемесок і телефонних дзвінків. Потім з'явився *Viber*, і все стало набагато зручніше й безкоштовно. Згодом коло спілкування в месенджері розширилося: до нього увійшли колеги, сусіди та ін. Проте все це були знайомі люди. От за месенджером й закріпився штамп: тут усі свої. Тому щойно з'являється важлива, корисна, сенсаційна чи просто цікава інформація, нею щедро ділилися з усіма. Бо про небезпеку передусім потрібно попередити своїх. І про лайфхак, що спрошує чи рятує життя, — теж своїх.

57

Viber ставав популярнішим, і дуже швидко наше коло спілкування в ньому розширилося і на геть незнайомих людей, і на звичайних ботів. Проте штамп «усі свої» лишився. Він і лежить в основі поширення фейків. Достатньо приписати до повідомлення «попередь усіх» чи «перешли, бо цю інформацію всюди видаляють», як лавину повідомлень не зупинити. Силу *Viber* показала пандемія коронавірусу. Безпека й здоров'я — це саме та інформація, яку моментально поширюють у месенджерах.

TELEGRAM

ЯК ПРАЦЮЄ

Telegram задумували як незалежний майданчик обміну повідомленнями, вільний від цензури. Так сервіс і працює. Однак лише частково. Крім цього, *Telegram*

перетворився на прихисток для торговців зброєю, порнографією, наркотиками й терористів. А ще анонімні канали стали ідеальним інструментом, щоб поширювати російську пропаганду.

Telegram популярний у поширенні непідтверджених наративів. Завдяки політиці конфіденційності члени радикальних і терористичних організацій можуть через анонімні *Telegram*-канали підтримувати зв'язок, залучати до своїх лав нових учасників.

Структурою *Telegram* нічим не відрізняється від *Viber*. Тут так само є індивідуальне спілкування й чати. Тільки замість спільнот каналі, у яких можна коментувати дописи. Верифіковані й неверифіковані, тобто тут так само не визначиш ботів.

58

ЯК БОРЕТЬСЯ

І тут *Telegram* не відстає від *Viber*. З фейками не бореться, зі штучними профілями — теж. Ба більше, на його платформі функціонує багато шкідливих ботів і каналів, що охоплюють усе: від продажу наркотиків до безкоштовного роздавання персональних даних.

Telegram періодично їх блокує, проте вони швидко відновлюють роботу. Єдиний випадок маркування фейків — історія з каналом Дональда Трампа, який отримав позначку «фейк» у січні 2021 року, коли всі платформи блокували ресурси американського президента та його прихильників.

Кілька років тому були хвилі чищення ботів, що суттєво зменшило аудиторію великих каналів. Відтоді такі хвилі не повторювали, хоч інструмент накручування підписників та переглядів чи не основний у *Telegram*.

Тому і в *Telegram* ми сам на сам із фейками, і знову-таки наш порятунок — у наших руках.

Відео «Як маніпулюють у *Telegram*»

ЯК ПАРАЗИТУЮТЬ?

Українські анонімні канали повторюють російський досвід. Щодня вони вкидають десятки нібито інсайдів, розбавляють їх емоційними коментарями або повідомляють абсолютно очевидні чи непрогнозовані речі («найближчим часом буде відставка»). Так виникає відчуття, що ви, по-перше, читаете «українця», а по-друге, утаємничени. Але чи так це?

Українські політики вирішили серйозно зайти в нову нішу тільки перед парламентськими виборами (веснаЛіто 2019 року).

Однак така мета від початку й до кінця копіювала поведінку росіян: сковатися за анонімністю каналу та зливати компромат на конкурентів.

Анонімні канали працюють за однією схемою: первинне накручування ботів і переглядів, що має створити ефект популярності каналу. Потім — його реклама на тематично близьких майданчиках.

59

Крім того, вас переконують, що ви тепер володієте таємницями. Ви втасманичені в інсайди влади. Знаєте секрети політиків. Це створює ілюзію інформованості. Ілюзію значущості. Насправді ж вас використовують.

Вибираючи між анонімними каналами, ви вибираєте між конторами «імені Курченка», «імені Клименка», «імені Коломойського». Причому всі три — то насправді контори імені ФСБ.

РЕМАРКА

Як розкрутити канал у *Telegram*?

Можна купити не тільки передплатників і перегляди. Так само працює накручування голосувань (ви просто вибираєте варіант, який потрібно накрутити). Можна купити

«пакетні пропозиції», коли на кожен наступний пост (на приклад, на наступні 15) у вашому каналі автоматично додаватимуться 10 000—20 000 переглядів протягом години після публікації, плюс по 5000 передплатників на день. Можете самі скласти пакет і зробити найпопулярніший паблік в Україні. 100 000 передплатників? Обмеження встановлює тільки ваш гаманець.

Спочатку створюють канал, наганяючи туди 30—50 тисяч спамерських пошукових роботів. Це коштує 5000 грн. А потім діляться каналом із вами через реального провідника з іменем.

Потім вас довго переконують, що ви читаєте «українця». Тоді «українець» розповідає, що інший паблік веде «інший українець». Ви навіть можете вибрати, кому з «українців» вірити. Усе так правдоподібно.

60

Типова схема розповсюдження інформації така:

- 1) канал відомого блогера вкидає інформацію;
- 2) анонімні *Telegram*-канали доповнюють її своїми нібито інсайдами;
- 3) медіа цитують інформацію, поширюючи й легалізуючи її.

Наприклад, восени 2019-го сайт «Страна.ua» забезпечив популярність «Джокеру» (канал, на якому публікують зливи спілкування пранкерів із посадовцями), а видання «Гордон» запустило серію публікацій із посиланням на анонімні канали, цитуючи викиди «Легітимного», «Резидента» та інших прокремлівських каналів. З легкої руки редакторів сайтів і деяких телеканалів російський нараторув увійшов в український простір і став буденністю.

«Із Росії з любов'ю.
Анонімна імперія
Павла Дурова»
(Liga.net,
лютий 2020 р.)

Кількість передплатників певних каналів сягає десятків тисяч, і вони давно обігнали деякі медіа за охопленням. Повна анонімність дає змогу вкинути будь-яку інформацію, викривляти її, плодити фейки. Відповідальності жодної. Хіба що хтось відпишеться.

У лютому 2021 року Служба безпеки України викрила масштабну агентурну мережу, що займалася розвідувально-підривною діяльністю на замовлення спецслужб Російської Федерації.

Спецслужби країни-агресора залучили українських громадян до створення та адміністрування низки загальнонаціональних і регіональних політичних *Telegram*-каналів. Ідеться про канали «Легитимный», «Резидент», «Картель», «Сплетница», «Чёрный квартал», «Политический расклад», «Нетипичное Запорожье», «Тремпель Харьков», «Одесский фраер», «Днепр live», «Николаев live», «Херсон live».

61

Проте далі викриття справа не пішла. Коли пишу цей текст, усі ключові канали досі функціонують і не втратили популярності.

ВІКІПЕДІЯ

ЯК ПРАЦЮЄ ТА БОРЄТЬСЯ

За задумом Вікіпедія — це енциклопедія. Тобто там мали б бути сухі факти з чіткими посиланнями на першоджерела. Статті не мали б містити емоцій чи критики.

Проте насправді Вікіпедія не така. Чому? Бо внести зміни в її тексти може будь-хто. Навіть ви можете на свій смак переписати якусь статтю. Ці правки перевіряють волонтери, що працюють патрульними та адміністраторами. Вони мають усе вивірити й підтвердити.

Проте йдеться про волонтерів, які виконують це у вільний від роботи час. Якщо ви внесли зміни сьогодні, інформацію перевірять не дуже скоро. Може, завтра, а може, і за місяць.

Тобто що свіжіша інформація в статті, то більша ймовірність, що її ще не встигли перевірити. Як дізнатися, чи статтю хтось встиг вчитати? У відкритій статті зайдіть у розділ «Переглянути історію» у верхньому правому кутку сторінки. Якщо бачите, що зміни внесені, проте не перевірені, прискіпливо самі перевіряйте інформацію.

Суперечливі моменти обговорюють усередині вікіпедійної спільноти. За результатами таких дискусій визначають, яка позиція буде відбита в статті. Проте ці обговорення можуть тривати місяцями. А інформація вже буде на сторінках Вікіпедії.

Важлива перевага Вікіпедії — у ній зафікований кожен рух. Ви можете зайти на будь-яку сторінку й переглянути всю історію змін: хто їх вносив, чи були суперечливі моменти тощо.

У Вікіпедії сторінки можуть видаляти. Таке трапляється, коли, наприклад, на думку вікіпедійної спільноти, вони належать людині, яка не заслуговує на те, щоб бути в енциклопедії. Тоді цю сторінку маркують як кандидата на вилучення. І поки спільнота більшістю голосів не дійде спільногого рішення — вилучати сторінку чи ні, — вона існуватиме.

ЯК ПАРАЗИТУЮТЬ

Ключове — це джерела, що підтверджують інформацію у Вікіпедії. Вони мають бути об'єктивні, тобто надавати правдиві дані без маніпуляцій.

В українській Вікіпедії є низка джерел, які вважають недостовірними, тож на них не можна посилатися. Це переважно сміттярки й ті медіа, що не дотримуються журналістських стандартів. Зазвичай вікіпедійна спільнота користується даними Інституту масової інформації, визначаючи такі джерела.

Саме по джерелах і проходить водорозділ між українською та російською версією Вікіпедії. Так, вони не однакові.

В Україні та Росії різні погляди на ті самі події й факти. Російська Вікіпедія — це один з інструментів у російсько-українській війні. Формально російська пропаганда нічого не порушує, просто підкріплює статті посиланнями на свої медіа, що поширяють брехню про Україну.

У Росії *Russia Today* — це медіа, а в Україні — рупор російської пропаганди, якому не можна вірити. Тому дуже часто ви побачите, що Стрєлков-Гіркін у російській Вікіпедії «государственный, военный и политический деятель, публицист и писатель», а в українській — «відставний офіцер збройних сил РФ, колишній полковник ФСБ, воєнний злочинець». І так щодо всіх тем, над якими працює російська пропаганда.

А ще зверніть увагу, що, коли щось шукаєте в *Google* російською, то найперше вам покажуть посилання саме на російську версію Вікіпедії.

63

ЯК БЕЗПЕЧНО КОРИСТУВАТИСЯ ГАДЖЕТАМИ

Переконана, що з перших рядків цього розділу ви прочитаєте про знайомі речі. Упевнена, ви чули їх не раз. І навіть підписували серйозні документи з дрібними літе-

рами, зобов'язуючись так робити. Тому в мене до вас два прохання: не перегортайте одразу цей розділ і зробіть помітки на берегах, скільки часу виконуватимете кожен пункт правил.

Одразу домовмося: якщо це триватиме менш ніж дві години на місяць, а то й пів року, знайдіть час. Пишу ці слова й згадую себе: скільки я збиралася дати лад паролям, скільки разів натискала опцію «оновити програмне забезпечення завтра» і ще багато того, про що зазначу нижче «не робіть цього». Проте кожне таке «потім» має ціну. І вона не еквівалентна двом годинам.

Усе, досить загальних слів, нумо до роботи.

У вас точно є принаймні два гаджети з переліку комп'ютер, ноутбук, планшет, телефон тощо. Так-от, усе зазначене нижче стосується кожного з них. Ключове правило мегапросте, але на те воно й ключове, щоб точно його виконувати. Якщо ідеально все зробили на одному гаджеті, але «забили» на інший, ви нічого не зробили. Така сувора реальність нашої цифрової ери.

РЕМАРКА

Для тих, хто вирішив усе-таки прогорнути цей розділ, пропоную подивитися кілька документальних фільмів. Там ви знайдете додаткові аргументи ☺

«Ідеальна зброя» (*The Perfect Weapon*, 2020), HBO, режисер Джон Маджіо

Документальна стрічка, що досліджує вплив кіберконфліктів на протистояння між країнами. «Ідеальна зброя» показує передову кібертероризму, на якій опинилася Америка: країна фактично почала війну, яку не може закінчити.

У фільм увійшли матеріали про Україну: вірус *Petya* та бунт у Нових Санжарах проти поселення в місцевому санаторії Національної гвардії евакуйованих із Китаю.

«Агенти хаосу» (*Agents of Chaos*, 2020), HBO, режисери Алекс Гібні та Хав'єр Альберто Ботеро

Документальний мінісеріал, сюжет якого обертається навколо втручання Росії в американські вибори 2016 року. Проект розповідає про залаштунки глобальної політики і боротьбу Росії за політичний вплив у США на тлі президентських виборів, у яких переміг Дональд Трамп.

Окремим блоком висвітлені події в Україні з 2013 року, проаналізована технологія впливу Росії на український народ. Україна стала плацдармом для тестування технологій, потім застосованих в інших країнах.

Автори серіалу взяли інтерв'ю у ключових фігур експертного середовища та проаналізували інсайдерську інформацію. Якщо ці фільми вас не переконають, просто почитайте новини за перше півріччя 2021 року. Пошукайте в *Google* «кібератака у США». Так, побачене стосується однієї з найбільш технологічних країн світу. І так, це стало можливим, бо хтось вирішив не дотримуватися нижчезазначених правил.

65

ПАРОЛЬ

Отже, ви тримаєте в руках новенький гаджет чи перевіреного старого технологічного друга. Їхня їй ваша безпека починається з пароля на вхід.

По-перше, він має бути.

По-друге, він має бути унікальний, тобто такий, який ніде більше не використовуєте. Унікальність означає, що кожен акаунт повинен мати власний пароль. Тобто

у вашого смартфона має бути один пароль, а в ноутбука — геть інший.

По-третє, він має бути складний. Розумію, що поняття складності в кожного своє. Тому просто подам дані *howsecureismy password.net*. Цей сайт аналізує надійність пароля й розраховує, як складно його зламати.

Якщо ваш пароль із 10 цифр, його зламають миттєво. Якщо ваш пароль має 8 малих літер, його зламають за 5 секунд. А от якщо у вас буде пароль із 10 малих літер та цифр, його зламуватимуть місяць.

Імовірність зламування — це завжди відношення витрат і зиску. Що довше вас зламуватимуть, то менша ймовірність, що це станеться. Звісно, якщо ви не носій секретної інформації. До речі, зайдіть на сайт *howsecureis-my password.net* і перевірте, за скільки часу зламають ваші паролі.

Упевнена, що зараз ви почали пригадувати, а скільки ж маєте тих облікових записів. Рука потягнулася до записника, куди їх роками записували. Скажімо по правді, скільки у вас унікальних паролів — 2? 3? 5? Мабуть, ви надаєте новий пароль різним типам сторінок: один — для поштових скриньок, один — для соціальних мереж, один — для банкінгу тощо. Або й узагалі у вас один пароль для всього.

Так, якщо надавати всьому унікальні паролі, то рахунок піде на сотні. Звісно, їх не запам'ятати. Тому є зручна програма — менеджер паролів.

У користувачів Mac OS, наприклад, є вбудований менеджер *Keychain*, що автоматично зберігає паролі. Фахівець із кібербезпеки та етичний хакер Микита Книш радить користуватися менеджерами *LastPass* чи *1password*. Вони самостійно створюють безпечні паролі та зберігають їх.

Відео «Розмова з хакером»

У всіх облікових записах, де є така можливість, встановіть двофакторну автентифікацію. Це означає, що, крім пароля, який ви знаєте, потрібно вказати другий фактор — це може бути або SMS-повідомлення, або код, генерований на вашому телефоні. Щоб збільшити надійність, вибирайте не SMS, а генератор кодів (наприклад, *Google Authenticator*). Це суттєво зменшує ризики зламування.

ПАМ'ЯТКА

Якщо з будь-якої причини вирішили не використовувати менеджер паролів, самостійно створіть унікальні та складні паролі до своїх облікових записів, що міститимуть усе з нижче переліченого:

- 8 і більше символів;
- великі та малі літери;
- цифри та спеціальні знаки / символи;
- паролі НЕ мають повторюватися.

67

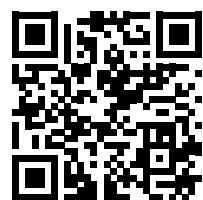
Створюючи пароль, не використовуйте:

- загальновідомі комбінації паролів (наприклад, *Qwerty12*, *Password123456*, *Admin1234* та ін.);
- послідовне / зворотне написання символів або цифр;
- особисту персональну інформацію (дату народження, адресу, номер телефону тощо).

Етичний хакер Микита Книш радить такий спосіб створення паролів:

- виберіть вірш, який добре знаєте й ніколи не забудете;
- виберіть цифру, наприклад 5;
- використайте, створюючи пароль, кожну п'яту букву з кожного рядка вірша. Водночас чергуйте літери з цифрою.

Такий пароль буде надійний.

Проект #Шахрай-Гудбай від Національного банку України.

Проте встановити пароль — це пів діла. Потрібно ним регулярно користуватися. Встановіть автоматичне блокування гаджетів, якщо не користуєтесь ними деякий час. Що коротший цей відтинок, то краще.

Навіщо це? Наприклад, якщо йдете випити кави, важливо заблокувати пристрій, щоб людина, проходячи повз ваш робочий стіл, не отримала доступ до вашого гаджета. На мобільному телефоні краще встановити вимкнення за 30 секунд, щоб пристрій самостійно заблокувався, якщо залишили його на столі. Для *Windows* це блокування клавішами *Win+L*, у комп'ютерах *Mac* ви просто блокуєте кришку, і пристрій переходить у режим сну та запитує пароль.

ПРОГРАМИ ТА ЇХ ЗАХИСТ

68

Ідемо далі. Паролі встановили — тепер відкриваємо гаджет. Щоб із ним працювати, потрібні програми. І тут постає споконвічна дилема цифрової ери: користуватися безкоштовними програмами чи купувати ліцензійні. Сподіваюсь, ви уважно прочитали перший розділ цієї книжки. Там ідеться про реальну ціну безкоштовної інформації. Програм це теж стосується. Тому вибір насправді такий: ви хочете програму, що працюватиме на вас чи проти вас? Наприклад, тихцем копіюватиме дані й передаватиме їх маніпуляторам.

Однак встановити ліцензійне програмне забезпечення — це теж пів діла. Його ще й постійно потрібно оновлювати. Тобто коли вам приходить нагадування, програмне забезпечення варто оновити, а не відклести цю справу у довгий ящик. У таких оновленнях регулярно виправляють виявлені хиби й пропонують додатковий захист.

Програми встановили — тепер потрібно їх захистити. Так, я про антивірусні програми. Упевнена, що з ними у вас усе більш-менш гаразд. Бо ж нічого так не стимулює встановити антивірусну програму, як перший підхоплений вірус. А за роки користування комп’ютером ви хоч раз, та підхопили його. Якщо ні, може, чогось не знаєте? I ваш комп’ютер повільно працює не через «старість», а через те, що підчепив букет вірусів. Один із них, наприклад, може майнити криптовалюту. I ні, вона не для вас.

Тепер поговорімо про облікові записи. Це наші акаунти в соціальних мережах, імейли, кабінети в інтернет-магазинах, інтернет- та мобільному банкінгу тощо. Про паролі й подвійну автентифікацію ви вже знаєте. Тепер щодо перевірних запитань, на які часто доводиться відповідати, щоб розблокувати акаунт у разі потреби. Не вибирайте очевидні запитання на кшталт «Дівоче прізвище матері?» Це ніяке не таємне запитання: його легко дізнатися.

69

На поштові скриньки ви можете отримувати купу листів із робочими, особистими, акційними пропозиціями, новинними розсилками тощо. Створіть як мінімум дві скриньки. Публічну, на яку реєструватимете облікові записи і яку вказуватимете, реєструючи дисконтні картки, і ту, з якої вестимете важливе листування.

З месенджерами схожа ситуація. Якщо потрібно написати подрузі чи колезі й нічого таємного листування не передбачає, то спілкуйтесь там, де зручно. Натомість якщо важлива конфіденційність, прискіпливо вибирайте месенджер і створюйте в ньому секретний чат. На сьогодні найбільш захищений месенджер — *Signal*. Натомість популярні *Viber*, *Telegram*, *WhatsApp*

поступаються йому, хоч прийнятні для повсякденного спілкування.

Проте якщо в когось буде завдання вас зламати, він виконає його попри всі захисти. Однак це станеться тільки тоді, коли маєте справді важливу й вартісну інформацію. В інших випадках ризики мінімізовані.

Тепер поговорімо про те, як працювати на своїх гаджетах. Усі документи варто зберігати у хмарному сховищі, створюючи резервні копії. Упевнена, що тут, як і з антивірусом, вас не потрібно переконувати в доцільності. Бо кожен, хто бодай раз втрачав важливий файл після того, як «заглючив комп», розуміє, як це важливо. Статистично дуже ймовірно, що може трапитись пошкодження твердого диска або флешки й ви їх не відновите. *Google Диск*, *Dropbox* та інші хмарні сховища вам допоможуть.

70

Тепер щодо роботи з поштою і в інтернеті. Є одне золоте правило, що заощадить вам купу часу, нервів і грошей: бачите незнайоме посилання — не клікайте на нього. Такі посилання можуть надходити вам на пошту, у месенджер, бути в дописі друга на *Facebook* тощо.

ПАМ'ЯТКА

Фішингові електронні повідомлення нагадують повідомлення від надійної організації, тому потрібно звертати увагу на подробиці листа.

Отже, ознаками шахрайського електронного листа можуть бути:

- тривожний характер повідомлення, наприклад вас інформують, що ваші рахунки заблоковані, а кошти — у неbezпеці;
- обіцяють «легкі» гроші (виграш, надзвичайно велику знижку на товар тощо);
- говорять про спадок від родича, який багато років тому поїхав за кордон і розбагатів;
- спонукають адресата терміново та швидко виконати вказівки з листа;
- у листі просять завантажити певний додаток чи перейти за посиланням;
- помилки в тексті листа й темі повідомлення.

Ще один важливий нюанс — пароль на домашньому Wi-Fi-роутері. Перевірте, який він у вас. Такі паролі також мають бути унікальні та складні.

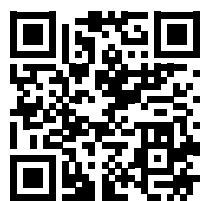
71

Якщо вони прості, зловмисник під'єднається до роутера й зможе надсилати листи від вашого імені — це точно буде вам не на користь. Мінімальна шкода — сусіди не платитимуть за інтернет, бо їм дуже подобається ваш пароль і швидкість трафіку.

І наостанок поговорімо про гроші. Упевнена, що ви чули про десятки шахрайських схем, коли зловмисники викрадають кошти з карток. Щоб звести їхні зусилля на нівець, потрібно дотримуватися п'яти правил.

По-перше, паролі. Нічого нового, усе те, про що ми вже говорили. Унікальний і складний пароль для інтернет-банкінгу, відомий лише вам пароль для картки.

По-друге, встановіть динамічний CVV-код. Це три цифри на звороті вашої картки, але тепер вони будуть не статичні, а змінюватимуться щогодини. Якщо навіть

Проект #Шахрай-
Гудбай від
Національного
банку України

словмисник дізнається, що у вас на звороті картки, йому це мало чим допоможе.

По-третє, блокуйте гаджети й відразу виходьте з інтернет-банкінгу, щойно завершили операції.

По-четверте, додайте картку в *Apple Pay* чи *Google Pay*. Не носіть її з собою. Картка потрібна лише зрідка; коли її немає при собі, ризики мінімальні.

По-п'яте, не відповідайте на дзвінки від банку, особливо на дзвінки від служби безпеки. Те саме стосується SMS-повідомлень чи меседжів від них. Отимали такий дзвінок чи повідомлення, покладіть слухавку й зателефонуйте в банк зі свого номера.

ПАМ'ЯТКА

72

Запитання, з якими найчастіше звертаються шахраї, щоб викрасти кошти з вашої картки:

- PIN-код до платіжної картки;
- тризначний номер на звороті картки;
- коди підтвердження платежів;
- паролі до інтернет-банкінгу.

Якщо телефонують із такими запитаннями (хай ким представилася людина і хай що вона повідомляє), закінчіть розмову, бо це шахрай.

Не розголосуйте всіх реквізитів платіжної картки й контролюйте рух коштів на рахунку.

16-значний номер картки — єдине, що можете повідомити телефоном.

Тримайте в таємниці три цифри на звороті картки, коди (одноразові паролі) банків та мобільних операторів.

Увімкніть SMS-інформування щодо операцій із платіжною карткою.

Встановіть індивідуальні ліміти на операції з вашою платіжною карткою.

Використовуйте віртуальну картку для розрахунків в інтернеті. Перекажіть потрібну суму з основної картки на віртуальну, перш ніж здійснити купівлю.

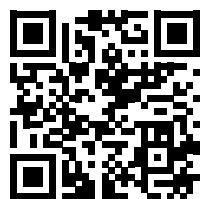
Як отримати наші дані в обхід цифрових платформ

«Фейки фейками, а от красти мої дані — це вже за межею», — типова реакція на інформацію, подану в цьому розділі. Свої дані близчі до тіла. Тому розберімося, які персональні дані можна дізнатися з інтернету. Так, тут є й відповідь на запитання: «Як так сталося, що на мене оформили кредит без моєї згоди?»

А ще є відповідь, чому телефонують шахрай, як у цьому дописі з Facebook-групи «Людоњки, порадьте!»:

«Потрібна порада щодо телефонного спаму. Останні два місяці активувався спам із пропозиціями кредитів, взяття участі в якихось акціях із бонусами, то просять забрати гроші, які виграв мій номер, але треба уточнити особисті дані, то просто дзвонять щоденъ по три рази й одразу кидають трубку, то рОботи з якимось сумнівними пропозиціями. Дзвоняте, пишуть по 10 разів на день різні уроди + до того вся стрічка ФБ завалена реклами. Це вже втомило й доводить до сказу. ЧС уже переповнений. Номер ніде не фігурує, ні кому не дается. Питання: що відбувається? Як з тим боротись і чи варто перейматись?

73

Проект #Шахрай-
Гудбай від
Національного
банку України

Відчуваю та бачу особливий інтерес до власної персони сумнівних організацій».

Щоб нами маніпулювати, необхідні різні набори наших даних, зокрема документи, логіни й паролі, контакти, дії в онлайні, емоційні гачки.

Нагадаю, що все це потрібно дістати в обхід офіційних шляхів, бо інакше ніхто такої інформації не дасть.

Перший блок — інформація про нас. Паспорт, ідентифікаційний код, дата народження, адреса, тобто базова інформація про нас і наші документи.

Я до вас із поганими новинами. Якщо думаете, що паспортні дані, дати народження, ідентифікаційні коди, домашні адреси, телефони — ваші й пов'язаних із вами осіб — захищені й за сімома замками, то це не так. Останнім часом їх безкоштовно й за символічні гроші можна отримати через *Telegram*-ботів. Вводите свій телефонний номер — і п'єте валер'янку.

Такі боти переважно інтегрують інформацію з різноманітних баз державних органів, банків, мобільних операторів тощо.

Інформація буде не тільки щодо вас, а й щодо вашого найближчого кола — чоловіка чи дружини, дітей, батьків, братів і сестер. До того ж інформація часто буває в ретроспективі. От змінювали ви адресу — будь ласка, тут і стара, і нова. На жаль, чорний ринок даних у нас процвітає.

Другий блок — це наші логіни й паролі, прив'язані до певних платформ. Такий собі цифровий еквівалент першого блоку.

Тут новини теж не дуже хороші. Чи не щомісяця з'являється інформація про черговий великий витік даних із різних цифрових платформ. Скільки малих витоків, ніхто й не знає.

Витоки стаються в усьому світі, і в них мільйони й мільйони даних. Це результати хакерських атак чи простої недбалості. І це один із ключових аргументів, чому потрібно мати унікальні паролі для кожної платформи. Інакше зламування однієї сторінки для вас означатиме зламування всіх сторінок, де є такий самий пароль.

Тут ще раз нагадаю, що пароль має бути не тільки унікальний, але й складний. Пам'ятаєте, що зазначала вище? Паролі з 10 цифр зламують миттєво.

Бази зламаних акаунтів теж акумульовані й доступні на різних сервісах, зокрема й у *Telegram*-каналах. Дізналися таку інформацію може кожен і безкоштовно. Для цього просто потрібно знати ваш імейл чи телефон.

75

Щоб зрозуміти, які з ваших паролів скомпрометовані, зайдіть на сайт haveibeenpwned.com і введіть свій імейл чи номер телефону. Цей ресурс акумулює інформацію про зламування сайтів та витоки даних. Він вказує, які дані ваших акаунтів тепер у публічному доступі. Бачите свої паролі? Негайно їх змінюйте й не забудьте про подвійну автентифікацію.

Третій блок — те, що ми робимо в онлайні, тобто куди ходимо, що вподобуємо, читаємо, купуємо, куди подорожуємо тощо.

Тут маємо чудову новину: ці дані є тільки в цифрових платформ, що зберігають їх у себе. Саме на їхній основі персоналізують повідомлення рекламних кампаній.

Проте дані нікому не передають, та й побачити їх у рекламних кабінетах можна лише в дуже узагальнено-му вигляді.

Четвертий блок — наші емоційні гачки, те, на що реагуємо більшою чи меншою мірою. Навіть якщо в маніпулятора є всі попередні блоки даних, але він не знає емоційних гачків, маніпулювати дуже складно.

Тому збиранню таких даних приділяють особливу увагу. Під них створена ціла індустрія. Одним із найефективніших інструментів збирання таких даних у *Facebook* були і є тести. «Хто ти з членів королівської родини?», «Хто ти з героїв фільму “Москва слізам не вірить?”» чи «Яка ти квітка?» Варіантів тисячі.

76

Проходячи такі тести, користувач *Facebook* не тільки дає доступ платформі до своїх даних і даних своїх друзів у соціальній мережі. До цього додаються емоційні характеристики, потрібні для ефективного маніпулювання. Залежно від того, який тест вибирає користувач, він зараховує себе до відповідного сегменту.

25 % українських користувачів *Facebook* пройшли такі тести. Та й одним тестом вони не обмежувалися: за раз виконували кілька й публікували результати на своїй сторінці.

Це дані дослідження, що його здійснила ініціатива «Як не стати овочем», вивчаючи рівень інформаційної гігієни українців у соціальній мережі.

Флешмоби, що ґрунтуються на копіюванні тексту, — це споріднений із тестами інструмент. Залежно від того, у якому з таких флешмобів узяв участь користувач, він потрапляє до одного із сегментів. А разом із ним — і всі ті, хто поставив «+» у коментарях до допису.

Дані дослідження
ініціативи з інформаційної гігієни
«Як не стати
овочем»
та SemanticForce
(січень 2021 р.)

Такі флешмоби ще й паразитують на алгоритмі соціальної мережі: дописи з великою кількістю коментарів показують більшій аудиторії. Тобто за одну хвилю флешмоба можна зібрати дані про багатьох людей.

Одночасно ці дані можуть збирати й використовувати кілька вигодоотримувачів. Якщо в маніпуляторів немає якісних парсерів (програм для збирання користувальських даних), то однаковий текст спрошує їхнє завдання. До того ж одразу формується база людей із мінімальною інформаційною гігіеною, а їм задурювати голову легше.

Ti, у кого є хороші парсери й уже зібрани бази даних, просто використовують інформацію зі флешмобів як додаткову емоційну характеристику. Один із найпоширеніших флешмобів нібито стосується захисту персональних даних. Він дає змогу виокремити потенційних чи поточних конспірологів із мінімальним рівнем інформаційної гігієни. Дуже популярні флешмоби про допомогу, зокрема допомогу онкохворим, малому бізнесу чи навіть самому *Facebook*.

77

Деякі флешмоби можуть виникати незалежно від маніпуляторів. Проте якщо в них поширяють одинаковий фрагмент тексту з чітким емоційним забарвленням, такі флешмоби рано чи пізно використовують маніпулятори у своїх цілях.

А користувачі *Facebook* вкотре опиняються перед вибором — обмінювати дані про себе на сумнівну розвагу чи ні. Проте варто знати ціну, яку доведеться заплатити.

Нижче подаю приклади шкідливих флешмобів.

Варіант 1: «Оновіть систему. Для тих, у кого не оновлюється стрічка новин!

Відео «Як крадуть наші дані у *Facebook*?»

Хто бачить цей текст, поставте будь-який смайлік у коментарях.

Раджу оновлювати систему ФБ, щоб ваші пости бачили ваші друзі. Тримайте палець на цьому тексті й натисніть “копіювати”.

Зайдіть на свою сторінку, яка запитає: “Що у вас на думці?”, потім натисніть “вставити”. Це оновить систему. Вдалось?»

Варіант 2: «*Запускаю челендж до Дня захисту дітей! Згадаймо наше дитинство! Скопіюй цей текст, виклади свої фото в дитячому віці й теперішні та передай естафету друзьям. Ну що, вперед!!!»*

78

Варіант 3: «*Я не дозволяю FB використовувати матеріали, тексти і фотографії з моєї сторінки. Друзі на FB, не забувайте, що починаючи із завтрашнього дня, не зважаючи на метушиню навколо COVID-19, починається нове правило на Facebook, відповідно до якого ваші фотографії можна використовувати. Пам'ятайте: крайній термін, щоб опублікувати своє несхвалення з приводу цього використання або можливого неправильного використання, закінчується сьогодні!!! Їх можна використовувати в позовах проти вас. Усе, що ви опублікували, може бути опубліковане, навіть повідомлення, які були видалені.*

Наведене вище означає, що я не дозволяю Facebook під будь-яким приводом використовувати мою інформацію, фотографії або будь-яку інформацію, пов'язану з моїм життям чи життям людей, які з'являються в моєму профілі, а також повідомлення або пости як із минулого, так і в майбутньому. За допомогою цієї заяви я повідом-

ляю про те, що категорично забороняю розкривати, скопіювати, поширювати або робити проти мене інші дії на основі цього профілю і / або його змісту. Зміст цього профілю є конфіденційною інформацією.

Якщо хочете, можете скопіювати й розмістити цю версію. Якщо хоча б раз не опублікуєте заяву, ви тихо дозволяєте використовувати свої фотографії, а також інформацію, що міститься в оновленнях статусу вашого профілю.

Не “поділитися”, а відкрити новий пост, “Скопіювати і вставити”.

Варіант 4: «Привіт, друзі! Нині буде дуже невелике прохання... Будь ласка, зробіть це в знак пошани до тих, хто помер або захворів на рак. Багато хто, дізнаючись про чиось серйозну хворобу, каже: “Якщо вам що-небудь знадобиться, не сумнівайтесь, я зроблю це для вас”.

79

Не будучи пессимістом, я хочу, як і мої друзі, які почали цей флешимоб, дізнатися, хто розмістить це на своїй стрічці новин FB. Ви повинні скопіювати і вставити (не ділитися)!!! Запишіть “зроблено” або “+” в коментарях, коли ви це зробите!

Цей місяць — місяць привернення уваги до цієї хвороби. Ми всі знаємо когось, хто боровся з цією хворобою, хто бореться зараз. Я роблю це разом із людьми, що піднімають прапор боротьби з цією хворобою людства під назвою онкологія».

Ось такі чотири ключові блоки інформації, які про нас можна дізнатися й на основі яких сформувати наш цифровий портрет. Саме він допомагає маніпуляторам персоналізувати інформаційні повідомлення під нас.

Зібрана інформація може й буде використана проти нас. Бо які в маніпуляторів обмеження? Жодних. А от мета зрозуміла — змінити наше мислення й поведінку в потрібному руслі. Максимально швидко та дешево. От саме дані й дають це зробити.

З одного боку, ми не можемо впливати на те, що наші паспортні дані чи паролі опиняться у відкритому доступі. З другого — спираючись на них, не дуже зманіпулюєш. Так, звісно, іх достатньо, щоб оформити на нас кредит чи викрасти дані картки. Проте шахрайські кредити починають регламентувати законодавчо, а якщо ви захистили свою банківську інформацію й паролі так, як описувала вище, то ризики мінімальні.

80

Так-от, чудова новина в тому, що ми можемо впливати на ключовий блок — емоційні гачки. Без нього маніпуляторам складно пробитися через інформаційний шум. Тому ваше завдання — де-факто це важливий складник захисту від інформаційних вірусів — не розкривати свої емоційні гачки.

ЯК БЕЗПЕЧНО СПОЖИВАТИ ІНФОРМАЦІЮ

Пам'ятаєте, я вже розповідала, що виграний бій за перше джерело інформації ключовий для перемоги у війні з дезінформацією. Тоді наш мозок спочатку отримує коректні дані й переконати його в протилежному складно.

Для цього потрібно вибирати об'єктивні медіа й регулярно споживати з них інформацію. У цьому допоможе «Білий список онлайн-медіа» від Інституту масової інформації. До нього станом на лютій 2021 року ввійшло вісім найякісніших ЗМІ: «Громадське», «ЛІГА.net»,

«Білий список медіа» від Інституту масової інформації (лютий 2021 р.)

«Українська правда», «Укрінформ», «Радіо Свобода», «Дзеркало тижня», «Букви», «Суспільне».

За результатами аналізу, рівень дотримання професійних стандартів на цих ресурсах у середньому становив 97,8 %. У центральній стрічці новин на згаданих сайтах не виявлено джинси, мови ворожнечі, сексизму, фейків і шкідливого контенту.

Проте святих медіа не буває. Якщо постійно читати-мете одне, навіть найоб'єктивніше медіа, є ймовірність, що вас введуть в оману.

Навіть якщо все гаразд і редакція дотримується журналістських стандартів, може статися, що якийсь журналіст продав душу дияволу й написав текст за гроші. Чи нічний редактор утомився та зробив помилку в тексті. Так, об'єктивні медіа виправлять свою помилку, проте ви можете цього не помітити за високим рівнем інформації або вже буде запізно.

81

РЕМАРКА

1995 року *BBC* показала сенсаційне інтерв'ю, у якому принцеса Діана вперше розповіла кореспонденту Мартінові Баширу про подружню зраду принца Чарльза. Воно стало однією з найрейтинговіших програм в історії британського телебачення. За різними оцінками, у день ефіру інтерв'ю подивилися приблизно 20 мільйонів глядачів.

У травні 2021 року незалежне розслідування на чолі з колишнім суддею Верховного суду Великої Британії лордом Дайсоном дійшло висновку, що згадане інтерв'ю Башир отримав за допомогою підроблених документів.

Сам журналіст брехав про це керівництву, яке пізніше вважало за краще залишити ситуацію без наслідків. *BBC*

Віdeo «Чи можуть хороши медіа публікувати брехню»

визнала «очевидні провали» під час підготовки інтерв'ю й після нього.

Інтерв'ю призвело до розлучення Діани з принцом Чарльзом буквально за місяць (на цьому наполягла королева Єлизавета), а також до конфлікту з їхніми спільними дітьми — Вільямом та Гаррі. Стосунки Діани з королівською родиною були зруйновані.

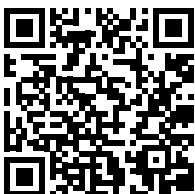
Причин, чому навіть дуже хороші видання можуть написати дурню, досить багато. Тому варто вибрати мінімум три медіа з «Білого списку» і створити з них інформаційний трафарет. На перетині інформації з трьох новинних стрічок ви матимете об'єктивну картину подій в Україні та світі. Знаючи правду, ви можете дивитися інформацію в інших джерелах. Збіги вказуватимуть на коректну інформацію, відмінності — на маніпулятивну. Саме її й потрібно прискіпливо перевіряти чи обходити стороною.

Проте інформаційний трафарет варто доповнити джерелами, що концентрують актуальні фейки та їхній розбір.

Перший із них — це карта дезінформації, яку щотижня публікують *texty.org.ua*. Вони моніторять інформаційний простір — і український, і проросійський, і російський — і вибирають ті теми, що зараз найбільш масово ширяться. Переважно цей сайт зосереджує увагу на російсько-українській війні.

Другий — ресурси фактчекерів: *StopFake*, *VoxCheck*, «По той бік новин» та ін. На них ви знайдете широкий спектр усіх актуальних фейків.

Якщо бодай раз на тиждень переглядатимете ці ресурси, то знатимете основні тренди поширюваних фейків і маніпуляцій.

Карта дезінформації
від texty.org.ua

Принцеса,
журналіст і BBC:
як Мартін Башір
узяв сенсаційне
інтерв'ю у принцеси
Діани (BBC,
травень 2021 р.)

Узагалі є кілька підходів до того, як розпізнати фейк.

Перший — коли ми докладно аналізуємо суть отримуваної інформації: читаемо текст, шукаємо першоджерела, занурюємось у подробиці й на основі цього вже доходимо висновку, коректна інформація чи ні.

Це шлях, яким йдуть усі фактчекери та професійні комунікаційники, однак це шлях, дуже складний для пересічної людини, що має своє життя й не бажає опанувати нову професію. Саме тому такий підхід, вірогідно, закінчиться тим, що ви не зможете докопатися до суті.

Другий — коли ми не перевіряємо всієї інформації, але докладно розбираємось із її джерелами. Тими, що ведуть безпосередньо до людини, яка це сказала, або до медіа, яке про це проінформувало.

Тут є один важливий момент: якщо дивитимемося й вивчатимемо першоджерела, то дуже ймовірно, що натрапимо на маніпуляції. Якщо це вузькопрофільна інформація, розібрatisя в ній зможе тільки фахівець. Якщо це іноземне джерело, то в ньому розберуться ті, хто добре знає мову. Якщо першоджерело — слова людини, то потрібно добре розуміти контекст (де вона працювала, чим займалася все життя), щоб визначити, що правда чи чергова маніпуляція.

Натомість якщо беремо інформацію з об'єктивних вторинних джерел, де першоджерела опрацювали фахівці журналісти та експерти, ці ризики нівелювані. Однак вторинні джерела безпечні, лише коли дотримуються журналістських стандартів.

Третій — розпізнати слід маніпуляції, інструменти її поширення. Їх не так багато, як варіацій інфовірусів. Ідеться про наявність ботів у взаємодіях під дописами,

розміщення матеріалів на ресурсах-сміттярках тощо. Суть третього підходу — розібратися, чи є тут інструменти, якими часто користуються маніпулятори.

На останок хочу звернути вашу увагу на дві помилки, яких дуже часто припускаються. Перша — ще з радянських часів популярна думка, згідно з якою що більше джерел вивчаемо, то ліпше розуміємо ситуацію. Це не зовсім так. Дослідники визначили п'ять моделей споживання новин, з'ясувавши, яка з них робить людину більш інформаційно грамотною. В опитуванні взяли участь понад 28 000 осіб у 17 європейських країнах.

Респондентів запитували, як часто вони використовують різні види медіа — телебачення, радіо, газети, новинні онлайн-сайти, соціальні мережі та інформаційно-розважальні програми. Висновки цікаві: виявилося, що «новинні мінімалісти» й «гіперспоживачі» однаково погано орієнтуються в суспільно-політичних процесах.

Друга стосується надії на аналітичні програми й ток-шоу. Почну з того, що переважно вони не мають нічого спільногого з аналітикою. Це сущільне шоу створене, щоб ефективно маніпулювати нами.

Власники телеканалів, які їх замовляють, добре розуміють, що українці заплутані. Українцям бракує базових знань у тому, що таке демократія, ринкова економіка тощо. Тому тут політики й різні експерти нібито простою мовою пояснюють складні речі. А як бонус чубляться та влаштовують шоу так, щоб нам було весело. Як ці ток-шоу нами маніпулюють?

По-перше, телеканали водночас мають велику аудиторію — це дає змогу створити ефект обраності. Тобто ви звикаєте дивитися певний канал, а олігарх на ньому

показує своїх політиків та експертів, які говоритимуть те, що йому потрібно. Відповідно виникає враження, що нікого вартого уваги, крім них, немає. І так на кожному каналі.

По-друге, вони імітують народну думку. Це дуже шкідлива річ, що є не тільки в ток-шоу, а й у багатьох інших форматах, особливо на інформаційних каналах. Її суть полягає в тому, що в студії сидять люди й натискають кнопочки. У такий спосіб вони виказують ставлення до слів політиків та експертів. Відповідно глядач не просто дивиться, а й має підказки, як реагувати на почуте.

Наприклад, Юлія Володимирівна щось розповідає, і тут така маленька смужка на екрані показує, що всі люди підтримують Юлію Володимирівну на 90 %.

Глядач сидить і думає: «От я не знаю, що міркувати про те, що вона каже. Але якщо всі підтримують, то, напевно, це правда». Це і є маніпулювання громадською думкою.

Те саме стосується і дзвінків у студію, опитування на вулиці під камеру тощо. Коли йдеться про нормальний канал чи нормальне медіа, вони скажуть, що це просто інформація, яка не має жодного стосунку до соціології. Проте все одно на думку така інформація впливатиме.

По-третє, ток-шоу дуже часто використовують підміну фактів думками. Особисті думки та оцінки експертів часто публікують як факти. Не зрозуміло? Поясню на прикладі. Якщо говоримо про якусь людину «худа» чи «товста», то це оцінка, а якщо називаємо масу тіла в кілограмах — це факт.

Так-от, деякі медіа вдають, що оцінка і факт — це те саме. Тобто чиєсь особисту оцінку можуть подавати як факт. Так у медіа легалізують брехню та маніпуляції.

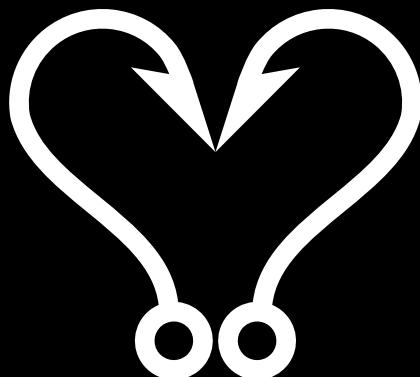

Саме тому відповідальні медіа завжди акцентують на тому, що вислови експерта — це «точка зору», «коментар», «оцінка», «особиста думка», і старанно відмежовують факти від суб'єктивного сприйняття.

ЯК НЕ ПОТРАПИТИ НА ГАЧОК ШАХРАЯМ ТА МАРКЕТОЛОГАМ

Що менше в людини грошей, то більше вона вірить у диво. Два найпоширеніші вияви цього — безкоштовні товари чи послуги (так, інформація теж тут) і прості розв'язки складних проблем.

Я не психолог, щоб докладно розібрati цей феномен. Проте, на мою думку, одна з ключових причин полягає в тому, що, заробивши гроші, люди розуміють, як тяжко вони даються. А ще знають, що кожен результат чи продукт — це концентрація ресурсів і безкоштовним для споживача він бути не може.

Якщо зараз згадали кількох знайомих, які, на вашу думку, заробили гроші легко, подумайте, чи знаете всі подробиці. Згадайте, що ціна отриманих грошей — це і очікувані ризики, і ночі без сну, і брак часу на спілкування із сім'єю та друзями. Стрес, хронічні хвороби та інше купа всього іншого. Того, що дуже часто не видно за оборткою «успішного успіху».

Однак повернімося до теми цього розділу. Він про популярні шахрайства, що, до речі, активізуються під час криз та потрясінь. Тоді, коли більше людей не мають достатньо грошей і починають вірити в диво.

Шахраї, як і маніпулятори, спочатку вивчають аудиторію. Виявляють легку здобич і тільки тоді беруться до справи. Економлять час та сили.

Окрім уже знайомих вам тестів і флешмобів, що вказують на довірливу аудиторію та збирають її дані,

використовують і інші прийоми. Найпопулярніший — повідомлення на кшталт «ланцюга молитов»:

«Привіт. Ми творимо ланцюжок із 1000 молитов для тих, хто страждає від раку. Помолись та передай це повідомлення ще дев'ятьом друзям. Дай мені знати, якищо не можеш зробити це, щоб не розривати ланцюг молитви...»

90

Варто «не перервати ланцюг» — і шахраї додадуть вас у базу людей, що вірять у будь-що. Тепер ви проходите під грифом «легка здобич». І до вас починають застосовувати перевірені прийоми шахрайства. У когось викуп просять за онука. Комусь радісне SMS надішлють про виграні автомобілі. Для кожного знайдуть свій спосіб. От про способи й поговоримо в цьому розділі.

ОЗНАКИ ШАХРАЙСТВА ТА ПСЕВДОБЛОГЕРСТВА

Усі ми мали справу з шахраями. Хтось більше, хтось менше. Якщо зараз ви обурливо сказали: «Хто? Я? Та ніколи!», — вітаю: ви були у вправних руках. Сеанс омані минув непомітно, проте точно не на вашу користь.

В аналогову еру шахрайство мало зрозумілі риси, які нас учили розрізняти змалку. Не розмовляй із «циганами», не спілкуйся з незнайомцями, тримай гаманець при собі на базарі, ні, у тебе немає родичів у Нігерії тощо. Тепер про різновиди онлайн-шахрайства можна написати грубезну енциклопедію. Але й у них є спільні риси, от тільки форм безліч.

У цьому розділі розповім вам про онлайн-шахрайства та шахраїв. Покажу, за які слабинки нас чіпляють і як

їх використовують. Однак спочатку розберімося з основою: на що спираються онлайн-обмани й не тільки.

Перший складник — магічна пігулка, тобто простий розв'язок складної проблеми. Хай як ми того хочемо, але їх не існує. І стосується це абсолютно всіх сфер нашого життя. Тобто на типове запитання з «Людоњки, порадьте!»: «Що з'єсти, щоб похудішати, цікавить вечірня. Скиньте якісь поради», — немає відповіді, яку ми прагнули б почути.

Пригадали такий випадок? Вітаю: ви знаєте виняток, що засвідчує правило. У решті випадків потрібно працювати, щоб мати гроші. Стежити за харчуванням та здоров'ям, щоб бути струнким. Створити багато текстів, щоб навчитися добре писати тощо. Проте хто платитиме гроші за труднощі? А от за магічні пігулки — охоче.

91

РЕМАРКА

Важливо розрізняти «прості розв'язки складної проблеми» і «простий шлях до розв'язання проблеми».

Перше обіцяє, що ви станете щасливим власником чогось, що швидко й без додаткових зусиль дасть бажаний результат.

Друге — що ви знайдете спосіб, як цього результату досягти завдяки докладеним зусиллям. Тобто водночас легко, дешево, швидко та якісно не буде. Буде оптимально.

Другий складник — стадний інстинкт. Шахраї добре розуміють, що коли людина бачить магічну пігулку, то в ней може виникнути сумнів: «Чи це не обман?» Тому шахраї одразу продумують, як працювати з такими

Відео «Шахраї в соцмережах»

запереченнями. Оптимальний спосіб — показати, що вже багато людейскористалися й задоволені.

Професійні шахраї не писатимуть лише позитивних відгуків. Вони робитимуть це так, щоб і з вашими сумнівами попрацювати, і підкреслити ефективність. Типовий приклад: «*Дуже даремно ми сварили Оксану. Вона надіслала робочий сайт, і я вже отримав на картку 1000 гривень — більше, ніж очікував*». І до цього прикріплений скрін із надходженням коштів.

Тобто тут є вся комбінація або її частина:

- сумніватися — нормально, усі через це пройшли;
- особистий досвід — хоч сумнівався, але спробував і не помилився;
- перевершені очікування;
- факт, що засвідчує слова.

92

Третій складник — брак страху. Коли на вулиці бачимо цілком реальну людину, що витягує із сумки наш гаманець, — це справжнята зрозуміла загроза. А яка шкода від тесту «*Який вигляд ти мав би як рушник?*»? Жодної, просто сміх. Чи нам пише в месенджер нібито воїн із передової: «*Воюю, закінчилися гроши на телефоні. Рідні не відповідають. Якщо можеш, поповни рахунок*». Як не поповнити?

Страх перед шахраями перекривають активізацією інших сильних емоцій — сміху, співчуття, цікавості. До цього додайте інформаційну неграмотність: хто ж нам розказував, як усі ці маніпуляції працюють?

Четвертий складник — обмеженість у часі. Нам показують магічну пігулку, заохочують її отримати й відразу попереджають: «*Залишилося лише 10 рожевих слонів — поспішіть! До закінчення акції на смугастих єдинорогів залишився 1 день — поспішіть!*»

Це вмикає емоції («Мені забракне єдинорога, а таких більше не буде») і вимикає рацію («Смугасті єдинороги? Рожеві слони? Ви серйозно?»).

Далі розповім про основні напрями онлайн-шахрайства.

Халява

«Великі світові бренди виступають спонсорами в програмі лояльності соціальних опитувань на споживчому ринку. Із сьогоднішнього дня кожен житель країни може взяти участь у цьому опитуванні з гарантованою виплатою у розмірі від 28 150 гривень».

«Віддам холодильник. Пів року тому купили новий. Цей стоїть у гаражі й чоловікові заважає. Сказав віддати комусь. Виберу серед тих, хто зробить репост». Примітка: на фото зовсім новий і сучасний холодильник у хорошому стані.

93

«Кинь дротик, подивись на своє наступне місце відпочинку. Пора знову подорожувати».

«Хочеш дізнатися, як ти записаний у телефонній книзі інших? Встанови безкоштовний додаток».

«Ви можете побачити, хто заходив до вас на сторінку, якищо встановите безкоштовний додаток».

«На честь 25-річчя мережі АТБ отримай 3000 грн».

«Я Джамала, і я хочу роздати 5000 доларів першим 300 людям, які напишуть “ДУЖЕ ДОБРЕ” в коментарі під цією піснею. Удачі!»

І ще тисячі інших варіантів. І всі — класика безкоштовних магічних пігулок. Цей тип шахрайства не потребує від вас особливих зусиль, а от зиск може бути ого-го! Упевнена, що кожен, бачачи таке, думає про шахрайство. Проте спрацьовує аргумент «А чому б не спробувати? Нічого ж поганого в цьому не буде». Буде.

У ЧОМУ ШКОДА ДЛЯ ВАС

- Переходите за лінком про опитування чи подарунки, де обіцяють велику суму грошей, і бачите інструкцію: «Перерахуйте 100 гривень». Оплатити можна тут, ввівши номер картки, ім'я власника, термін дії та CVV. Тобто все необхідне, щоб отримати доступ до вашої картки та вкрасти гроші. **Примітка:** 100 гривень — це приклад, сума може бути інша, проте вона незмірно мала проти можливого зиску.
- Переходите за лінком про опитування чи подарунки, і вас просять зареєструватися, вказавши ім'я, телефон, імейл. Це інформація для псевдоколекторів та інших «добродіїв», які телефонуватимуть чи писатимуть із шахрайськими пропозиціями.
- Натискаєте на посилання, щоб дізнатися подробиці чогось безкоштовного. За ним — прохання натиснути на ще одне. Так ви запускаєте встановлення вірусу, що зламає вашу сторінку в соціальній мережі чи / та викраде дані.
- За репост ніхто нічого не дарує. Так само й за коментар не роздають грошей. Це спосіб популяризу-

вати сторінки в соціальних мережах. Потім вони змінюють назуву й починають поширювати фейки.

- Натиснувши «пройти тест» чи «почати гру» в соціальних мережах, ви даєте доступ платформі до ваших персональних даних і даних ваших друзів.
- Встановлюєте безкоштовний додаток, і він збирає купу ваших даних, зокрема всі номери з телефонної книжки, отримає доступ до ваших фото та геолокацій тощо.

Тобто завжди платите ви, а не вам. Одне шахрайське повідомлення може містити кілька перелічених вище пунктів.

КЛЮЧ ДО ІДЕНТИФІКУВАННЯ ЦЬОГО ТИПУ

95

Вам пропонують щось значне (товар чи гроші) в обмін на мізерну дію з вашого боку. Якщо це допис у соціальній мережі, то під ним будуть коментарі ботів, які стверджують, що вже скористалися згаданою можливістю.

І так, тут без компромісів. Якщо побачите щось схоже, прочитавши цей текст, і у вас виникне думка: «Може, ось це таки не шахрайство, а просто добрі люди?», — знайте: люди злі, і так, це шахрайство.

ВАШІ ДІЇ, КОЛИ ПОБАЧИЛИ

- Не натискайте на посилання.
- Якщо все-таки натиснули на перше посилання і вас далі просять натиснути на друге, не робіть цього.
- Перш ніж встановити безкоштовний додаток чи пройти тест / гру, прочитайте в користувачькій угоді (якщо вона є) датована поточним роком),

- які дані збирають. Подумайте, чи готові платити таку ціну.
- Загугліть текст повідомлення. Переважну більшість таких шахрайств здійснюють роками, тож у мережі є їхні персональні декодування.
 - Якщо це подарунки від відомих брендів чи артистів, перевіряйте інформацію на офіційному сайті. Посилання на нього знайдіть самі, не переходьте за лінком у повідомленні. Якщо така акція справді є, то бренд чи артист інформує про неї на офіційній сторінці.
 - Ніколи не вносять дані своєї картки чи інші персональні дані.
 - Якщо це допис у соціальній мережі, промаркуйте його як спам і поскаржтеся на шахрайство.
 - Або просто напишіть на нашу *Facebook*-сторінку «Як не стати овочем» — і ми допоможемо розібратися.

Нарешті

«Вітаю! Ви виграли в лотерею 75 000 гривень! Для того щоб отримати гроші, сплатіть податок».

«Вітаю, мене звуть Девід Макосса, я помічник керуючого банком. Це дуже терміново. Підтвердьте, що ви є уповноваженим власником цієї електронної пошти. Є дещо дуже важливе й дуже термінове, чим потрібно з вами поділитися. Чекайте на відповідь!»

«Вітаю! Сьогодні у Viber день народження. Тільки сьогодні пересили це повідомлення 10 своїм контактам

та отримай 10 грн на рахунок мобільного телефона та безкоштовний стікерпак».

«Ви виграли позашляховик Volkswagen Tiguan! Перевірити, що ваш номер телефону став переможцем, можна на сайті...»

«Купи товар та візьми участь у розіграші 380 000 гривень».

Усі варіанти крутяться навколо «Ви завжди хотіли виграти хоч щось, і ось цей день настав». У це «щастя» не віриться, але дуже хочеться повірити, тому теж спрацьовує «а раптом правда» і «а що я втрачаю». А втрачати є що.

У ЧОМУ ШКОДА ДЛЯ ВАС

97

- Втрата грошей. Зазвичай вас просять сплатити податок за виграш. Чи не найменша шкода, якщо просто зателефонуєте на платний номер.
- Отримання даних і сегментування людей, які мають мінімальний рівень інфогігієни. Це стосується дописів (із мікропризами), що їх потрібно переслати друзям. Такі ланцюжки моніторять у Viber, збираючи базу людей, якими легко маніпулювати.

КЛЮЧ ДО ІДЕНТИФІКУВАННЯ ЦЬОГО ТИПУ

Типова схема така. Ви перевіряєте на сайті чи телефоном, що справді виграли приз. Контактуєте з організаторами. Вони пояснюють, що ви можете отримати авто або взяти грошима. Далі організатори зауважують, що потрібно сплатити податок і комісію за швидке оформлення виграшу. Обидві суми — це кілька відсотків від

виграшу, приблизно 1000 доларів США. Звісно, гроші потрібно внести до отримання призу. Після оплати шахраї зникають.

ВАШІ ДІЇ, КОЛИ ПОБАЧИЛИ

- Не взаємодійте з такими повідомленнями.
- Перевірте в *Google* текст повідомлення й контакти шахраїв. Переважну більшість таких шахрайств здійснюють роками, тож у мережі є їхні персональні декодування.
- Або просто напишіть на нашу *Facebook*-сторінку «Як не стати овочем», і ми розтлумачимо деталі шахрайства.

Зиск

«Купи набір інструментів 3 в 1: окуляри, рукавиці, набір електросвердел і насадок до них — знижка 50 % до кінця дня».

«Купи помідорне дерево зі знижкою 50 % та отримай бананове в подарунок».

Цей різновид шахрайства переважно стосується потрібних у господарстві речей, диво-рослин чи традиційної «Чорної п'ятниці».

У ЧОМУ ШКОДА ДЛЯ ВАС

Придбати товар за стандартною або завищеною ціною й водночас думати, що отримали велику знижку.

- Купити неякісний товар за завищеною ціною й водночас думати, що отримали велику знижку.

- Купити вигаданий товар. Один із традиційних товарів цього типу — «міцелій білих грибів», завдяки якому на вашому городі буде грибна плантація.

КЛЮЧ ДО ІДЕНТИФІКУВАННЯ ЦЬОГО ТИПУ

Це класичний тип шахрайства, у якому є всі ознаки — від магічної пігулки до знижки, термін дії якої спливає сьогодні.

ВАШІ ДІЇ, КОЛИ ПОБАЧИЛИ

- Перевірте в *Google* компанію, товар, відгуки. Пере- важну більшість таких шахрайств здійснюють ро- ками, тож у мережі є їхні персональні декодування.
- Вивчіть характеристики товару, пропонованого зі знижкою, і перевірте його вартість та відгуки на великому маркетплейсі. Здебільшого ви виявите, що це дешевий китайський товар, який коштує копійки, і про нього є погані відгуки.
- Якщо бачите велику знижку на перевірений товар, подивітесь його ціну в інших магазинах. Може ви- явитися, що в цьому магазині ціну спочатку зави- щили, а потім додали знижку, прагнучи просто в нормувати вартість.

99

Допомога тим, кому тяжко

«Привіт. Допоможи розіслати, шукають донора дитині. Розішли, будь ласка, кому можеш. Помирає 10-місячна дитина. У неї пухлина головного мозку, терміново по- трібна операція, потрібен донор, група крові — третя мінус, тел.: 095-195-09-42. У батьків дитини недостатньо грошей, і “Eruis” і “Onet” згодні їм допомогти. “Onet” пере-

віряє, скільки осіб отримали цей лист. За кожні відправлені три листи батьки дитини отримують на рахунок 32 грн. Якщо ти відправиш мінімум 12 листів, то у тебе в профілі буде значок “Спасибі”. Давайте допоможемо!»

«Будь ласка, не ігноруйте. Я інвалід 1-ої групи і також сирота. Власного житла не маю. У кожного є свої проблеми, тим паче зараз пандемія. Я знаю, що є серед вас добре люди. Дуже важко вижити й орендувати житло. Я получаю від держави 2500 грн, важко орендувати житло. Буду дуже вам вдячний за допомогу на житло й за допомогу продуктами. Картка... Ви можете переконатись, що я не аферист, ви можете зі мною зв'язатись. Дякую вам дуже, і хай вам за добру справу Бог віддячить у 100 разів. Дякую».

100

«ТЕРМІНОВО! ЗАЛИШИЛОСЯ КІЛЬКА ДНІВ / ГОДИН! ВРЯТУЙТЕ! НЕ ІГНОРУЙТЕ!!!» Далі до таких закликів, неодмінно написаних *Caps Lock* та з купою знаків оклику, додають жалісліві фото, стоси документів та історію, від якої слози починають текти самі собою, а рука тягнеться до телефона.

Це один із найпоширеніших типів шахрайства. Українці — сердешна нація й завжди допоможуть тим, кому тяжче. Цим вправно користуються шахраї. Вони паразитують на найкращих людських якостях — милосерді та взаємодопомозі. Шахраї видурюють у нас не тільки гроші, вони вбивають бажання допомагати й тим самим відбирають шанси в когось, хто справді потребує допомоги.

На жаль, понад 90 % оголошень про збирання коштів — шахрайські. Через кожне таке оголошення кошти не отримують ті, хто справді їх потребує.

У ЧОМУ ШКОДА ДЛЯ ВАС

- Ви віддаєте гроші шахраям. Їх не отримують ті, кому гроші справді потрібні. Ви вже виконали місію з шахраями.
- Ваші поширення популяризують сайти-сміттярки. Після такої взаємодії ви бачите імітете їхні маніпулятивні та фейкові публікації.
- Шахраї бачать результат — і масштабуються.
- Опубліковану інформацію бачать наші друзі й повторюють те саме.

ВАШІ ДІЇ, КОЛИ ПОБАЧИЛИ

Є кілька швидких способів перевірити шахрайство зі збирання коштів.

Перший варіант: перевірте, чи збирають кошти, на сайті Charity Tuner. Це незалежна громадська моніторингова організація. Вона перевіряє діяльність українських неприбуткових організацій (добroчинні та громадські організації) щодо дотримання принципів прозорості та порядності. Перевірені організації отримують відповідний сертифікат і потрапляють у перелік надійних організацій.

101

Другий варіант: скопіюйте частину тексту про збирання коштів і перевірте в *Google*. У багатьох випадках ви одразу знайдете дописи, які пояснюють, чому це шахраї. Або побачите, що оголошення написане давно чи людина, про яку йдеться, уже померла.

Третій варіант: перевірте, де про це написано. Якщо на сайті-сміттярці, то йдеться про шахрайство. Саме за допомогою такого емоційного контенту сміттярки себе популяризують. Про те, як виявити об'єктивні медіа, докладно розповім у передостанньому розділі цієї книжки.

Четвертий варіант: спростування в *Google* немає, але це не сміттярка. Тоді уважно прочитайте документи, переконавшись, що там є нещодавній висновок лікарів з обґрунтуванням операції і, якщо потрібно, лікування за кордоном. Саме це, а не просто діагноз.

Якщо операцію виконали й потрібні гроші на реабілітацію чи ліки — про це теж має бути документ.

Запитання до людини в складних обставинах, яка просить гроші на життя:

- Що з соціальною допомогою? Ви її отримуєте? У яко-му розмірі?
- Де ви працюєте / вчитесь?
- До кого вже зверталися по допомогу? До яких фон-дів / соціальних інституцій? Що вони відповіли?
- Які ваші щомісячні витрати на життя?
- Скільки вам щомісяця надходить донатів?

Якщо людині нічого приховувати, ви отримаєте чіткі та оперативні відповіді.

Не бійтесь просити документи з банку про надходження коштів. Зіставляйте витрати та надходження.

Якщо на такі запитання не отримуєте відповіді, вас блокують чи проклинають, не полінуйтесь написати про це пост, подавши факти. Попередьте інших про маніпуляторів.

Відео «Як розрізни-ти шахрайство в благодійності»

Запитання, які варто публічно поставити людині, що збирає кошти на операцію чи / та лікування:

- Скільки грошей уже зібрали і скільки залишилося?
- Чи зверталися ви до фондів? Яких? Що ті фонди відповіли? Чи беруть вони участь у збиранні грошей?

- Якщо зібрані гроші вже витрачали, то де звіти? Це справді звіти чи просто «екセル» без документів?
- Як зараз почуваетесь і якої ще допомоги потребуєте?

Ключові критерії, за якими варто перевірити фонд:

- Чи звітує організація про свої проекти?
- Чи публікує вона регулярні фінансові звіти?
- Чи є у звітах фінансові документи, фото- або відеоматеріали, що підтверджують достовірність даних?
- Чи показує організація у своїх звітах, скільки витрачено на утримання офісу?
- Чи показує організація джерела надходження коштів / майна?
- Чи публікує організація інформацію про свої керівні органи?
- Чи публікує організація свої установчі документи?
- Чи є команда і чи публічна вона?
- Чи є в організації постійно оновлювані звіти про залучені кошти й витрати у вільному доступі?
- Чи є в організації сайт або відкрита для комунікації сторінка у *Facebook*?
- Яка в організації *Facebook*-активність, оперативність, чіткість у відповідях на всі поставлені запитання?
- Що про організацію знає *Google*? Що пишуть об'єктивні медіа?

103

Точки опори

«Це дуже сильне фото. Через тиждень у кожного, хто пошириє і напише “Амінь”, стануться позитивні зміни».

Примітка: цей Facebook-допис супроводжує «фото з розп'яттям Ісуса Христа», яке нібито проступило на дереві.

«Молитва до Ісуса Христа, що була знайдена у Гробі Господньому. Опублікуйте, щоб мати захист від усіх негараздів».

У ЧОМУ ШКОДА ДЛЯ ВАС

- Ваші поширення популяризують сайти-сміттярки. Після такої взаємодії ви бачите іхні маніпулятивні та фейкові публікації.
- Отримання даних і сегментування людей, які мають мінімальний рівень інфогігієни. Це стосується дописів (із мікропризами), що їх потрібно переслати друзями. Такі ланцюжки моніторять у Viber, збираючи базу людей, якими легко маніпулювати.

КЛЮЧ ДО ІДЕНТИФІКУВАННЯ ЦЬОГО ТИПУ

Обіцянка дива, що ґрунтуються на релігії, езотеричі тощо.

ВАШІ ДІЇ, КОЛИ ПОБАЧИЛИ

Ніяк не взаємодіяти.

Страх і протест

«Viber уже в наступну суботу вранці стане платним. Якщо у вас є принаймні 10 контактів, надішліть їм це повідомлення. Так ми побачимо, що ви є активним користувачем, ваш логотип стане синім і буде залишатися безкоштовним. (Як було описано в документі сьогодні.) Viber обійдеться в € 0.01 за повідомлення. Надішліть це повідомлення 10 контактам. Коли зробите це, світло стане синім (в іншому випадку Viber активує рахунок)».

«Зняти вроки,
або Пороблено,
що робити.
Як зурочення
пояснює наука,
розвіповідає
біологиня Дарка
Озерна» (Ліга.net,
березень 2021 р.)

«Потрібно зібрати мільйон голосів, щоб Viber або Facebook не зробили платним».

«Віро Петрівно, ваш онук Іван у нас у відділенні дає свідчення. Йому світить до восьми років в'язниці за 286-ою статтею Кримінального кодексу. В аварії з його вини постраждали двоє людей. Але проблему можна вирішити... за 27 тисяч гривень. Вам же дорогий ваш онук?»

У ЧОМУ ШКОДА ДЛЯ ВАС

- Втрата грошей.
- Отримання даних і сегментування людей, які мають мінімальний рівень інфогігієни. Це стосується дописів (ізмікропризам), що їх потрібно переслати друзям. Такі ланцюжки моніторять у Viber, збираючи базу людей, якими легко маніпулювати.

105

КЛЮЧ ДО ІДЕНТИФІКУВАННЯ ЦЬОГО ТИПУ

Такі шахрайства ґрунтуються на страху за рідних чи можливості припинити невигідну подію.

ВАШІ ДІЇ, КОЛИ ПОБАЧИЛИ

- Якщо повідомлення стосується людини, зателефонуйте їй і з'ясуйте ситуацію.
- Не виконуйте інструкцій: не сплачуйте грошей, не надавайте своїх даних, не переходьте за посиланням, не пересилайте повідомлення тощо.
- Або просто напишіть на нашу Facebook-сторінку «Як не стати овочем» — і ми розтлумачимо деталі шахрайства.

Я вас навчу

«Купи курс за 1000 і через місяць заробляй по 500 000».

«На моєму марафоні схуднення ви гарантовано втратите 10 кг за 21 день».

«Я навчу вас англійській мові за місяць по своїй унікальній технології. Усі викладачі вам брешуть, що це неможливо. Вони просто тягнуть із вас гроші!».

«Я живу на Балі, працюю дві години на день і заробляю 50 000 доларів на місяць. Надішліть мені 100 доларів, і я навчу вас, як робити так само!»

106

«У нас є секретна методика, яка дає фантастичні результати, а в інших її немає. Але всього за 100 доларів ми вам відкриємо...»

«Я успішний трейдер, піднявся з 1000 до 1 млн на місяць. Я більше не маю потреби в грошах. Але я готовий допомогти заробляти тим, хто хоче стати успішним. Я допомагаю простим трудящим стати багатими й незалежними, і мені за це нічого від них не потрібно. Я зроблю це безкоштовно, тому що я добрий і успішний. Від вас потрібно тільки...»

Цей тип шахрайства про людей, які продають в інтернеті навчальні продукти: серії розсилок, вебінари, онлайн-курси й марафони. Теми тільки масові: як пізнати себе, стати щасливим, схуднути, фліртувати, зваблювати, виховувати дітей, бути стервом, бути лапочкою, займатися трейдингом, заробити мільйон.

Якщо бачите черговий курс зі створення бізнесу, який за рік принесе мільйон, то виникає запитання: навіщо автор методики ділиться напрацюваннями замість того, щоб самому створити кілька таких проектів і жити не бідуючи до кінця своїх днів? Відповідь дуже проста: навчання дає набагато більше грошей, ніж створений реальний бізнес.

У ЧОМУ ШКОДА ДЛЯ ВАС

- Втрата грошей.
- Отримання даних і сегментування людей, які мають мінімальний рівень інфогігієни. Це стосується дописів (із мікропризами), що їх потрібно переслати друзям. Такі ланцюжки моніторять у *Viber*, збираючи базу людей, якими легко маніпулювати.

107

КЛЮЧ ДО ІДЕНТИФІКУВАННЯ ЦОГО ТИПУ

Вам пропонують знання, як створити надприбутковий бізнес або отримати нову популярну професію, пов'язану так чи інакше з інтернет-маркетингом.

Типові ознаки гуру, який намагається вам це продати:

1. Успішний успіх у кар'єрі та житті. Традиційно інформацію подають за шаблоном Попелюшки. Народився в бідній сім'ї, усього досягнув сам, у 20 років заробив перший мільйон. Про невдачі ані слова.
2. Експерт усіляко підкріплює свій статус: довжелезний список сертифікатів і нагород, виданих не відомо ким, але з гучними іменами; фото в дорогих авто, з пафосних курортів, у брендовому одязі класу «люкс» тощо — усе, що вказує на заможне та зіркове життя.

УСПІШНИЙ
УСПІХ — ЯК
ЗАМАНОЮТЬ
В ІНФОСЕКТИ

3. Не має зіркової хвороби. Попри весь показний статус не забув, як живуть люди. Усіляко дбає про них, тому дає великі знижки.
4. Постійне апелювання до власної популярності: foto з відомими людьми, публікації в ЗМІ.
5. Ви ніколи не зустрінете застережень, що потрібно багато працювати, вкладати сили й час, тренувати та працювати, щоб досягти майстерності. Їхні рішення завжди будуть прості, безболісні й легкі — так вони привертають простаків.

ВАШІ ДІЇ, КОЛИ ПОБАЧИЛИ

Оминайте їх десятою дорогою. Простих розв'язків складних проблем не буває.

108

Людоњки, порадьте!

Під типовими шахрайськими схемами можна підвести риску. Проте цей розділ був би неповний без ще одного важливого складника введення людей в оману — «порад із власного досвіду й без нього». Віра українців іншим людям упереміш із магічним мисленням — страшна суміш.

Коли з шахрайствами міг мати справу не кожен із нас, то з порадами — точно кожен. Щоб зрозуміти їхню суть і шкоду, ініціатива «Як не стати овочем» разом із *SemanticForce* здійснили дослідження, проаналізувавши дописи та діалоги у *Facebook*-групі «Людоњки, порадьте!» (аналіз тривав з 25 лютого до 25 травня 2021 року, кількість публікацій — 7030; середня кількість дописів на день — 78, максимальна — 207).

У цій групі представлені різні аудиторії. Однак найактивніші ті, які дають шкідливі поради. Ідеться про

відповіді на запитання, що потребують ґрунтовного фахового аналізу, а на них відповідають люди, спираючись на суб'єктивну думку чи досвід.

РЕМАРКА

Наступного дня після того, як я завершила чернетку цієї книжки, *Facebook* заблокував групу «Людоњки, порадьте!» через порушення стандартів спільноти.

Точна причина блокування групи невідома, але через велику кількість учасників контент у ній було складно модерувати (мова ненависті, нецензурні вислови, релігійна нетерпимість тощо), і це могло спровокувати бан від *Facebook*. Чи розблокують групу, не зрозуміло. Проте є кілька її клонів.

У «Людоњки, порадьте!» 17 % публікацій стосуються теми здоров'я. Це третя позиція після категорій «Товари» та «Послуги», де риторика точиться навколо «купи-продажай».

109

Здавалося б, що тут такого? Насправді вони дуже ілюстративно показують важливий нюанс у тому, як українці споживають інформацію. Що важливіша тема, то більше звертаються до людей по поради й ігнорують інші інформаційні канали.

Проаналізувавши 1200 дописів, ми дізналися, що:

- у 56 % шукають лікаря й обов'язково з власного досвіду;
- у 28 % просять про діагностику, медичні призначення та інші рекомендації, тобто щодо діагнозу звертаються не до лікаря, а у *Facebook*-групу.

Фразу «з власного досвіду» не завжди додають до дописів, у яких просять про лікування та діагностику. Люди

«Високий замок»,
червень 2021 р.

хочуть почути інших людей. Зібрати думки й дійти до висновків. Це стосується будь-яких хвороб — від раку до нежитю. Водночас люди не бояться викладати всі подробиці свого стану під власними іменами.

Типова ситуація, щодо якої звертаються у групу 28% дописувачів:

«Привіт. Порадьте, що робити. Тиждень тому зробили УЗД щитовидної залози, понатискали мені шию, і дихати стало складніше, ніби щось заважає й давить. Річ у тому, що 20 років тому в мене виявили внутрішній вузловий зоб, який швидко виріс з 1-го ступеня до майже 4-го. Звичайно, понавиписували тонни таблеток, які нічого не допомагали, а тоді сказали: потрібна операція.»

Мені пощастило: люди підказали, де живе бабка, яка лікує людей молитвами. І вона мене вимолила, сказала: повністю забрати не може, але мішати мені не буде. І він зменшився й залишився до сьогодні на 1-му ступеню. Ця бабка вже 15 років тому померла.

До ендокринолога йти не хочу, це марно. Порадьте, що зробити, щоб нормально дихати, чи, може, є десь такі бабки, що вимолють. Дякую вам, всезнаючі люденьки, наперед».

До тексту додають фото з УЗД. Діагностика за результатами обстеження чи просто «на пацієнтах» — це не виняток, а ще одна особливість шукачів порад. Часто в «Людоньки, порадьте!» з'являються фото з висипами чи іншими помітними аномаліями та незмінними запитаннями: «Що це? Що робити?» Наприклад:

«Попрошу у Вас допомоги. Тут я можу дізнатись про все. У чоловіка вискачує час від часу така гулька (фото). Його праця — це ремонти. Що це може бути? Буду вдячна за відповіді. Якщо не напишу одразу, не ображайтесь. Бо біжу на роботу. Буду тільки ввечері».

«Людоњки, а підкажіть: чи може людина зі своїми болячками мовчки піти до лікаря, а не виставляти на показ усі свої фурункули й запитати поради в некомпетентних людей? А то ці фоточки з висипами та грибками вже дістали».

Зазвичай дописи із запитами на діагностику та медичні призначення набирають найбільшу залученість. Серед порадників можна виділити такі типові групи:

- «лікарі» — знають, як усе лікувати, хоч не є лікарями;
- релігія — «ідіть у церкву, помоліться — і все мине»;
- нетрадиційна медицина — «ось контакти бабки, вона точно допоможе»;
- сходіть до лікаря — «на дворі ХХІ століття, чому ви тут про таке питаете».

111

От тільки дослухаються, судячи з відповідей, не до тих, хто радить терміново звернутися до лікаря. Читаючи всі ті повідомлення, я не могла повірити, що люди пишуть це серйозно. Складно уявити, як у 2021-му після року пандемії, яка наочно й масово показала, що самолікування — не варіант, це можливо. На жаль, це правда.

Ось типовий допис і відповіді на нього.

«Доброго дня. Маю таку проблему, як печіння в уретрі... замучилася уже з тим (півтора року вже). Коли сечовий

міхур пустий, тобто після туалету, то пече. Постійно ходжу по лікарях, і ніхто не може цієї проблеми вирішити, і молочниця любить вилізти.

Я вже п'явки почала ставити, бо ніхто нічого не знає, тільки ходжу по лікарях, як по святі воду. З боку гінекології: є *candida* у вимазі (приймаю флуконазол уже 4 місяці раз на тиждень 200 мг, лікування на пів року + пімафуцин мазати 10 днів сьогодні дали); маю впч, але не 16, 18, інші онкогенні.

Решта все добре: УЗД, цитологія, гормони. З боку урології: цистити постійно повертаються, останній треба було антибіотиком травити, але думаю, що вернеться (пила монурал і тепер підтримуючі таблетки від бактерій, типу цистон + фітолізин часом). Здавала сечу на аналіз, усе чисто, навіть коли пече; останній раз УЗД показало, що права нирка застійна, назначили томографію, яку зроблю у вівторок.

Мое запитання: що маю далі робити? Бо, крім томографії, нічого так мені й не призначили, таке враження, що всім пофіг і треба самому шукати. Блін. У когось таке було? Підкажіть, прошу, бо не маю сил, півтора року!»

112

Найпопулярніші відповіді (іх 147) — усі не від лікарів:

«Свіжка журавлина розтovчена, у вигляді морсу, або ще якось дуже добре дезінфікує сечовидільну систему. Попробуйте, однозначно не зашкодить».

«Трава пол-пала, корінь петрушки, чай у термосі з шипшини. Пити багато рідини, щоб часто ходити в туалет. Від кандиди — дієта, почитай у неті, вона, скоріш усього, є причиною або кишкова паличка (від неї — журавлина).

Підхід комплексний: протигрибкові, дієта, питтєвий режим».

«Дивно: так надовго флуконазол... Адже до нього виникає звикання й протилежна може бути реакція, що у вас і сталося... Хоча, якщо у вас воно в хронічне перейшло... від молочниці та циститу треба ліки — це може бути не пісок, а запалення сечових шляхів плюс молочниця... Від молочниці взагалі з партнером треба лікуватись удвох! А цистит — зазвичай антибіотики, протизапальні та імуностимулюючі. І до речі, і молочниця, і цистит можуть бути у вас від неохайногого партнера: чоловіки не страждають ні на молочницю, ні на посткоїтальній цистит... А жінки страждають, аналіз сечі покаже причину циститу, бо вони різні».

113

Що менше знаємо про доказову медицину, то більше віримо альтернативам. А це чудовий подарунок для маніпуляторів, які чіпляються за темноту, сумніви та страхи. Саме вони й лягають в основу найефективніших інформаційних вірусів.

Ось результати дезінформації з коронавірусу. Зокрема, після року пандемії 39 % українців вважають, що коронавірус не страшніший за звичайний грип. Водночас ця цифра за рік зросла (було 32 %). 7 з 10 українців вважають, що коронавірус створений штучно. 4 з цих 7 думаютъ, що він створений, щоб зменшити населення Землі.

На жаль, це стосується кожного з нас, бо далі йде відмова від вакцинації, що безпосередньо впливає на створення колективного імунітету, а отже, повернення до нормального життя.

Дослідження групи
«Рейтинг»
(березень 2021 р.)

Що з цим робити? З власного досвіду знаю, що спочатку потрібно усвідомити важливість доказової медицини. Я сама пройшла цей шлях: від «Людоњки, порадьте!» до сучасних протоколів лікування.

2002 року захворіла моя мама. Їй довго не могли поставити діагноз. А потім винесли вердикт — рак 4-ої стадії. Лікували ми його сумішшю олії та горілки. Бо так тоді зцілився хтось зі знайомих. Мамі це не допомогло, і вона померла.

Після того я не ходила до лікарів понад 10 років. Навіть кілька разів їздила до знахарів, коли було кепсько. Потім загриміла у швидку, бо стало зовсім зле. Отримала діагноз «вегето-судинна дистонія», що людською мовою можна перекласти як «ми не знаємо, що у вас, але треба щось написати». І тільки після років набитих гуль і тонн прочитаних матеріалів я усвідомила важливість доказової медицини.

114

Тому тут напишу свої висновки. Може, комусь вони скоротять шлях до доказової медицини, хоча розумію, що спротив цим змінам шалений.

Правило #1. Знайдіть свого лікаря. Спочатку сімейного. Відмовтесь нарешті від парадигми «всі лікарі — козли». Вона так само не діє, як і «всі чоловіки — козли» та інші узагальнення.

Поради з пошуку сімейного лікаря від проєкту «Твій сімейний лікар».

1. Правильно лікує. Професіоналізм лікаря або лікарки складно оцінити, якщо не маєш медичної освіти. Однак ти можеш розпитати знайомих або лікаря /

- лікарку під час візиту про лікування поширених хвороб, наприклад грипу. Професійний лікар не призначатиме імуномодуляторів, гомеопатії, списку з 10 препаратів під час легких захворювань або антибіотиків «про всякий випадок». Бо таке лікування в кращому разі не допоможе, у гіршому — зашкодить.
2. Не ставить фальшивих діагнозів. Лікар має пояснити тобі суть діагнозу й запропонувати схеми лікування. Коли чуєш такі діагнози, як «вегето-судинна дистонія» (ВСД), «дисбактеріоз», «авітаміноз», час задуматись, чи справді це твій лікар. Бо ВСД — це перелік симптомів, які потрібно досліджувати далі, дисбактеріоз — стан організму, що минає без лікування, авітаміноз — фактично нереальний нині стан, коли в організмі немає жодного вітаміну.
 3. Знає, що вакцинуватися потрібно. Щеплення щороку захищає мільйони людей у всьому світі від страшних хвороб. Представники руху проти вакцинації (так звані антивакцинатори) не аналізують даних і найчастіше поширяють споторену інформацію. Доведено навіть, що боти та російські тролі поширяють дезінформацію про вакцини у *Twitter*, щоб посіяти розбрат у суспільстві. Водночас статистичні дані мільйонів людей після вакцинації, що їх зібрали науковці, свідчать: вакцини не вбивають, а зберігають життя. Завдяки щепленням побороли віспу й чуму. Тепер можна захиститися від дифтерії, кору, туберкульозу, гепатиту В та інших небезпечних хвороб.
 4. Постійно вчиться. Не соромтеся запитати лікаря або лікарку, де вони черпають медичну інформацію.

Медична наука розвивається дуже стрімко, прото-
коли лікування постійно оновлюються, і ти маєш
право знати, що тебе не лікують за підручником
1980 року. Тепер лікарі можуть користуватися між-
народними протоколами.

Правило #2. Стежте за новинами в об'єктивних медіа. Так, я про «Білий список» від Інституту масової інформації. Вони вивчають першоджерела, перевіряють експертів, відсіюють російські вкиди. Проте зважайте на тенденції, а не конкретні новини. На жаль, навіть об'єктивні медіа інколи зміщують акценти.

Наприклад, на початку вакцинації від COVID-19 кожній новині про ускладнення приділяли більше уваги, ніж роз'яснювальним матеріалам. Зокрема, заголовки «Данія, Норвегія, Ісландія та Італія призупиняють щеплення проти COVID-19 вакциною AstraZeneca» активно поширювали, не надаючи важливих уточнень, що «у 22 людей з-поміж 3 мільйонів щеплених вакциною AstraZeneca в Європі виявили утворення тромбів».

Щоб розібрatisя в проблемі, важливо доходити висновків не з однієї новини, а відстежувати тенденцію та уважно читати подробиці. Особливо якщо це стосується таких нових хвороб, як COVID-19.

Правило #3. Щоб мати альтернативну думку, підпишітесь на лікарів та вчених, які популяризують науку та розповідають про неї простою мовою:

- YouTube-канал «Доктор Булавінова»;
- Дарка Озерна та її блог «ФізКультура» на радіо «Культура»;
- YouTube-канал «Клятий раціоналіст»;

- *Facebook*-сторінка «*MED GOblin*»;
- сайт Уляни Супрун, де зібрані поради й розвінчані міфи (так, це те, що раніше Уляна публікувала на своїй, зараз деактивованій *Facebook*-сторінці).

Додатково прочитайте кілька книжок про доказову медицину, адаптованих до українських реалій. Як мінімум можу порадити три: Андрій Сем'янків (*MED GOblin*) «Медицина доказова й не дуже» (Віхола, 2021); Дарка Озерна із серією книжок «Оптимістично про здоров'я» (*Yakaboo Publishing*, 2020—2021); Уляна Супрун «Мочи манту» (АРК.ЮЕЙ, 2021). Самоосвіта тут дуже важлива.

Успішний успіх

117

Гіршими за «поради з власного досвіду» можуть бути лише поради, щедро приправлені «успішним успіхом». Я вже згадувала про нього вище, проте його руйнівний вплив вартий того, щоб зупинитися на цьому окремо.

Кожен перегляд стрічки *Facebook* чи *Instagram* дає нам щоразу нові підтвердження успіху наших друзів. Його багато і він яскравий. Цей успіх мав би мотивувати, проте дедалі більше вганяє в депресію: «Усім вдається, а мені ні. Що зі мною не так?!» І так цілий рік. А потім у грудні, коли всі пишуть підсумки року, виявляється, що ті, хто публікував картинки успішного успіху, прожили напрочуд складний рік. У ньому було багато невдач, хвороб, втрат. От тільки про них ті друзі не писали, дбаючи про свій образ успішної людини.

Блогери, бізнесмени, народні цілителі, коучі, дієтологи — цей перелік можна продовжувати на кілька сторінок. Ідеться про тих, від кого часто чуємо історії успіху,

що дали славу та гроші. Такі люди всіляко мотивують нас брати з них приклад, повторювати їхні ритуали, жити за їхніми правилами, тобто наслідувати їхнє життя. І ми знову хапаємося за ці магічні пігурки: їм вдалося — вдасться й нам.

Успішний успіх не можна назвати свідомим шахрайством. Проте шкоди він завдає не менше. Тому, коли вкотре захочете когось наслідувати, прочитавши мотиваційну книжку, переглянувши біографічний фільм чи просто позаздривши 20-літньому блогеру, який уже заробив на «феррарі», згадайте про «помилку вцілілого». Те, що ми бачимо як історію успіху, — це лише частина реальності.

118

Так, блогер започаткував три успішні проекти, але це не означає, що четвертий чи п'ятий теж будуть вдалі. Крім того, ми нічого не знаємо про його фіаско. Те, що певні клієнти, використовуючи його поради, досягли свого, добре. Однак скільки було тих, хто зазнав невдачі? А головне: чому вони провалилися?

Помилка вцілілого — логічна хиба зосередження на людях або речах, що «вціліли» в певному процесі, і відповідно нехтування тими, які не «вціліли», бо про них немає достатньої інформації. Це спричиняє різні хибні висновки.

РЕМАРКА

Феномен «помилки вцілілого» вперше описаний під час Другої світової війни. Математик Абрахам Вальд вивчав розташування пробоїн, отриманих американськими бомбардувальниками, що повернулися з бойових завдань. Найбільше влучень було виявлено на крилах літальних апаратів, стабілізаторах та фюзеляжі. А от найменше пробоїн

припадало на кабіну пілота, двигуни та паливну систему. Здавалося б, які місця потрібно зміннювати? Ті, у яких найменше пробоїн.

Вальд припустив, що сам факт повернення літака з такими пошкодженнями на базу свідчить, що вони не критичні. А ось ті, хто отримав пошкодження в критичних місцях, так і не повернулися.

Цей висновок підтвердили після війни, коли з лісів та боліт стали підіймати збиті літаки: у них були пошкоджені саме ті місця, про які говорив Вальд, — двигуни, паливна система та кабіна пілота. Так когнітивне спотворення, що передбачає орієнтування лише на вдалі «кейси», здобуло назву «помилка вцілілого».

Ми звикли вчитися на успіхах. І не хочемо йти до тренера, чиї почини були невдалі. А от до того, хто розповість про успішні компанії і які риси їх об'єднують, підемо залишки. Однак це також «помилка вцілілого». Ми беремо за основу досвід лише невеликої кількості компаній, що виявилися успішними, і пропускаємо всі ті, які збанкутували. А в тих компаній теж могли бути «п'ять рис, що привели до успіху», але чомусь їм не вдалося.

119

Чи візьмімо альтернативну медицину. «Я так усе життя лікуюся, і мені допомагає». Однак це не відповідь, бо скільки таких, які вживають різні відвари трав замість виписаних медикаментів чи захоплюються гомеопатією й не виліковуються, втрачаючи дорогоцінний час та отримуючи летальний наслідок.

Аналізуючи історії успіху, ми зрідка вивчаемо історії невдач. Про них набагато менше інформації, та й досліджувати їх не так захопливо. До того ж ми забуваємо, що чийсь успіх може бути просто результатом випадковості.

Що не так з історіями успіху?
(YouTube-канал
«Клятий раціоналіст»)

Іноді успіх — це наслідок не лише продуманого плану та докладених зусиль, а й щасливого збігу обставин, коли людина опинилася у потрібний час у потрібному місці.

Що ж робити, щоб не стати жертвою успішного успіху?

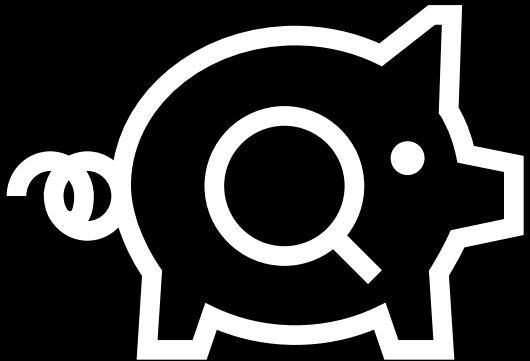
- Зрозуміти реальність. Наприклад, вивчивши, скільки стартапів стає успішними й чому деякі з них провалюються, ви уявлятимете реальні умови роботи інноваційних компаній, а не просто матимете кілька прикладів тих, хто досягнув успіху.
- Змістити акцент із вивчення історій успіху на аналіз неуспішних кейсів. Вони є в усіх сферах життя. Наприклад, моя знайома, письменниця Катерина Бабкіна, народивши доњку, почала вести блог «Людина з дитиною». У ньому Катерина відверто описує пережиті складнощі й те, що допомагає давати їм раду. Це інший бік її історії успіху.
- Перевірити успіх на правдивість. Дуже часто люди свідомо імітують успішний успіх, щоб заробляти на ньому. Ідеться й про оренду «феррарі» для фото на її тлі, і про замовчування негативних відгуків, і про купівлю ботів, які створюють удавану популярність сторінки в соціальних мережах.

Успіх — результат випадковості?
(YouTube-канал «Плітятко»)

ЯК БЕЗПЕЧНО ЗНАХОДИТИ ВІДПОВІДІ НА ФІНАНСОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ

Не втратити

Цей розділ про ваші гроші. Точніше про «400 відносно чесних способів» у вас їх зібрати. Продовжу тему шахрайства й докладно зупинюсь на його різновидах, що мають на меті крадіжку коштів із картки.

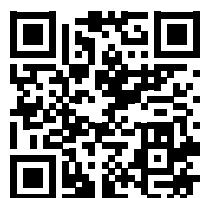
У ВАС ПРОБЛЕМИ

Вам дзвонять на мобільний і повідомляють, що нібито стався технічний збій у програмі банку, унаслідок чого ви можете втратити всі свої заощадження, розміщені на рахунку. Телефонний співрозмовник запевняє, що проблему можна розв'язати прямо зараз, але для цього потрібно повідомити додаткову інформацію — PIN-код і номер банківської картки.

SMS: «Терміново погасіть заборгованість! Подробиці за номером XXX».

Дзвінок від працівника банку: «Ваша картка заблокована». Далі в розмові він просить надати інформацію (реквізити картки, одноразові паролі тощо), може перевонувати переказати кошти, зняти ліміт із картки.

Шахрай називає себе будь-ким: представником банку, мобільного оператора, поліції тощо, зазначаючи причину, яку можна звести до отримання таких ваших даних:

Шахрай Гудбай
(проект Національного банку України)

- реквізити платіжної картки;
- паролі, коди банків та мобільних операторів;
- кодові слова.

Що робити? Припинити розмову, якщо:

- запитують термін дії картки, тризначний номер на її звороті, паролі, коди банків та мобільних операторів;
- керують у телефонній розмові вашими діями (направляють до термінала чи банкомата);
- просять сфотографувати та переслати / надати фото платіжної картки;
- лякають, що ваша картка заблокована, а злочинці зламали рахунок;
- просять перейти за посиланням і зазначити всі персональні дані та реквізити платіжної картки.

124

Підкреслю: причини таких повідомлень можуть бути найекзотичніші. Не зважайте на них. Ключовий ідентифікатор шахрайства — саме прохання надати передлічену вище інформацію. Чуєте його — кладіть слухавку. А щоб переконатися, що гроші на місці, зателефонуйте в банк за номером телефону, зазначеним на банківській картці.

ВАС ЧЕКАЄ ВИПЛАТА

«Скористайся новою послугою Приват24. У зв'язку з поширенням COVID-19 даємо кожному користувачу по 800 гривень, які не потрібно повертати. Це державна допомога за указом президента. Якщо ви хочете отримати кошти, напишіть “+”. Після натискання “+” “Вкажіть ваші дані, щоб підтвердити особу: номер картки, дійсна до, CVV”».

Цей різновид шахрайства стає активним у кризові моменти в економіці. Відправник теж може бути будь-який: Офіс Президента, Міністерство, Національний банк, — будь-хто. А от далі можуть бути варіанти:

- зателефонуєте, і з вас знімуть кошти за платний дзвінок;
- дасте всі дані вашої картки.

Що робити? Пам'ятайте: коли держава вирішила виплатити людям бодай по 100 гривень, про це вас не тихщем повідомлять у SMS чи месенджері, а кричатимуть з усіх телеекранів та медіа.

ВАМ ПОПОВНИЛИ ТЕЛЕФОН

SMS: «На ваш рахунок зараховано ХХ грн», а за кілька секунд відбувається вхідний дзвінок. Голос повідомляє, що тільки-но помилково переказав гроші не на той номер, і просить повернути їх за допомогою послуги «Мобільний переказ».

125

Якщо до вас телефонують із невідомого номера й поповнюють рахунок, покладіть слухавку та перевірте в мобільного оператора стан свого рахунку. Якщо гроші не надійшли, це шахрайство.

Потрібно завжди тримати в секреті:

- логін та пароль до онлайн-кабінету мобільного оператора;
- SMS-коди операторів;
- PUK-код і серійний номер SIM-картки.

Якщо таке сталося:

- телефонуйте в банк, заблокуйте свої картки та обліковий запис інтернет-банкінгу;
- повідомте свого мобільного оператора.

РЕМАРКА

Тримайте в секреті:

- тризначний номер на звороті картки;
- коди банків та мобільних операторів;
- паролі в інтернет-банкінгу;
- кодове слово банку.

Повідомляти можна лише 16-значний номер картки. Водночас прізвище та ім'я не обов'язкові.

Випадково повідомили шахраєві реквізити картки та паролі? Негайно заблокуйте картку. Телефонуйте на гарячу лінію банку, зазначену на звороті картки, або зробіть це через інтернет-банкінг.

126

ВИ ЩОСЬ ПРОДАЄТЕ ЧИ КУПУЄТЕ В ОНЛАЙНІ

А тепер поговорімо про втрату не тільки грошей, а й товару. Ви щось продаєте на OLX чи будь-якій іншій платформі. Розберімось, як розпізнати псевдопокупця.

Зазвичай він виманює повні реквізити картки (тризначний номер на звороті картки, термін її дії), вводячи вас в оману.

Наприклад, говорить, що виникли проблеми з оплатою, бо платіж від імені юридичної особи, тож потрібно більше інформації про картку.

Оптимально користуватися віртуальною карткою для онлайн-купівлі й тримати на ній тільки необхідну

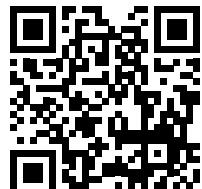
для цього суму. Таку картку вам оформить будь-який банк. Якщо це незручно, то:

- повідомляйте лише 16-значний номер вашої картки. Повідомляти ПІБ не обов'язково;
- перевірте продавця / покупця на сервісі Кіберполіції «STOP FRAUD» або перевірте сайт, послугами якого збираєтесь скористатися, на наявність у списку шахрайських сайтів *BlackList EMA*.

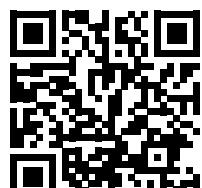
Тепер розгляньмо протилежну ситуацію. Як розпізнати псевдопродавця?

- Він пропонує надто занижену вартість товару;
- не погоджується на купівлю з післяплатою або просить передати аванс на картку;
- не знає характеристик товару;
- поспішає з оплатою товару;
- оплату ви здійснюєте на картку, видану на прізвище, що не збігається з прізвищем продавця;
- надсилає копії своїх документів, щоб викликати довіру;
- переводить спілкування з особистого кабінету на сайті дошки оголошень у месенджер;
- надсилає скорочені посилання нібито на сайт для оформлення послуги;
- просить вас зняти ліміт з картки, щоб провести оплату, адже йому про це надійшло сповіщення від банку;
- попереджає, що зараз вам надійде SMS-повідомлення, щоб підтвердити замовлення, оформити послугу чи оплатити товар.

127

«STOP FRAUD»

BlackList EMA

Сайти, які приймають онлайн-платежі, повинні бути захищені, для цього їхня адреса має містити *https://* та значок

На сайті мають бути значки захисту онлайн-купівлі від платіжних систем — *Verified by Visa* і *MasterCard SecureCode*.

Під які сайти маскуються шахрай?

- Поповнення мобільного телефону.
- Переказ із картки на картку.
- Онлайн-кредитування на картку.
- Інтернет-магазини.
- Онлайн-ігри.
- Онлайн-казино та лотереї.

128

Заробити

Гроші потрібні всім. Особливо в кризу, якщо самі виховуєте дитину, необхідно зібрати кошти на лікування чи просто вийшли на пенсію і маєте багато часу, але мало грошей. Тобто завжди є безліч людей, які шукають підробіток, зокрема в інтернеті.

Про шахрайства з роботою розповім у цьому розділі.

ЗНАЙТИ РОБОТУ ЧИ ПІДРОБІТОК

«Сортування та фасування кавових зерен у дома».

«Виконуй три шаблонні дії в інтернеті та отримуй за них 3000 гривень на місяць».

«За кожне виконане завдання — 250 гривень».

«Кому ексклюзивну роботу? Сама працюю вже третій місяць. Стабільно заробляю 20 000 грн. Якщо цікаво, ставте +, надішлю деталі в приват. Продаж посилань на ексклюзивну роботу».

Переважно шахрайство з працевлаштуванням пов'язане із заробітком в інтернеті. Великий попит на дистанційність створюють для цього чудові умови. Розберімося з основними типами шахрайських схем.

ЗАСТАВА ЗА МАТЕРІАЛИ ЧИ ОБЛАДНАННЯ

Зазвичай суть пропонованої роботи — це збирання різноманітних речей у дома (біжутерія, кулькові ручки — будь-що). У вас попросять резюме, докладно його вивчитимуть, помарудять із відповіддю і, зрештою, погодять вашу кандидатуру. А щоб ви почали роботу, попросять внести заставу за матеріали, дорогое та специфічне обладнання, яке нібито буде потрібне. Наче все логічно? Так, проте гроші ви оплатите, а ні товару, ні роботи не отримаєте. Максимум — на пошту вам надішлуть непотріб.

129

ЗАСТАВА ЯК ГАРАНТІЯ ЯКОСТІ

Ви знаходите чудову вакансію з високою платною від відомої чи не дуже фірми, що пропонує сортувати її електронну пошту. Або набирати текст чи «клікати» на рекламні банери. Фірма може пропонувати будь-що, але натомість ви маєте надіслати на електронний гаманець певну суму як гарантію того, що виконаєте роботу вчасно та якісно. Після вашого переказу не буде ані роботи, ані компанії.

ТАЄМНІ ЗНАННЯ

Шахраї пропонують легку роботу вдома без будь-яких вкладень і з хорошим заробітком. Тільки розповісти вам телефоном чи поштою цього не можуть, тож маєте придбати навчальний курс, потрібний для роботи. Далі «роботодавець» або зникне, або втягне вас у свою піраміду: тепер уже ваш номер телефону розмістять в оголошенні й вам доведеться обманювати шукачів роботи, пропонуючи навчання.

Модифікацій шахрайських схем безліч. Проте в них є ключова спільна риса — вам потрібно за щось платити, перш ніж отримати кошти за роботу.

Типові риси шахраїв-«роботодавців»:

- немає конкретної інформації про компанію, а вся наявна інформація сформульована загальними фразами, наприклад «відома міжнародна компанія»;
- оплата праці вища у 2—3 рази, численні бонуси;
- вакансія для студентів без досвіду попередньої роботи;
- багато вихідних і вільний графік;
- контакти «відділу кадрів» починаються з 090 та 070.

Це не код міста чи оператора мобільного зв'язку, як може здатися на перший погляд. 090 та 070 — це код платного номера, який із космічною швидкістю «з'їдає» всі гроші, тариф може сягати 100 грн/хв.

РЕМАРКА

Якщо хочете заробляти в інтернеті, скористайтеся фаховими порадами від *Happy Monday*. Це кар'єрний портал і платформа професійного розвитку з вакансіями, статтями та можливостями. Вони докладно розібрали 40 найкращих способів онлайн-заробітку, проаналізувавши переваги, недоліки та потенційні шахрайства.

Проте роботодавець може бути не тільки шахраєм. Наприклад, ваші очікування виявляться далекими від реальності. Тому, навіть якщо не знайшли збігів у поданому переліку, перевірте інформацію ще за такими критеріями:

- Сторінка компанії на *roboata.ua*, *work.ua* тощо. Платформи перевіряють роботодавців, які розміщують там вакансії.
- Важливо звертати увагу й на опис вакансії. Він має бути повний і точний, але не надто розлогий. З опису вакансії потрібно зрозуміти, з чим доведеться працювати, які ваші обов'язки. Усе має бути чітко, без «води» та завуальованих фраз на зразок «хороший дохід», «легка робота, що підходить кожному» тощо.
- В описі вакансії має бути зазначено, що пропонує компанія: умови роботи, різні «плюшки», заохочення тощо. Зверніть увагу на виклад інформації: він має бути приязнний, без агресивного *Caps Lock* та явної неповаги до пошукача.
- Сайт і соцмережі компанії. Зважайте на дрібниці: як часто оновлюють інформацію, чи актуальний дизайн, про що новини компанії, яка залученість у публікації в соцмережах, чи є інформація про клієнтів і хто вони тощо. Що більше дрібниць, то краще.
- Що знає *Google*. Звертайте увагу, чи є публікації в медіа, інтерв'ю з власниками та керівниками компанії, коли були останні згадки тощо.
- Відгуки. Це важливий складник, проте відгуки можуть підробляти. Тому краще знайти реальних працівників компанії в соцмережах і погортати їхні сторінки.

Усі ці джерела допоможуть вам перевірити роботодавця й прийняти правильне рішення під час працевлаштування.

ФІНАНСОВІ ПІРАМІДИ

Почнімо з означення. Воно важливе, бо більшість людей, вдумливо його прочитавши, уже почне розпізнавати піраміди в житті. Фінансова піраміда — це організація, яка залишає кошти, обіцяючи надвисокі прибутки й виплачуючи дивіденди першим «інвесторам» за рахунок грошей, що надходять від нових вкладників.

Тут головне — надвисокі прибутки. Щоб виплатити прибутки, потрібно звідкись їх узяти. Тому ключове питання для ідентифікування фінансових пірамід: «Девони беруть / заробляють гроші, виплачувані як дивіденди?» От тільки не шукайте формальної відповіді, а докладно розберіться.

Розгляньмо це на прикладі нової фінансової піраміди *B2B Jewelry*. У її основі лежить ювелірний бізнес. Коли людина чує слова «золото» та «бізнес», вона відразу думає, що такі бізнесмени гребуть гроші лопатою. Перевірте це.

Погугліть кількість компаній, що виробляють золоті вироби. Знайшли кілька десятків? Якщо це такий прибутковий бізнес, чому ним не займається кожен підприємець чи бодай олігархи?

Не переконливо? Гуглімо далі. Шукаємо інформацію про середню прибутковість ювелірного бізнесу. Не забувайте: щоб виготовити прикрасу, потрібно купити матеріал, розробити дизайн, придбати обладнання, оплатити роботу майстрів та рекламу, організувати дистрибуцію. І це далеко не всі витрати.

Ще одна важлива деталь — ціни в інших магазинах на схожі прикраси. У конкурентів плюс-мінус такі самі витрати, що й у творця піраміди. Якщо ціни приблизно однакові, то саме час ще раз поставити собі запитання: «Де вони беруть / заробляють гроші, виплачувані як дивіденди?» Відповіді на нього не буде.

Для піраміди типова ієрархічність. Кожен вкладник отримує прибуток тільки за рахунок людей, які належать до створеної ним групи. Що пізніше інвестор вкладає гроші в піраміду, то більше ризикує їх втратити.

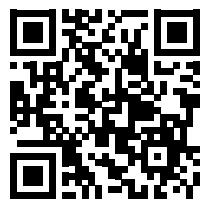
Підтримувати високу дохідність у фінансовій піраміді протягом тривалого часу дуже складно, а виконати зобов'язання перед усіма вкладниками взагалі неможливо. Що довше існує піраміда і що більше людей у неї залучено, то складніше агітувати нових інвесторів.

Піраміда зазнає краху тоді, коли кошти від нових вкладників перестають надходити. Якщо вона розвалюється, вкладникам вдається повернути не більш ніж 15 % від вкладених коштів.

133

Які є різновиди пірамід?

- Відкрита фінансова піраміда. Організатори називають речі своїми іменами: «Так, це піраміда. Вступи в неї серед перших — і зможеш заробити мільйони».
- «Інвестиційна» компанія. Позиціює себе як інноваційний високотехнологічний проект. Що більше гучних слів, то переконливіше для цільової аудиторії. Така компанія декларує, що люди вкладають кошти в надприбуткові сфери (*IT*, сільське господарство тощо — усім відомі сфери чи ті, що швидко розвиваються) або в акції, криптовалюту (сфери, незрозумілі для загалу). Головне — створити образ надуспішних людей, що знають, як заробляти

Проект «Неведись» від *Bihus.Info* — викриття лохотронів, пірамід та інших шахрайських схем, що витягають гроші з кишені українців

мільйони; це потрібно, щоб в «інвестора» був шанс попрацювати з такими людьми.

- Інші форми пірамід: споживчі кооперативи чи букмекерські контори. Тут в основі лежать не грошові виплати, а вигідні пропозиції. Наприклад, вам можуть запропонувати поїхати в круїз за пів ціни.

Основні ознаки:

1. Надвисока прибутковість: інвесторам обіцяють за короткий період відсотки, що в десятки чи сотні разів перевищують ставки за депозитами.
2. Ієрархічність, за якої всі учасники перебувають на певному рівні й мають формувати свою групу, залишаючи нових вкладників.
3. Непрозорість: інвестори не отримують інформації про реальну діяльність компанії, часто брак інформації пояснюють її конфіденційністю.
4. Агресивна реклама та пафосні презентації, у яких використовують психологічні методи впливу й демонструють заможне життя.
5. Незрозумілі терміни, які використовують у розмові з потенційним інвестором, щоб продемонструвати «професіоналізм»; насправді такі терміни вводять в оману.
6. Невеликий початковий внесок, suma якого дає змогу охопити багато потенційних вкладників та уникнути судових позовів у разі неповернення вкладу.
7. Рух коштів через криптовалюти та електронні гаманці або через різні країни. Контактні номери кураторів теж у різних країнах.
8. Відсутність реєстрації та ліцензій, дозволів на здійснення інвестиційної чи підприємницької діяльності.

Щоб заманити нас у фінансову піраміду, шахраї створюють ілюзію відкритості та чесності. Вони щотижня здійснюють виплати («Не бійся! Потримай гроші в руках. Переконайся, що їх виплачують»).

Багато уваги приділяють ролі агітаторів, які вмотивовані залучити якомога більше людей, тому на своєму прикладі показують: «Я вже давно тут. Тут усе гаразд. Подивіться, я купив собі машину, квартиру». Зазвичай люди бачать таке й думають: «Значить, можна цьому вірити».

Далі обов'язково вмикають стадний інстинкт. Реклами має бути багато, дуже багато. До офлайнових відділень мають стояти черги. Відомі люди мають вкладати гроші. Усе для того, щоб показати: «Усі вже там і заробляють, а ти ще ні!»

Коли людина вже майже готова, у хід ідуть акції, що мають підштовхнути її: розіграші квартир, машин і дорогих подарунків. Такі, щоб потенційна жертва подумала: «Це не тільки вигідно, я ще й можу дорогу машину виграти. Я навіть бачу людей, які їх регулярно виграють!»

І все це на постійній основі, по колу, доки піраміда не лусне.

ДЕПОЗИТ У БАНКУ

Якби писала цю книжку до 2015 року, то це був би один із найбільших блоків. На той час банківський ринок був дуже різноманітний і на ньому працювало багато сумнівних установ. Проте зараз 2021 рік, і завдяки реформам Національного банку України маємо геть іншу картину. Зі 180 банків (на 01.01.2014 р.) лишилося тільки 73 (на 01.05.2021 р.).

135

Відео «Розмова з Валерією Гонтаревою»

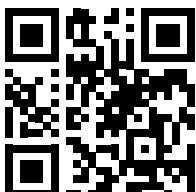

Проте це не означає, що тим банкам варто сліпо довіряти. Ось критерії вибору банку від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб:

- Вивчаємо репутацію та надійність. Читаємо відгуки про банк. Є агентства, що оцінюють надійність банків, виставляючи їм рейтинги. Діяльність банків оцінюють на підставі інформації з офіційних і відкритих джерел. Отже, банк має бути з високим рейтингом та прозорою структурою власності.
- Перевіряємо, чи є банк учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Цю інформацію знайдете, завітавши на офіційну сторінку Фонду або звернувшись на його «гарячу лінію» за телефоном 0-800-308-108.
- Порівнюємо пропозиції різних банків. Порівняння й пошук ви можете спростити, скориставшись інтернет-сервісом, де зібрані всі депозитні пропозиції банків. Щоб розмістити депозит, доцільно вибирати банк, який активно працює з вкладами фізичних осіб.
- Виявляємо розсудливість, якщо маловідомі банки пропонують надвисокі відсотки за вкладами. Для цього вивчіть, які відсотки в інших банків. Це можна зробити самостійно або за допомогою спеціалізованих ресурсів, наприклад порталу «Мінфін».
- Дивимось, чи є в банку програми кредитування, адже часто проблемні банки їх згортають. На сайті НБУ або у фінансовій звітності банку доцільно перевірити, банк прибутковий чи збитковий упродовж кількох останніх кварталів.
- Зважаємо на рівень сервісу та якість обслуговування, зручне розташування. Безперебійна робота

Рейтинг надійності
банків від НВ
і *Dragon Capital*
(листопад 2020 р.)

Фонд гарантування
вкладів
фізичних осіб

банківських систем, кваліфікований та уважний персонал, розширення мережі банкоматів — усе це додає плюсів під час вибору банку.

Часто ви можете почути про інші види заробітку: біткоїн, ОВДП, недержавні пенсійні фонди, страхування життя, заробіток на коливанні валютного курсу тощо. Якщо не розумієте суті та механіки інструменту, що вас зацікавив, шукайте фахівця, який усе розтлумачить. Це територія професійних інструментів, самодіяльність тут може вартувати надто дорого.

Позичити

Людей можна поділити на дві категорії: ті, які постійно в кредитах, і ті, які зареклися їх брати. Проте і першим, і другим інколи терміново потрібні гроші. Якщо в близьких позичати не хочете, ви — цільова аудиторія шахрайів.

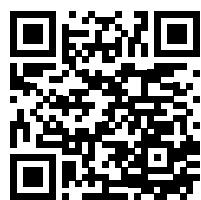
137

У цьому розділі я проаналізую шахрайські й нормальні варіанти позик.

TERMІНОВО ПОТРІБНІ ГРОШІ, А ВСІ ВІДМОВЛЯЮТЬ

Вам терміново потрібні гроші, а от банки та інші фінансові компанії відмовляють. Причини можуть бути різні: маєте протерміновані платежі за поточними кредитами, недостатній дохід, погану кредитну історію чи не маєте заставного майна.

Натомість знаходите сайт, на якому обіцяють видати потрібну суму кожному, хто заповнить заявку. Тобто ризик того, що ви можете не погасити кредит, для цієї установи не аргумент, хоч він став перепоновою для інших банків. Саме час поставити собі запитання: «Чому?»

Рейтинг стійкості
банків від порталу
«Мінфін» (перший
квартал 2021 р.)

Проте які запитання, коли знайшов розв'язок проблем? Потрібно лише заповнити заявку на сайті. А там усі ваші персональні дані: від імейлів до паспорта. За кілька хвилин вам повідомляють, що кредит погодили й готові перерахувати його на картку.

Але є одне «але». Вам потрібно внести приблизно 1% комісії вже зараз, тобто до отримання кредиту. Причини можуть бути різні: підтвердити платоспроможність, здійснити авансовий платіж чи просто оплатити послуги за оформлення.

Кіберполіція України фіксувала й те, що сервіси «онлайн-займів від іноземних та українських банків» пропонують відкрити віртуальну картку, на яку обіцяють переказувати грошові кошти — суми займу; таку картку можна використовувати у власних цілях (наприклад, щоб отримати переказ з-за кордону тощо). Щоб активувати цю картку, потрібно переказати «за щорічне обслуговування» 250 гривень.

Далі все традиційно: гроші ви сплатили, а нічого на-томість не отримали.

Звісно, варіацій таких шахрайств безліч, проте риси однакові:

- вам усюди відмовляють оформити кредит, а тут готові дати його кожному;
- ви мусите наперед сплатити певну суму.

Окрім конкретного фінансового зиску, шахраї отримують і пакет ваших персональних даних. Не дивуйтесь, якщо невдовзі зателефонують колектори й проінформують, що ви нібито оформили кредит і потрібно його повернати. Так, це буде зовсім інша компанія. І ні, ви там кредиту не брали, це зробили замість вас, скориставшись вашими даними.

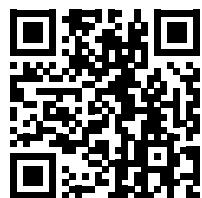

Трапляються й інші ситуації. Кредит ви не брали, а колектори чи служба безпеки банку все одно телефонують. Із дзвінка ви дізнаєтесь, що стали «щасливим» позичальником чи поручителем. Кредит «ваш» дуже пртермінований. Що робити?

Подам рекомендації із сайту Судової влади України.

1. Перевірте інформацію. Ви можете зробити це, звернувшись до банку, фінансової установи чи колекторської компанії або онлайн в Українському бюро кредитних історій.
2. Якщо інформацію підтвердили, звертайтесь до правоохоронних органів. Напишіть заяву в поліцію про те, що на вас незаконно оформили кредит. Це потрібно, щоб зафіксувати факт події й внести дані до Єдиного реєстру досудових розслідувань.
3. Зверніться до кредитора чи колектора. Повідомте банк або мікрофінансову організацію про те, що ви не оформляли кредит, і надайте аргументи.
4. Отримайте від банку завірені копії договорів про кредитування. Колектори мають надати вам договір переуступлення вашої заборгованості.
5. Зверніться до юриста, що спеціалізується на банківському праві, або самостійно виявіть ознаки підроблення договору.
6. Спробуйте переконати банк чи фінінстанову в підробленні документа. Якщо вдасться, ви зможете об'єднати зусилля, щоб викрити шахрайів.
7. Повідомте про підроблення документів регуляторні організації у сфері банківського сектору, зокрема Національний банк України. Для сфери небанківського мікрокредитування такою установою

139

Судова влада
України

є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Регулятор може призначити перевірку, вимагати від установ пояснень.

8. Готуйте позов до суду.

КРЕДИТ У БАНКУ

Ключове в кредитуванні — це відповідь на запитання: «А чи зможу я виплатити кредит?» Її потрібно розуміти і фінансовій структурі, і вам. Як на мене, то вам навіть більше. Бо щомісяця шукати гроші, щоб виплатити кредит, потрібно буде саме вам, як і потерпати від дзвінків колекторів. Банк чи фінансова компанія наперед розуміє, що частина позичальників не поверне кошти, і заємлює ці ризики в ціну кредиту.

Інакше кажучи, такі установи компенсиють ризики.

Якщо вирішили взяти кредит, прискіпливо вивчіть його ціну й зважте, чи зможете її виплачувати. Подам кілька фактів для ваших розрахунків.

- Виплачувати кредит можна одноразово або поступово.
- Банки пропонують два типи погашення кредиту: класичний (диференційований) і рівними частинами (ануїтетний).
- За класичного погашення на початку терміну розміри платежів вищі, але поступово зменшуються з кожним новим періодом. Це відбувається через те, що тіло кредиту ділять на рівні частини, а платіж за відсотками зменшується щомісяця. Як наслідок, ви сплатите найбільшу суму першого місяця, а найменшу — останнього.

Кредитні картки:
користь чи пастка?

- Під час погашення рівними частинами ви сплачуватимете однакові суми в кожному періоді. Особливість таких виплат у тому, що на початку банк закладає в них здебільшого відсотки за користування кредитом і лише близьче до кінця строку — тіло кредиту. Тому в разі досрокового погашення клієнт банку має виплатити більшу частину тіла кредиту, оскільки відсотки «наперед» уже погашені.

Часто разом із кредитом вам оформляють додаткові послуги (наприклад, страхування життя). Перевірте, чи є вони в договорі, яка їхня вартість та умови. Зважте, що додаткові послуги — це додаткові платежі.

Ще один важливий нюанс: чи можна погасити кредит досроко й чи не буде це потребувати від вас додаткових витрат.

141

Українське законодавство не містить жодних обмежень щодо досрокового погашення кредиту, тому варто звертати увагу на формулювання в договорі, бо фінансова може прописати штрафи або комісії в разі досрокового погашення.

Якщо оформляєте не кредит, а кредитну картку, зважте на деякі особливості.

- Кредитний ліміт: тут головне не переоцінити свої фінансові можливості й не зазнати спокуси витратити зайве. Відмовтесь від сум, що дуже перевищують ваші реальні доходи.
- Пільговий період: звертайте увагу на тривалість пільгового періоду й зіставте графіки своїх грошових надходжень, щоб не виходити за його межі.
- Базова процентна ставка на місяць: логічно вибрati найнижчу.

- Комісія на зняття готівки: кредитні картки не передбачають комісії в разі безготівкових розрахунків, проте якщо потрібно зняти готівку, доведеться заплатити 1,5—4,9 %.
- Розмір мінімального платежу в разі користування грошима понад пільговий період: якщо не вдасться повернути кошти протягом пільгового періоду, доведеться сплатити мінімум 5—10 % від суми заборгованості. Зважте на це, коли визначаете, яку саме суму витратити з кредитної картки.
- Наявність кешбеку: це приемний бонус, який пропонують клієнтам деякі банки. Так можна повернути від 2 до 25 % витрачених грошей.
- Додаткові умови кредитування: уважно читайте договір, адже банк може встановити плату за користування кредитом у разі просрочення зобов'язань, відсотки від суми неповернутого в строк кредиту, додаткові комісії за зняття готівки в банкоматах інших банків чи за кордоном, за перекази на картки інших банків, на окремі види операцій тощо. Варто бути впевненим, що всі умови банку зрозумілі.

Не забувайте: коли купуєте товар на виплат у магазині, це теж кредит. Потрібно уважно читати договір. Хоча набагато простіше порахувати реальну вартість покупки. Порівняйте вартість товару, оплаченого відразу, і придбаного на виплат. Різниця — реальна вартість кредиту. В ідеалі вона має дорівнювати нулю.

ЯК БЕЗПЕЧНО ЗНАХОДИТИ ВІДПОВІДІ НА ПОЛІТИЧНІ ПИТАННЯ

Навіщо ви читаете політичні новини? Щоб зрозуміти, хто і як вами маніпулює? Або хто допоможе розв'язати ваші проблеми й поліпшить життя? Якщо так, можете не читати. Бо всі політики маніпулюють — це суть їхньої професії. Та й саме ваше життя вони не поліпшать, хоч можуть створити для цього умови. Однак чи скористаєтесь ними, то вже запитання до вас.

Історично політики для українців — це і чарівна паличка, і об'єкт прокльонів. А сама політика як нескінчений серіал. Одні не пропускають жодної серії, інші принципово не дивляться, а треті намагаються переписати сценарій.

Тут ще раз нагадаю про дослідження: вони показали, що люди, які не читають новин, і люди, які роблять це інтенсивно, однаково не розуміють процесів, що відбуваються в країні. Виявилося, що «новинні мінімалісти» й «гіперспоживачі» однаково погано орієнтуються в суспільно-політичних процесах.

У цьому розділі я хочу розповісти, як не тільки безпечно та корисно читати політичні новини, а й почати розуміти процеси, що відбуваються в Україні та світі. Новини важливі, бо допомагають сформувати стійкість проти руйнівних процесів — як зовнішніх, так і внутрішніх.

Політики завжди маніпулюють, щоб отримати більше влади та пов'язаних із нею преференцій, тому ана-

лізувати кожен їхній вислів — цетонути в токсичному інформаційному шумі. Так вони точно нас заплутають і поведуть у потрібному їм напрямку.

Аналіз усіх дій і слів політиків — це справа експертної, журналістської та активістської спільноти. Людей, які глибоко розуміють суть того, що відбувається. Вони створили чимало доступних інструментів, які можуть стати у пригоді кожному, хто захоче розібратися.

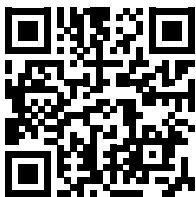
ПАМ'ЯТКА

Індекс підтримки реформ від *VoxUkraine* — оцінка роботи кожного депутата в парламенті. В індексі проаналізовані всі голосування за прогресивні чи антиреформаторські закони, дібрани експертами *iMoRe*. Також зазначено, скільки депутат пропустив засідань, скільки грошей задекларував, скільки днів працює в Раді й що робив до своєї каденції.

Індекс реформ від *VoxUkraine* кількісно оцінює прогрес змін. Завдяки цьому індексу можна порівняти просування реформ за різними напрямами, зусилля урядів і депутатів із модернізації України. Що два тижні понад 40 українських експертів оцінюють реформаторські законодавчі акти щодо впливу на економіку й суспільство.

Politkarma — проект *slovoidilo.ua*, що відстежує, як президент, представники політичних партій, урядовці та мери виконують свої програми. Уже сьогодні можна перевірити, на скільки відсотків політик, партія чи уряд виконали програму, дізнавшись подробиці їхньої діяльності.

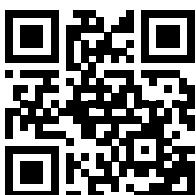
Моніторинг виконання обіцянок політиків різних рівнів від *slovoidilo.ua*.

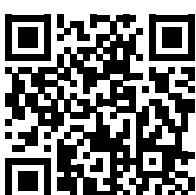
Індекс підтримки реформ

Індекс реформ

Politkarma

Моніторинг виконання обіцянок

Політхаб від руху «Чесно» — унікальна база даних політиків і партій. У ній можна дізнатися про кнопкодавів, прогульників та фігурантів антикорупційних розслідувань, а також про історію створення, основних донорів та результати діяльності партій.

«Золото партій» від руху «Чесно» — інструмент, за допомогою якого зручно аналізувати політичні фінанси.

«Посіпаки» від *Bihus.Info* — відкрита база даних помічників народних депутатів України, створена на основі офіційної інформації Апарату Верховної Ради України.

«Посіпаки-2. Мініміньони» від *Bihus.Info* — база помічників депутатів обласних та міських рад на основі даних офіційних відповідей і сайтів.

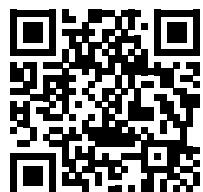
«ГарнаХата» від *Bihus.Info* — реєстр елітної нерухомості.

Проект Центру протидії корупції фіксує «зашквари» політиків чи політичних сил і розповідає про них виборцям через кампанії у *Facebook*.

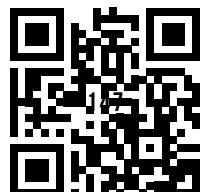
Дізнавайся про справжню позицію депутатів щодо питань, які впливають на нас усіх.

Найбільша в Україні база декларацій чиновників від *Bihus.Info*.

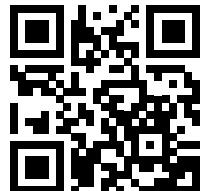
«Тоді як мені читати політичні новини?» — спитаєте ви. Зараз розповім. Спочатку з'ясуймо мету: навіщо вам їх читати? Якщо зовсім без рожевих окулярів поглянути на завдання українських політиків, то їх два.

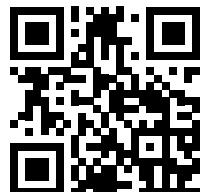
«Політхаб»

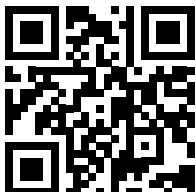
«Золото партій»
від руху «Чесно»

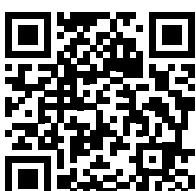
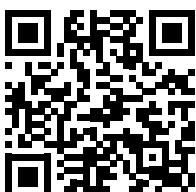
«Посіпаки»

«Посіпаки-2.
Мініміньони»

«ГарнаХата»

«Серпом по
рейтингу» — як
депутати голосуютьБаза
деклараційВідео «Розмова
з Віталієм
Портниковим»

Перше завдання — не змінити європейського курсу розвитку України. Як показує наша історія й поточна соціологія, хто б не був при владі, курсу йому вже не змінити. Щойно будуть будь-які реальні дії в бік Росії, ми вийдемо на вулиці й не допустимо цього. Тому український президент фактично приречений бути проукраїнським. І тому на виборах кандидати можуть говорити будь-що, проте після обрання триматимуться вибраного народом курсу. А от чи професійно це робитимуть, чи коротким та успішним буде шлях — то вже інше питання.

Друге завдання — здійснити реформи. І не одну чи дві, а всі. Саме від цього залежить, чи будуть створені умови для кращого життя кожного з нас. І ось тут починаються нюанси. Реформи — процес тривалий і болісний для кожного. Тільки зруйнувавши старе та швидко відбудувавши нове, можемо досягти мети. Це конфліктує з тактичними завданнями більшості сучасних політиків — переобрратися та заробити. Останнє зовсім не про зарплати, а про стару й недобру корупцію.

Так-от, у цьому розділі йдеться про те, на що варто звертати увагу кожному, щоб обирати людей, які максимально мотивовані здійснювати реформи й мають потрібні навички.

РЕМАРКА

Акцентую на тому, що реформи — це не просто зруйнувати старе. Реформи — це побудувати нове. І зробити це продумано, фахово, системно. І не просто побудувати, але й створити умови, щоб зміни були незворотні, а тенденція розвивалася.

Якщо політик каже, що він руйнує все погане, — це перший крок. Одразу потрібно дивитися, як він чи хтось інший побудує нове. Бо зруйнувати можна швидко, а от побудувати — ні. Коли руйнуєш старе, усі аплодують, а от коли починаєш будувати нове й воно змінює звичний лад, більшості це не подобається. І думку такої більшості щедро підживлюють ті, хто роками заробляв на старій системі.

Як зрозуміти реальність

Почнімо з того, звідки брати об'єктивну інформацію про події, тобто на основі чого доходити висновків про перебіг реформ та учасників цього процесу. Є два джерела такої інформації.

ПЕРШЕ — ВИБРАТИ ОБ'ЄКТИВНІ МЕДІА

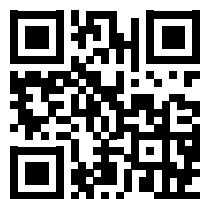
149

Думаете, що всі інформаційні сайти — це медіа? Ні! Переважна більшість — це сайти-сміттярки. Назва буквально відбиває їхню суть.

Сміттярки не фільтрують інформацію, там є все про все. Як і в кожному смітнику, у них можна знайти щось хороше, викинуте випадково. Проте це рідкість: основна маса — «з душком».

Ключові ознаки сайтів-смітярок: подають суцільні сенсації, на таких сторінках засилля дуже емоційних повідомлень і все вже вирішили за вас. І пояснили: що думати про новину і як діяти. Тобто про незаангажований професійний виклад інформації взагалі не йдеться.

Таких сайтів переважна більшість. І вони плодяться щодня. Багато з них належать до мережі сайтів таких самих смітярок. Інформацію розміщують на одному сайті, тоді її передруковують інші сміттярки — і замість

«Фейкогриз» від
texty.org.ua
допоможе розпізнавати сайти-сміттярки

однієї фейкової новини одразу маємо сотні. Кожна така сміттярка полює на вас.

Наприклад, сайти-сміттярки переважно мають *Facebook*-сторінки. Вони створені та функціонують за тими самими правилами, що й сайти. Ідеється про максимізацію заробітку через зростання аудиторії.

Такі сторінки мають сотні тисяч підписників, часто кількість підписників перевищує мільйон. Це суміш ботів та аудиторії, залученої за допомогою реклами на кшталт «Хочеш зниження комуналки — тисни лайк». Те, про що пишуть на таких сторінках, стисло називають «без гальм».

У справжніх медіа має бути все навпаки. Там панують чіткі журналістські стандарти, згідно з якими інформацію подають читачеві на тарілці. Ось тут перевірені факти, тут думки різних сторін та експертів, це контекст, у якому все відбувається. А тут передісторія. І все без емоцій чи підштовхування читача до певної думки. Рішення приймає він, а не журналіст або редактор.

Дотримання журналістських стандартів суттєво спрощує життя читачеві, проте ускладнює самому журналісту й виданню. Особливо тоді, коли переважна більшість псевдомедіа не дотримується згаданих стандартів, продукуючи гігабайти емоційного та клікабельного контенту.

От і маємо, що, поки один журналіст напише виважений матеріал відповідно до стандартів, його нестаранні колеги опублікують десятки статей.

Зараз основна валюта медіа — це аудиторія, кількість переглядів їхніх матеріалів, тому недобросовісні журналісти перемагають професійних із помітним відривом. У стрічках користувачів набагато більше брехливої та ніпулятивної інформації, ніж коректної.

Це як на базарі. Стоять собі дядьки Іван та Петро. І кожен продає яблука. У Петра яблука органічні, але не дуже красиві. Тому наївні покупці йдуть до Івана. Так, він кропив яблука хімією, тож вони гарні й не червиві. І недосвідчені люди купують красиві яблука, бо довіряють лише зовнішньому вигляду. А натуральні Петрові фрукти купують досвідчені клієнти — ті, хто знає, як він ті яблука доглядає.

З інформацією так само. Сайти-сміттярки ніхто не обмежує. А соціальні мережі не зважають на маніпуляції.

Кожен чинить добре лише собі й заробляє гроші на нашій наївності. А звичайним людям пропонують прості розв'язки складних проблем у яскравій обгортці.

Як саме зрозуміти, які медіа «без хімії»? У цьому допомагає Інститут масової інформації та його «Білий список», про який я вже писала. Виберіть із нього бодай три сайти, і у вас завжди буде об'ективна картина подій в Україні та світі.

151

ДРУГЕ — ПОТРІБНО ЗНАТИ НАСТРОЇ ЛЮДЕЙ, А НЕ ТІЛЬКИ РОЗУМІТИ ПРОЦЕСИ

Принаймні щоб оцінювати шанси на дальші зміни. Для цього потрібні якісні соціологічні дослідження.

Розумію, що в багатьох із вас від поєднання слів «якісна» та «соціологія» з'явилася іронічна посмішка. Проте якісна соціологія існує. Як і все, її потрібно навчитися знаходити й читати. Подаю алгоритм, як перевірити соціологію «на якість».

Перевіряємо компанію, що виконала дослідження, у базі «Псевдосоціологи» від texty.org.ua. Там зібрани ті, хто здійснював замовні дослідження, піарячи політиків під час виборів і у звичайний час. Якщо

Гра «Маніпулятор» від texty.org.ua покаже весь спектр інструментів, які застосовують сайти-сміттярки, щоб маніпулювати нами

компанія є у згаданій базі, це вже привід не довіряти її дослідженням.

Далі звертаємо увагу на вибірку. Правильне її формування — запорука, що результати будуть близькі до реальних. Соціологічні групи не можуть опитати всіх українців, якщо тема дослідження стосується всієї країни. Вони вибирають певну кількість людей, наприклад 250 чи 400 осіб, що репрезентують думку всього регіону (Південний, Західний, Північний, Східний та Центральний регіони), а сукупний результат має відбивати загальнонаціональні тенденції.

Формуючи вибірку, соціологічні групи намагаються дібрати людей, частка яких за віком, статтю та іншими параметрами максимально відтворює реальну частку таких груп у регіоні.

152

Досить часто під час телепрограм у прямому ефірі використовують опитування аудиторії щодо обговорюваних питань. На відміну від соціологічних досліджень, у такому форматі часто немає вибірки. Тому, коли результати згаданих опитувань подають як «60 % українців вважають», це маніпуляція. Насправді так вважають 60 % глядачів, які дивляться ефір прямо зараз і взяли участь у голосуванні.

Далі зверніть увагу на запитання, використані в дослідженні. Чи можна на них однозначно й коректно відповісти? Дуже часто саме запитання відіграєть ключову роль у маніпулюванні. Є низка запитань, на які респонденти не хотітимуть відповідати чесно, наприклад «Який у вас дохід?» або «Чи поширювали ви фейкові матеріали?»

Запитання можуть формулювати так, щоб одразу маніпулювати думкою людей. Наведу приклад, що його

подав Сергій Шаповалов у матеріалі «Української правди» (травень 2020 р.). В опитуванні щодо ринку землі було запитання: «Який підхід до земель сільськогосподарського призначення, на Вашу думку, кращий для України: такий, як у Канаді чи Ізраїлі, де майже всі землі сільгосппризначення перебувають у державній власності, чи такий, як в Італії, де землю купують і продають за певними правилами?» У формулюванні міститься маніпулятивне роз'яснення для респондента, адже реальні дані геть інші (у Канаді лише 6,9% земель сільгосппризначення, а в Ізраїлі — 24,6%).

Візуалізація результатів дослідження — ще один важливий інструмент викривлення. Тут усе просто: ілюстративна складова має повністю відповідати числовій. Наприклад, якщо результати опитування — 25 % та 50 %, то друга лінія має бути вдвічі більша за першу.

153

Звісно, можуть викривляти не тільки суть дослідження, а й інтерпретування його результатів. Наприклад, якщо є рейтинг кандидатів у мери, у якому зазначено п'ятьох найпопулярніших висуванців, логічно було б подати цю новину, акцентуючи на головній події — виборах очільника міста.

Водночас її можуть подати так: «Кандидат номер два згідно з опитуванням набирає 30 % голосів і обходить трьох найближчих конкурентів». У цьому разі в пам'яті лишиться тільки ім'я згаданого кандидата, тож здаватиметься, що він лідирує в рейтингу. Хоча насправді його позиція друга, адже враховані результати тільки чотирьох із п'яти претендентів.

Часто викривлення відбувається за допомогою заголовків у медіа. Заголовок УНІАН: «Майже 70 % українців готові піти на компроміс з РФ заради миру на Донбасі —

опитування» (з матеріалу Сергія Шаповалова на «Українській правді», травень 2020 р.).

70% громадян, які в грудні 2018 року готові були йти на компроміси з РФ та «республіками», утворені з двох сутнісно відмінних категорій: 16% українців готові погодитися на будь-які компроміси (зокрема, і вигідні Росії), а 51% українців готовий піти на компроміси, але не на всі. Об'єднувати ці категорії, не спотворюючи сенс, можна лише, якщо подати уточнення, що на будь-які компроміси погоджуються тільки 16%.

Також варто звертати увагу на показники, подавані в динаміці. Наведу ще один приклад із матеріалу Сергія Шаповалова. У 2011 році 51,5% громадян проголосували б за незалежність України (або ж 67,1% від тих, хто визначився).

154

Особливість інтерпретування полягає в тому, що такі показники оптимістичні лише відносно. Ідея незалежності України перемогла б на референдумі, але серйозною проблемою для держави стала б значна кількість громадян, які сумніваються в доцільноті цієї незалежності.

Варто уникати хибних порівнянь результатів референдуму 1991 року та результатів опитувань через:

- різницю в суспільно-політичних та історичних умовах;
- різницю між реальною поведінкою громадян та відповідями щодо гіпотетичної ситуації;
- результати 1991 року обраховані для тих, хто взяв участь у тих подіях, тоді як результати опитувань дають показники «від усіх».

За кого голосувати

Чи не кожна розмова про політику зводиться до популістів. У світі та в Україні це поняття має різні означення.

Якщо поглянути в «Оксфордський словник», то побачимо таку дефініцію: «*Populist — a person, especially a politician, who strives to appeal to ordinary people who feel that their concerns are disregarded by established elite groups*». Тобто це політик, який апелює до народу, що почувається обділеним елітами.

Натомість у нас до цього означення додали важливий елемент, що й викривив його суть. Андрій Куликов, який багато років вів політичне ток-шоу «Свобода слова», так визначає згадане поняття: «Популіст — це людина, яка обіцяє дуже швидкий результат, який або неможливо перевірити й заздалегідь вирахувати, або наслідки якого в разі невдачі можна завжди списати на незалежні від цієї людини обставини».

Саме тому для нас популісти — це руйнівники країни, а от у США вони можуть бути цілком нормальними діячами. У наших реаліях популіст забуває про всі свої обіцянки, приходячи до влади. Проте виконує бодай одну з них, щоб казати: «Я намагався, ось цю встиг, а інші обов'язково виконаю. От переoberете мене — і виконаю». Завжди знайдуться обставини, на які можна списати свої невдачі.

155

У наш час є багато інструментів (про них я вже згадувала вище), що дають змогу відстежувати популістичний слід кожного політика, порівнюючи обіцянки та реальні справи. Виберіть зручний для вас інструмент і подивіться, хто і як виконує обіцяння.

РЕМАРКА

Ілюстративні приклади популізму від Андрія Куликова:
«Нестор Шуфрич з'явився в нашій студії (політичного ток-шоу “Свобода слова”), коли популярність Партиї регіонів,

до фракції якої він належав, була не на найвищому рівні. Крім того, аудиторія в нас тоді була київська, а в Києві Партию регіонів недолюблювали вже тоді.

Коли Нестор Шуфрич зайшов до студії, люди почали тупати ногами, свистіти, хтось щось вигукнув несхвальне. Тоді Нестор Іванович подивився в зал на аудиторію і сказав: “Що, не любите? Зараз полюбите!” На це, звісно, глядачі ще більше: “У-у-у-у!” А він каже: “Я завтра вношу в Раду законопроект про заборону показу реклами під час трансляції на телебаченні художніх фільмів”. І ті, хто хвилину тому шикали і буцали на Шуфрича, почали йому аплодувати.

Хвилин за 10 настрій знову змінився, і присутні ставилися до нього критично. Але на якіс 10 хвилин він дуже простою дією, обіцянкою щось зробити (перевірити цю обіцянку не було тоді змоги) здобув прихильність і за цей час, очевидно, досяг якихось своїх результатів».

«Оборонні відомства готовалися до зими 2015 року. Вийшло повідомлення: “Для українських вояків закуплено шкарпеток на 6 мільйонів гривень”.

Здається, сума названа, але, коли не знаєш, скільки коштує кожна пара шкарпеток, сума в 6 мільйонів ні про що не каже. Оце є популістська інформація, кинута для того, щоб люди заспокоїлися.

Іншого разу йому подзвонили з проханням приїхати на Троєщину: “У нас тут дитячий майданчик у дворі будують”.

На запитання: що в цьому дивного? Виявилося, що це вже третій дитячий майданчик у дворі, який не потрібен, але скоро вибори, тому його будують».

Популісти від політики озброюються соціологічними дослідженнями й докладно вивчають настрої людей. Хоча для них ми не люди, а електорат. Тобто можна

заплющити очі на будь-які наслідки для конкретної людини чи групи людей, бо головне — досягти мети.

Саме з аналітики визначають наші бажання, страхи, обурення, надії та купу всього іншого. Саме вони лягають в основу програм і виступів. Якщо думаете, що популісти знають те, що обіцяють, хочу вас розчарувати. Спеціальні люди пишуть програми, інші готують до виступів. Завдання популіста більше схожі на акторські. Вийти перед камерами і в соціальні мережі та переконливо розказати текст.

Так формується все. І те, що обіцяємо, і те, які ярлики вішатимемо на опонентів.

Ще одне важливе завдання популіста — показати, що він діє тут і зараз. Зазвичай усе зводиться до того, що популіст демонструє любов до народу. Гречка, продуктів набори, дитячі майданчики саме про це. Електорат має буквально потримати в руках любов популіста.

157

Популісти ховаються за гаслами. Вони влучні, відправцівани, вмикають емоції електорату. Проте якщо відійти вбік і поставити кілька уточнювальних запитань, то чітко видно: далі гасла діло не піде.

Тому візьміть за правило: чуєте гасло — поставте уточнювальне запитання: «А як ви це робите?» І з відповіді судіть про політика. Якщо він і далі відповідає гаслами, перед вами популіст. Натомість якщо занурюється в деталі й роз'яснює, є шанс, що це не популіст. Складно? Зверніться до поданих вище посилань на ресурси, що декодують обіцянки політиків і вказують на брехню. Наприклад, до VoxCheck або «Слово і діло».

Пропоную приклади запитань від Андрія Куликова.

«Ми скасуємо податок на додану вартість». — А чим ви заповните, компенсуєте недонадходження до бюджету? Як конкретно ви це будете робити?»

«“Ми запровадимо справжню безкоштовну медицину”. — Де ви візьмете не тільки гроші, а й лікарів, фельдшерів, медбрратів та медсестер на це? Як конкретно ви це будете робити?»

МІСЦЕВІ ВИБОРИ

Коли я йду на вибори, то завжди формулюю для себе основне запитання. Те, за яким оцінюю кандидатів. На місцевих виборах це запитання таке: «Хто з кандидатів у мери / сільські голови має достатній досвід, якості та команду, щоб зробити місто / село комфортним для життя?» Тут на другий план відходять політичні погляди та інші заслуги.

158

Завдання мера та депутатів — навести лад у населеному пункті: чистити сніг, ремонтувати дороги й робити 100500 інших великих та малих справ. Тобто вони мають бути господарями міста не в сенсі «решал», а в сенсі наведення ладу. Для цього потрібні управлінський досвід, команда, системність, пробивний характер тощо.

Якщо живете в багатоквартирному будинку й у вас є ОСББ, пригадайте, скільки часу йде на те, щоб досягти консенсусу між мешканцями, зібрати гроші та реалізувати важливе рішення. Наприклад, мое ОСББ уже кілька років намагається домовитись, як встановити паркан навколо контейнерів зі сміттям. Усі не проти, проте питання забуксовувало на деталях реалізації.

У міської влади ситуація схожа, от тільки масштаб більший. І що більше місто, то складніші завдання. Бо ж комфортно жити мають усі чи бодай більшість. А проблем — море. Тому влада повинна вибирати правильні

пріоритети, оптимальні шляхи їхнього втілення, оперативно та якісно їх реалізувати. І все це на видноті. Бо кожен мешканець щодня бачить, змінилося щось чи ні.

ПАМ'ЯТКА

Огляд функцій місцевої влади від «Центру спільних дій»

ОСВІТА. Місцева влада відповідає за формування місцевої освітньої політики, управління мережею закладів освіти та фінансування освіти на місцях. Сферу освіти фінансують коштом місцевого бюджету (здебільшого це гроші мешканців міста, сплачені як місцеві податки та збори). Це може бути як утримання та облаштування закладів освіти чи забезпечення дітей навчальними матеріалами, так і доплати до винагород педагогам, проведення конкурсів та олімпіад.

159

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я. Місцева влада володіє й керує медзакладами. Вона більше не має витрачати гроші на медичні послуги, оскільки на це йдуть кошти з державного бюджету через Національну службу здоров'я. Вільні кошти можуть бути спрямовані на розвиток медичного обслуговування, зокрема мережі комунальних закладів охорони здоров'я; ідеться про ремонт, закупівлю обладнання, відкриття нових відділень та надання додаткових медичних послуг, які не входять до гарантованого державою пакету тощо.

ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНА ІНФРАСТРУКТУРА. Органи місцевого самоврядування мають виняткові повноваження щодо формування та реалізації дорожньо-транспортної політики в місті. Вони управляють усім, що перебуває на балансі

органу місцевого самоврядування в цій сфері, фінансуючи згадану інфраструктуру. Місцева влада може будувати, реконструювати й ремонтувати вулиці та дороги.

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО. Місцеві ради мають повноваження встановлювати тарифи на тепло підприємств, річний виробіток теплової енергії яких не перевищує 170 тис. Гкал. Це 75% тепlopостачальних підприємств, підпорядкованих органам місцевого самоврядування. Місцева влада також встановлює тарифи на послуги централізованого водопостачання та водовідведення для малих підприємств з річним обсягом водопостачання до 300 тис. лі водовідведення до 200 тис. куб. м, а це 61% усіх відповідних підприємств. Також вона контролює якість питної води, затверджує схеми розвитку тепlopостачання, розв'язує питання водопостачання та водовідведення, очищення стічних вод, транспортування та утилізації побутових відходів, впроваджує схеми роздільного збирання побутових відходів тощо.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ. Органи місцевого самоврядування визначають потреби й планують роботу системи соціально-го захисту, зокрема забезпечують її кадрами та інфраструктурою. Також міськради впроваджують заходи соціального захисту (грошові виплати вразливим групам населення) і надають їм соціальні послуги.

ЕКОЛОГІЯ. Органи місцевого самоврядування формують та реалізують місцеву політику щодо охорони навколошнього природного середовища. Місцева влада встановлює ставки земельного податку, розміри плати за користування природними ресурсами, відшкодувань за забруднення довкілля

та інші екологічні збитки, платежів за користування комунальними та санітарними мережами відповідних населених пунктів, кошти з яких надалі йдуть у місцевий бюджет.

ГРОМАДСЬКИЙ БЮДЖЕТ перебуває в повному розпорядженні органів місцевого самоврядування. Особливості формування та реалізації бюджетів участі в містах покладені на органи місцевого самоврядування. Громадяни подають проекти на громадський бюджет міста. Місцева влада перевіряє їх і вибирає ті, що відповідають законодавству. Далі найважливіше — голосування громадян за проекти. Ті, що наберуть найбільшу кількість голосів, будуть внесені до місцевого бюджету й реалізовані структурними підрозділами міської ради наступного року. Особа, яка подала проект-переможець, має право безпосередньо контролювати, як влада його реалізує.

161

Якщо обрали популіста, то за роки його влади кількість проблем тільки збільшиться, а все, що не вкрали, вкрадуть. Бо треба ж якось окупити виборчу кампанію з її гречкою та дитячими майданчиками.

Питання про досвід та управлінські якості мало б відсіювати тих, хто ані дня не працював, займаючись лише політикою чи активізмом, і тих, хто керував колективом щонайбільше з 10 осіб. А ще тих, у кого м'який характер тощо. Проте, ні, не відсіює.

Часто ми плутаємо вибори й на місцевих голосуємо так, як на президентських. А президента обираємо так, як мали б міського голову. Добре, коли кандидат у мери з піною біля рота розказує, як любить Україну. Проте йому варто поставити запитання: «А що ви робитимете для міста? Хто належить до вашої команди? Який у них

досвід? Який план дій? Як вони його виконуватимуть?»
Бо на курс України мер ніяк не вплине, а от на те, чи зламаєте ногу взимку на нечищеній дорозі, — ще й як.

Звісно, є винятки. Наприклад, мери прикордонних із Росією міст мають бути щирими патріотами України. Ми живемо в щоденній загрозі вторгнення, тож у разі збройної агресії від цих мерів залежатиме, чи дії ворога будуть успішні.

Приклади з містами Донбасу, тимчасово окупованими Росією, мали б нагадувати про це важливе правило. Проте щоразу на виборах у Харкові, Дніпрі чи Одесі ми бачимо спроби реваншу проросійських сил.

Окрім відповіді на основне запитання, важливо вивчити й іншу інформацію про кандидата в очільники населеного пункту та депутатів. У пригоді стануть вищезгадані інструменти:

- *Politkarma* — проект *slovoidilo.ua*, що відстежує, як президент, представники політичних партій, урядовці та мери виконують свої програми. Уже сьогодні можна перевірити, на скільки відсотків політик, партія чи уряд виконали програму, дізнавшись подробиці їхньої діяльності.
- Моніторинг виконання обіцянок політиків різних рівнів від *slovoidilo.ua*.
- Політхаб від руху «Чесно» — унікальна база даних політиків і партій. Тут можна дізнатися про кнопкодавів, прогульників та фігурантів антикорупційних розслідувань, а також про історію створення, основних донорів та результати діяльності партій.
- Найбільша в Україні база декларацій чиновників від *Bihus.Info*.

ВИБОРИ ДЕПУТАТІВ

Тут ключове запитання — «Хто з кандидатів і партій зможе лобіювати реформи, брати в них участь?» Не голосуватимемо за прем'єра-популіста, не обстоюватимемо інтереси олігархів, а підтримуватимемо важливі для української ідентичності закони.

Тут орієнтир 50 на 50: політичні погляди та фаховість.

ПАМ'ЯТКА

«Центр спільних дій» про повноваження Верховної Ради України.

Наша Конституція зобов'язує президента погоджувати з Радою рішення про мобілізацію, оголошення воєнного стану, застосування армії.

З 2014 року Україна зазнає збройної агресії з боку Росії. Попередній президент обійшов вимоги Конституції щодо отримання в Раді дозволу на застосування Збройних Сил. Спочатку було оголошено проведення АТО, а потім за його ж ініціативою ухвалений закон, яким вигадали новий правовий режим — Операцію об'єднаних сил.

163

Щоб уберегти країну від зайвої мілітаризації, а державну скарбницю від непосильних видатків на оборону, Верховна Рада має монополію на створення нових силових структур, затверджує загальну чисельність наявних військових формувань та правоохоронних органів. Також вона щороку, ухвалюючи державний бюджет, встановлює видатки на безпеку та оборону.

Серйозним викликом для народу є захист від застосування армії всередині країни для узурпації влади. Саме тому президент може запровадити воєнний чи надзвичайний стан лише після згоди парламенту, адже в умовах таких станів діють обмеження прав людини, заборонені масові заходи

та акції протесту, а фактична влада в країні переходить до військових.

Завдяки цьому набору інструментів парламент вберігає країну не тільки від воєнних авантюр, але й забезпечує стабільність зовнішньої політики держави.

Верховна Рада контролює суспільні фінанси. Вона має виключне право затверджувати державний бюджет, податки та збори, визначати засади роботи фінансових ринків, статус національної та іноземних валют, порядок утворення й погашення держборгу та випуску державних цінних паперів. Тільки вона може погодити надання позик іншим державам, а також одержання таких позик від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій.

Цей набір повноважень дає виборцям формальну змогу контролювати прийняття рішень щодо їхніх грошей, бо кожен може бачити, як голосує його партія чи депутат у залі. Проте наші депутати не сильно люблять прозорість, тому вже вкотре ухвалюють бюджет під покровом ночі, не надто зважаючи на запити та очікування українців.

Рада контролює й використання бюджетних коштів. Пере дусім парламент щорічно розглядає звіт уряду про виконання держбюджету, а парламентські комітети стежать за виконанням кошторису відповідними міністерствами.

Рахункова палата здійснює від імені парламенту контроль за надходженням коштів до бюджету та їхнім використанням, про що періодично звітує перед депутатами. В ідеалі це незалежний орган контролю за фінансовою діяльністю уряду. Конституція передбачає, що Кабінет Міністрів підконтрольний і підзвітний Верховній Раді. Водночас він відповідальний перед президентом і парламентом.

Остання норма не що інше, як архаїзм, бо президент не має змоги самостійно ініціювати призначення чи відставку

всього уряду, а обмежується лише формальним внесенням на розгляд Ради кандидатури прем'єра, яку пропонує коаліція, а також ініціює призначення міністра оборони та міністра закордонних справ.

Тобто не можна очолити уряд, доки за тебе не проголосують народні обранці. Відносини Ради та Кабміну схожі на стосунки між роботодавцем та працівником. Після призначення депутати схвалюють програму діяльності Кабміну, законами встановлюючи його обов'язки та межі дозволеного.

Кабмін, як і будь-який працівник, мусить час від часу звітувати, на що витратив гроші і як виконав роботу.

Однак в Україні зрідка буває так, щоб усе написане на папері належно виконували.

Отже, визначаючись із кандидатом чи партією, зважайте на сім важливих моментів.

165

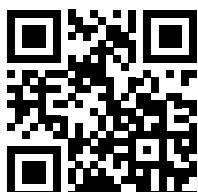
Політична міграція: зміна кандидатом партії чи фракції. Якщо він чи вона робили це хаотично, надовго не затримувались у лавах певної політичної сили й відразу ж бігли в іншу, то серйозний дзвіночок, що може вказувати на відсутність у кандидата будь-яких політичних переконань. Перевірити, у яких партіях чи фракціях перебував політик, можна на сайті Верховної Ради України.

Хто фінансиє партію. Напередодні виборів журналісти та активісти аналізують джерела фінансування кандидатів, наприклад це робить Громадянська мережа ОПОРА.

Декларації та стиль життя. Якщо в політика суцільні нулі в декларації, але він постійно катається на власному «порше» (який треба заправляти та обслуговувати) і відпочиває на недешевих курортах, це щонайменше привід запитати, на що живе та людина.

«Центр
спільніх дій»
(червень 2019 р.)

Громадянська
мережа ОПОРА

Чи фігурує кандидат або очільники його партії в антикорупційних розслідуваннях журналістів (*Bihus.Info*, «Схеми», «Радіо Свобода», «Слідство.Інфо») та правоохоронних органів (зокрема, НАБУ). Також варто перевірити кандидата щодо «зашкварів» у проєкті від Центру протидії корупції.

Голосування: як голосували раніше партія та кандидат. Народний депутат обіцяв підтримати скасування недоторканності, але під час голосування утримався? Політик називає себе опозиціонером і критикує провладну більшість, але голосує синхронно з нею?

Кнопкодавство. Конституція України зобов'язує народних обранців голосувати особисто. Кнопкодавство — це вияв політичної корупції.

166

Прогули: якщо не ходите на роботу без поважної причини, мабуть, вас звільнять. Депутати не виняток. Їхня присутність у залі Верховної Ради, участь у голосуванні й розробленні законопроектів — це те, заради чого депутатів і обирають.

Зазначені пункти можна перевірити в базах, поданих на початку розділу.

До цього переліку варто було б додати програму. Проте, як я зазначала вище, до її написання та виконання більшість ставиться формально. Тому програму потрібно читати, але водночас і «фільтрувати» щодо популізму.

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА

Для мене ключове питання до кандидата в президента: «Чи буде він на ділі реалізувати курс на захід?», тобто ініціювати та підтримувати реформи.

Проте кандидати на найвищу посаду зазвичай мало говорять про це. Бо реформи для більшості людей становлять щось абстрактне. А от зарплата в 4000 долларів для вчителя — цілком зрозуміла й бажана річ.

Що гірше живеться, то більше хочеться президента-месію. Такого, який розв'яже саме твою проблему. Збільшить пенсію та знизить тарифи, щоб «бабуся отримувала гідну пенсію, а не інфаркт від рахунка за комуналку». От тільки це результат, який може настати внаслідок тривалих і системних перетворень усередині держави.

Насправді український президент обмежений кількома сферами: безпекою та обороною, міжнародною політикою, правоохоронними органами й місцевою владою. Основні важелі його впливу — це призначення на посади, укази та розпорядження. Деякі призначення він здійснює самостійно, а інші має підтримати парламент.

167

ПАМ'ЯТКА

«Центр спільних дій» проаналізував, які повноваження та сфери впливу має у своїх руках очільник держави. Виявилося, що безпосередніх повноважень та сфер впливу не так багато, а ось опосередкованих — чимало.

Президент — верховний головнокомандувач. Безпека та оборона — найширша сфера його компетенції. За Конституцією, президент — верховний головнокомандувач Збройних сил, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, а внаслідок останніх змін ще й відповідає за набуття членства в НАТО.

Водночас такі широкі повноваження мають певні ризики. Оскільки президент може ініціювати звільнення міністрів, яких призначає, вони певною мірою залежні від гаранта.

Обсяг повноважень робить підконтрольною очільнику держави Службу безпеки України. Президент призначає не тільки голову СБУ, але і його заступників та представників СБУ на місцях.

Це може обмежувати кар'єрне зростання у структурі: щоб отримати посаду, недостатньо бути висококваліфікованим фахівцем — потрібно засвідчити лояльність до президента.

Великий вплив має президент і на Національну гвардію, адже призначає її командувача за поданням міністра внутрішніх справ. А заступників командувача Національної гвардії президент узагалі призначає одноосібно.

Сучасна Нацгвардія залишилася спадкоємцем Внутрішніх військ, реорганізованих після Революції гідності. Через велику чисельність і мілітаризацію Нацгвардія становить основний засіб захисту влади від вулиці. Нацгвардійці традиційно охороняють владу під час масових заходів в урядовому кварталі, тому є дуже цінним ресурсом у бургундні часи.

Схожа ситуація із призначенням голови Державної прикордонної служби та його заступників. МВС, маючи формально у своєму складі прикордонну службу, не впливає на неї.

I насамкінець щодо оборонної сфери: президент сам визначає особовий склад РНБО. Тобто прем'єр-міністр узагалі не має вагомого впливу на рішення Радбезу. Тому, як наслідок, очільники держави використовують РНБО як такий собі альтернативний Кабмін і можуть ухвалювати рішення, що не входять до компетенції президента.

Зовнішня політика — друга вотчина президента після безпеки та оборони. Звісно, вона не дає таких широких можливостей для зловживань. Однак саме президент вирішує, який вигляд матиме країна на міжнародній арені.

Завдяки тому, що очільник держави призначає всіх послів, дипломатична служба фактично ретранслює не тільки інтереси країни, але й президента. Оскільки такі призначення однозначні, можна припустити, що потрібно бути лояльним до президента чи мати покровителів на Банковій, щоб стати послом. Український парламент намагався обмежити вплив президента принаймні формально. Зокрема, депутати запровадили обговорення кандидатів на посаду послів у профільному комітеті.

Президент має повноваження призначати та звільняти генпрокурора за згодою парламенту. І хоч інших прямих повноважень у руках президента немає, однак здійснювати вплив за допомогою ручного генпрокурора він може легко.

Своєю чергою генпрокурор має виняткове право порушувати питання про зняття депутатської недоторканності з народних обранців, а також лише він може оголосити депутата підозру у вчиненні злочину.

169

Контролюючи цю посаду, президент отримує цілий набір інструментів, щоб тиснути на депутатський корпус. Майже під час кожного розгляду питання про зняття недоторканності лунають заяви депутатів про те, що такі рішення політично вмотивовані.

Крім того, маючи «свого» генпрокурора, президент через нього може опосередковано впливати на кадрові призначення прокурорів у регіонах.

Виконавчу владу в Україні здійснює Кабінет Міністрів, однак президент впливає на посади на місцях. Зокрема, він призначає й звільняє голів місцевих державних адміністрацій за поданням Кабміну.

Часто ці люди безпосередньо залежні від президента. Іноді така залежність не лише політична, але й деякою мірою ментальна.

На папері повноважень у президента наче не так і багато. Проте він має серйозний вплив не лише на безпосередні сфери своєї компетенції, як-от оборона, безпека чи зовнішня політика, але й на інші владні структури.

Президент може неформально впливати на здійснення правосуддя, бо вирішує, кого призначати генеральним прокурором і кого звільнити з цієї посади, а також має змогу створювати й ліквідовувати суди.

У президентських руках традиційно й голови місцевих адміністрацій, які залежать від його милості.

До того ж президент має чималий вплив на фінансово-економічну політику держави завдяки тому, що призначає голову НБУ, половину складу Ради Національного банку та частину членів незалежних регуляторів у сфері фінансових та комунальних послуг.

Фактична влада президента набагато більша, ніж про це звикли говорити ті, хто сидить у кріслі очільника держави. На відміну від уряду, що його контролює й відправляє у відставку Верховна Рада, президент не має над собою жодного контролю й фактично нічим не обмежений та не збалансований.

Завдяки згаданим важелям президент має перебудовувати країну й захищати її від зовнішнього агресора. Для цього він мусить бути дипломатом, менеджером, патріотом. А головне — повинен мати волю та наполегливість на шляху до змін. Бо кожна суттєва зміна болісна для суспільства, тож, щоб її реалізувати, потрібно забути про рейтинг і йти до мети через народну неприязнь. Чи вистачить у кандидата мотивації, наполегливості та професіоналізму, щоб цього досягти? Чи все почнеться й закінчиться популізмом?

Крім відповіді на ці запитання, потрібно шукати й перевіряти іншу інформацію про кандидата. Тут варто використати критерії, які я подавала вище для депутатів і партій.

Російсько-українська війна

37% проросійської дезінформації та маніпуляцій, активно поширюваних в Україні, спрямовані проти західних країн, причому переважно проти США. Це результати дослідження Інституту масової інформації.

Найпоширеніша категорія проросійських наративів — «ескалація українсько-російської війни» — це справа рук України» (виявлено в 14,15 % матеріалів). Згадана категорія охоплює твердження про порушення й невиконання Україною Мінських угод, спроби України зірвати перемир'я на Донбасі, підготовку української армії до наступальних дій. Тобто в такий спосіб створюють враження, що Росія та її маріонетки прагнуть миру, тоді як українська влада вдається до ескалації. Як наслідок, Росія намагається уникнути своєї ролі як сторони воєнного конфлікту й сформувати тло для скасування накладених на неї санкцій.

Друга за кількістю категорія проросійських наративів — це «дискредитація чинної влади», тобто необґрунтована критика української влади з боку Росії, проросійських партій, політиків та експертів. У межах зазначеного наративу просувають також дискредитацію Революції гідності та концепцію «Україна — це держава, що не відбулася».

У такий спосіб намагаються підірвати довіру до влади, розхитати ситуацію в державі, створити умови

171

Дослідження
Інституту масової
інформації
(червень 2021 р.)

для перевиборів і зміни позиції української влади щодо Росії.

Наступна категорія проросійських наративів — «Росія успішно бореться проти коронавірусу» (10,35 %). До цієї категорії зараховують твердження про успішне розроблення Росією ефективної вакцини «Спутнік-V», готовність Путіна продати цю вакцину Україні як знак миролюбної позиції Кремля, відмову офіційного Києва піти на таку пропозицію навіть зі шкодою для здоров'я українців.

Ще одна категорія наративів, помітна на тлі інших, — «Україна вчиняє репресії» (10,94 %). Ідеться про маніпуляції навколо санкцій щодо проросійських політиків та медіа або утисків російської мови та російськомовних в Україні, Російської православної церкви тощо. Цей наратив можуть використати, щоб дискредитувати демократичний устрій нашої держави й виправдати російську військову агресію щодо України, покликану нібито захищати від переслідувань проросійську частину її населення.

Далі за кількістю матеріалів йде категорія наративів «Екстремізм / націоналізм / нацизм / радикали в Україні» (9,64% матеріалів із проросійськими та антизахідними наративами). До цієї категорії належать маніпуляції щодо великого поширення ідей нацизму в Україні, зображення українців як фашистів та радикалів, твердження, що українська влада діє під тиском і в співпраці з радикалами. Також у межах згаданого наративу поширюють інформацію щодо утисків російськомовних громадян та Російської православної церкви в Україні. У такий спосіб створюють підстави для розколу в середовищі українських громадян, ненависті до українських

вуличних активістів, перетворення патріотично налаштованих українців на об'єкти ненависті як усередині України, так і в Росії.

Щоб пояснити, як працює російська дезінформація, розберу кейс із мовою. Українською чи російською? Ця тема турбує суспільство, тож кожен має що сказати, щиро обстоюючи свою точку зору. Одразу зауважу, що таких тем у нас чимало: Київський чи Московський патріархат, толерантність до ЛГБТ чи традиційні цінності тощо.

Теми, що розколюють суспільство, — подарунок для маніпулятора. Люди своїми ж руками ділять Україну, розпалюють ненависть, тож брат іде на брата. Це на руку Росії. Часто такі теми на руку й українській владі, бо вони відвертають увагу від проблемних питань.

Щоб інформаційний простір вибухнув, потрібно лише створити чи посилити інформаційний привід. Для прикладу проаналізує, як Росія та внутрішні проросійські сили відпрацювали «16 січня 2021 року», коли набули чинності окремі положення мовного закону.

173

РЕМАРКА

Від 16 січня 2021 року набули чинності окремі норми закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Тепер підприємства, установи та організації всіх форм власності, підприємці та інші суб'єкти господарювання мають здійснювати обслуговування та надавати інформацію про товари й послуги, зокрема через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, українською.

Усі виробники, а також виконавці та продавці зобов'язані надавати споживачам інформацію про свої товари, роботи чи послуги державною мовою.

Українською мають подавати інформацію на цінниках, в інструкціях, технічних характеристиках, маркуванні, квитках, меню тощо.

Крім того, тепер суб'єкти електронної комерції, зареєстровані в Україні, зобов'язані забезпечити надання всієї інформації, визначеної законом, зокрема й щодо предмета електронного договору, державною мовою.

Водночас інформацію державною мовою про товари та послуги можуть дублювати іншими мовами. У такому разі обсяг інформації українською не може бути менший за встановлений законом про захист прав споживачів обов'язковий обсяг.

Також обслуговування можна здійснювати іншою мовою, якщо на цьому наполягає клієнт і знайдено прийнятну для обох сторін мову комунікації.

В інформації про товари, роботи чи послуги, надані державною мовою, закон допускає використання слів, скорочень, абревіатур та позначень англійською мовою і / або з використанням літер латинського та / або грецького алфавітів.

174

«Закон про мову в 2021 році. Від 16 січня обслуговування українською та іспити для чиновників» («Радіо Свобода», січень 2021 р.)

Закон про мову зробив те, що й мав: українська стала базовою у сфері обслуговування. Не єдиною, але базовою. Тобто в сайті має бути українська версія, а в магазині вас повинні вітати «Доброго дня», а не «Добро пожаловать». Проте якщо перейдете на російську й людина знає цю мову, то можете далі спілкуватися нею. Немає жодних заборон, просто пріоритетність.

На чому базується інформаційний вірус? На черговому «не так усе однозначно» та «ущемления прав русскоговорящих». Ось кілька основних меседжів, які використовували:

- «Закон нарушает право собственности человека на его собственное тело»;
- «Мовна инквизиция»;
- «Украинизация направлена на то, чтобы сделать народ примитивнее»;
- «У украинского общества удаляют одно полуше- рие мозга»;
- «Мы — часть глобального русского мира».

Для цього в інформаційний порядок денний закинули однозначний меседж — мовний закон забороняє говорити російською. Важливо тим меседжем забити й перекрити інформаційне поле, що говорить так, як є, роз'яснює. У нас це просто. Саме роз'ясненнями ніхто з влади себе не обтяжує.

175

Розрахунок простий: російськомовні будуть «негодовать». Ті, хто хоче розбудувати Україну й розуміє роль у цьому процесі мови, будуть «негодовать».

Є ще один важливий аспект. Зараз ситуація ускладнена радикалізацією проукраїнської спільноти. Якщо за Порошенка була чітка антиросійська позиція щодо «армії, мови, віри», то за Зеленського такої чіткості немає. Тож люди справедливо бояться, що одного ранку можуть прокинутися й російська стане другою державною. Це змушує реагувати та огризатися на найменші зазіхання, ба більше, якщо це зазіхання на мову.

Усе це добре розуміють проросійські сили. Тому до 16 січня вони підійшли з чітким планом. Основний меседж — «ущемление русскоговорящих».

Його розгорнули на кількох рівнях (за матеріалами Інституту масової інформації):

Відео «Як російни брешуть про мовний закон»

- основні спікери (Кива та його тренування, «которые невозможны на украинском»; Балашов із фразою «Культура на украинском языке развиваться не будет, поскольку ее продавать некуда, некому, нет потребителя»);
- проросійські лідери громадської думки (Леся Медведєва зі слізною історією про «русскоговорящую девочку из Донецка, которую все обижали»);
- проукраїнські лідери громадської думки (Сайт *Lenta.ru* опублікував маніпулятивну новину: «На Украине призывали к агрессивной и бескомпромиссной дерусификации», спираючись на вислови львівського медійника Остапа Дроздова. Вислів про агресивну дерусифікацію був видертий з контексту. В ефірі львівського телеканалу Дроздов зазначив, що дерусифікацію потрібно проводити так само, як колись здійснювали русифікацію: «Як нас русифікували, так само треба дерусифіковувати. Дерусифікація має відбуватися в агресивний і безкомпромісний спосіб»);
- експерти («Газета.ру» використала коментар ще одного проросійського політолога Руслана Бортника, щоб підтвердити тезу про посилення розколу в українському суспільстві. Ідеться про слова «Конечно, это спровоцирует большую массу бытовых конфликтов, бизнес-рейдерства, информационных, политических конфликтов»);
- неназваний експерт стверджував про створення «бритоголовыми нациками» розстрільних списків, та й загалом зауважив, що «русский язык является таким же предметом ненависти», «любое русское слово вызывает желание потянуться к пистолету»;

- жертви (професорка Національного педагогічного університету імені Драгоманова, поетка Євгенія Більченко, назвавши себе «представником російської цивілізації», у дописі на своїй *Facebook*-сторінці від 18 січня заявила, що нашою країною керують «вуличні етнорадикали», а медіа й наукою заволоділа «націоналістична цензура». Сам мовний закон Більченко назвала «спухлим лімфовузлом у тілі онкохворої американської колонії»);
- «прості» люди, які телефонують в ефіри чи яких опитують на вулицях.

Сайт «Страна.ua», крім маніпулятивного опитування продавців у Києві, яке потім використали й російські медіа, підготував ще опитування в Одесі. Провела його Антоніна Белоглазова — колишня представниця Партиї Шарія, відома участю в антиукраїнських акціях у Москві. У цьому матеріалі нові мовні норми маніпулятивно називали «насильственной украинизацией», а одна з опитаних стверджувала, що «раньше был мягкий язык, а сейчас дебильный, извините, венгерский украинский, или откуда они его взяли — неизвестно». Також у зазначеному матеріалі одесити висловлювалися про те, що «изменения должны быть постепенными». Водночас там не згадували, що закон був ухвалений майже два роки тому, тобто у сфері послуг було досить часу підготуватися. Та й сама норма вступила в дію на 30-й рік незалежності, коли виросло вже ціле покоління.

У великому матеріалі сайту «Известия» використали маніпулятивну інформацію проросійського сайту «Страна.ua». Зокрема, «продавщица Неля в магазине медтехники» (так сайти називають співрозмовницю з Києва)

стверджує, що нові мовні норми — це «геноцид русскоязычных». У цьому матеріалі подали коментар Олександра Дудчака, якого відрекомендували як політолога з України: «Число конфліктовуватиметься... Важливо, в Києві цього і добиваються. Власти вигодно стравить громадян між собою».

Щоб тема не сходила зі шпалть, її утримували додатковими меседжами:

- Держдума та Рада Федерації ухвалили заяви щодо «порушення прав російськомовних в Україні» та звернулися в ООН, ОБСЄ та ПАРЄ, вимагаючи приділити цьому увагу;
- члени російської делегації в ПАРЄ стверджували, що перехід сфери обслуговування в Україні на українську мову — це «агресивна кампанія проти російської мови»;
- Андрій Портнов подав скаргу щодо підручників з історії для 5—11 класів («Героев Майдана уберуть из учебников»);
- Окружний адміністративний суд Києва скасував постанову Кабінету міністрів, якою була схвалена нова редакція «Українського правопису». У травні 2021 шостий апеляційний адміністративний суд визнав протиправним та скасував рішення Окружного адміністративного суду міста Києва щодо відміни нового правопису.

Паралельно формували образ «братнього народу», який підтримує своїх — російськомовних (Секретар Ради безпеки Росії Микола Патрушев заявив, що ухвалення закону про державну мову — це «продовження русофобських дій місцевих політиків, керованих зі США»).

Усе це розганяли за класичною схемою:

- вкиди через проросійські ресурси (IMI проаналізував, що більшість «мовних» матеріалів у проросійських медіа містять маніпуляції; очолює цей рух сайт «Страна.ua»);
- нагнітання через російські медіа (*Lenta.ru*: «Украинские националисты в Харькове напали на митинг в поддержку русского языка»);
- картинка масовості в соцмережах;
- картинка підтримки в соцмережах (шириться повідомлення, що зі Львова в Харків виїхали автобуси з «мовним патрулем»; у Дніпрі батьки школярів вимагають замінити вчительку через її патріотичну позицію);
- базове поширення в соцмережах: боти створюють картинку штучної популярності;
- розпалення ворожнечі в коментарях.

179

Якби влада тоді дала щодо мови однозначну й системну відповідь, якби сформувала інфополе, бодай зіставне з полем, формованим проти, то градус дискусій із боку проукраїнських сил зменшився й проросійським силам не було б з ким говорити. Усе поступово затихло б. Затихло б до наступного інфоприводу.

Проте воно не затихло.

Я можу зрозуміти всіх, хто в коментарях обстоює мову, пише емоційні дописи. Це болить. Це жива рана. Проте так ви підігруєте російському сценарію. Втягнути нас у дискусію й нашими ж руками розколоти українське суспільство — ось мета «русского мира». На жаль, він її вміє втілювати. І мова — це лише один із прикладів.

Як кожен із нас може протистояти Росії?

Російські лайфхаки заполонили Facebook українців. Як так сталося і чому це небезпечно (texty.org.ua, жовтень 2020 р.)

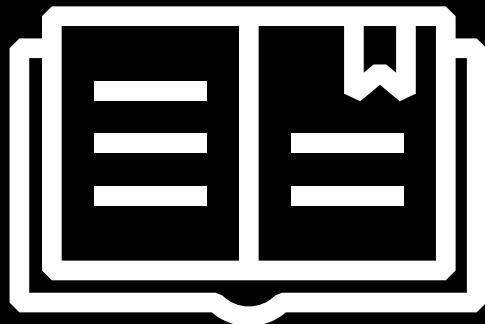
По-перше, утримайтесь від емоційного обстоювання своєї позиції у спровокованих контрроверсійних темах. Хочете щось сказати — не мовчіть. Однак напишіть пост чи створіть відео з роз'ясненнями та мінімумом емоцій. Чітко покажіть, де факти, а де маніпуляція.

По-друге, розумійте, які меседжі пропагує Росія. У цьому допоможе щотижнева мага дезінформації від *texty.org.ua*, що відбиває основні вектори російської пропаганди.

По-третє, дізнавайтесь об'єктивні новини з українських медіа, що дотримуються журналістських стандартів. Наприклад, з «Білого списку медіа» від Інституту масової інформації.

ІНСТРУКЦІЯ З ВИЖИВАННЯ В ІНФОПРОСТОРІ

Половина українців думає, що вміє розпізнавати брехню в інформаційному полі, проте лише 3% можуть це зробити. До кого належите ви?

Переконана, що коли дочитали до цього місця, то впевнено скажете: «До 3%». Однак, щоб я спала спокійно й теж була впевнена, що ви безпечно поводитиметеся з інформацією, уважно прочитайте останній розділ. У ньому я подаю набір правил на щодень. Вони прості й не потребують від вас надзусиль. Окрім одного: їх потрібно виконувати.

Перший рівень — захищаємо себе

Якби всі правила потрібно було звести до мінімуму, то я назвала б вам три.

- 1) Якщо отримали товар безкоштовно, то ви і є товар. Особливо це стосується всіх форм інформації: від новин до розваг. Вам вигідніше платити за інформацію.
- 2) Важливое первое джерело, из которого вы узнаетесь новую информацию. Если оно будет лживым, то вы повернете саме этой информации, что оно станет вашей думкой. Убедиться в противоположном будет сложно.

3) Немає магічних пігурок — простих розв'язків складних проблем. Якщо вам їх пропонують, дуже ретельно вивчайте цю пропозицію.

Є важлива основа для всіх правил. Маємо гібридну війну з Росією. Фільтруйте своє інформаційне поле від російських інформаційних каналів і продуктів.

Наприклад, після того як військовим заборонили користуватися навігатором Yandex та Вконтакте, кількість смертей на фронті суттєво зменшилася. Таких висновків дійшов Микита Книщ, який на початку російсько-української війни працював в СБУ.

Далі подам базові правила безпечної поведінки в інформаційному полі.

184

ПРАВИЛО #1: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТРАФАРЕТ

Ніщо так не мінімізує впливу інформаційних вірусів на нас, як правильно сформований та регулярний у використанні інформаційний трафарет.

Щоб його створити, виберіть більше двох медіа з «Білого списку» Інституту масової інформації та самостійно перед читайте новини та аналітику в них. Лише зrozумівши об'єктивну реальність, переходьте на інші інформаційні канали, де немає стандартів і фільтрування інформації.

Якщо отримали посилання на матеріал, що містить заголовок «Сенсація! Шок! Перешліть, будь ласка, комусь!» чи будь-які інші виражені емоції, перевірте, чи є згадана інформація на ресурсах із «Білого списку». Якщо це справді сенсаційна інформація, а не фейк, ви точно її там знайдете.

Щоб бути в курсі останніх фейків і дезінформаційних меседжів, бодай раз на тиждень заходьте на сайти фактчекерів:

- «По той бік новин»;
- *StopFake*;
- *VoxCheck*.

Щоб розуміти російську дезінформацію, вам стане у пригоді карта від *Texty.org.ua*, про яку я розповідала вище.

ПРАВИЛО #2:

ДОТРИМУЙТЕСЯ БАЗОВОЇ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ

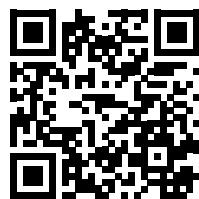
1. Встановіть менеджер паролів. За його допомогою згенеруйте унікальні та надійні паролі для всіх своїх акаунтів. Так вам потрібно буде запам'ятати тільки три-п'ять паролів: від самого менеджера паролів і від кожного вашого гаджета.
2. Встановіть двофакторну автентифікацію. Для підтвердження виберіть не SMS, а генератор кодів (на приклад, *Google Authenticator*).
3. Користуйтесь тільки ліцензійним програмним забезпеченням.
4. Не користуйтесь російськими програмами.
5. Завантажуйте ПЗ тільки з офіційних сайтів.
6. Блокуйте комп'ютер та інші гаджети, якщо відходите від них.
7. Вмикайте *Bluetooth* та *Wi-Fi* тільки, коли ними користується.
8. Намагайтесь не використовувати публічний *Wi-Fi*. Якщо використовуєте, вмикайте VPN.

«По той бік новин»

StopFake

VoxCheck

9. Здійснюйте фінансові та інші конфіденційні операції тільки з власних гаджетів.

ПРАВИЛО #3:
ЗРОЗУМІЙТЕ РЕАЛЬНІСТЬ

Виконайте аудит свого інформаційного поля. Видаліть канали, які вами маніпулюють.

186

1. *Facebook* — перегляньте список ваших друзів і сторінок, на які підписані. Відпишіться від сторінок, які зламали, сміттярок і тих, що не відповідають вашим інтересам.
2. *YouTube* — перегляньте відео, які відеохостинг рекомендує вам. Натисніть «Не цікавить» (справа за трьома крапками), якщо відео не відповідають вашим інтересам чи є сміттярками.
3. *Google* — встановіть український інтерфейс і гугліть українською. Це мінімізує вплив російських сайтів, що можуть містити фейкову інформацію.
4. *Viber* — перегляньте чати та спільноти, до яких додані. Відпишіться від ресурсів-сміттярок.
5. *Telegram* — перегляньте канали, на які підписані. Відпишіться від анонімних каналів та ресурсів-сміттярок.
6. Телебачення — видрукуйте перелік власників телеканалів і використовуйте його замість телепрограми ☺
7. Онлайн-медіа — перегляньте історію браузера і з'ясуйте, з яких сайтів берете новини. Відмовтеся від ресурсів-сміттярок і сайтів, що не дотримуються журналістських стандартів.
8. Вікіпедія — не використовуйте російську версію.

Радіоблог
Оксани Мороз
«Вірю не вірю»
на радіо «Культура»

ПРАВИЛО #4:**БЕЗПЕЧНЕ КОРИСТУВАННЯ FACEBOOK**

1. Перш ніж прочитати емоційний, контроверсійний чи політичний допис, що має велику залученість, перевірте, чи там є боти. Якщо так, то прискіпливо перевіряйте інформацію або уникайте її.
2. Не взаємодійте з інформацією, якщо не впевнені в її безпечності. Не ставте вподобайку, не пишіть коментар, не поширюйте допис.
3. Якщо бачите фейкову чи маніпулятивну публікацію, не взаємодійте з нею. Створіть альтернативний допис, у якому висловте свою позицію. Або зробіть скрін некоректної публікації, напишіть на ній «фейк» і так опублікуйте.
4. Не додавайте у друзі людей, які проходять тести, флешмоби та інші форми завуальованого збирання даних або публікують посилання на сайти-сміттярки.
5. Не додавайте у друзі ботів.
6. Перш ніж підписатися на сторінку, вивчіть її зміст.
7. Не беріть участі у флешмобах, де є умова «скопіюй цей текст та опублікуй його», і різноманітних тестах, іграх, опитуваннях, у яких потрібно ідентифікувати себе через акаунт у *Facebook*.
8. Не натискайте на невідомі посилання.
9. Не встановлюйте безкоштовних додатків.
10. Не забудьте встановити надійний та унікальний пароль і двофакторну автентифікацію.

187

ПРАВИЛО #5:**БЕЗПЕЧНЕ КОРИСТУВАННЯ YOUTUBE**

1. Якщо хочете подивитися новини чи іншу суспільно-політичну інформацію, ознайомтесь спочатку

з інформаційним трафаретом, щоб було з чим звірятись і бачити, де є маніпуляції.

2. Шукаючи інформацію, звертайте увагу на джерела. Вивчайте авторів і тільки потім дивіться самі відео.
3. Не забувайте періодично чистити списки рекомендованих відео. Бачите неприйнятні — тисніть «не цікавить».

ПРАВИЛО #6:

БЕЗПЕЧНЕ КОРИСТУВАННЯ МЕСЕНДЖЕРАМИ

188

1. Перевірте налаштування й переконайтесь, що вас не можна додавати в чати / спільноти без вашої згоди.
2. Для конфіденційного спілкування вибирайте надійні месенджери (наприклад, *Signal*).
3. Не забудьте встановити надійний та унікальний пароль і двофакторну автентифікацію.
4. Перш ніж підписатися на канал, перевірте його автора чи медіа. Переконайтесь, що це справді їхній канал.

ПРАВИЛО #7:

БЕЗПЕЧНЕ КОРИСТУВАННЯ ПОШТОЮ

1. Не відкривайте листів із сенсаційними чи емоційними заголовками.
2. Не натискайте на посилання в листах від незнайомих людей.
3. Не відповідайте на «листи щастя» та інші листи, у яких запідозрили шахрайство.
4. Не забудьте встановити надійний та унікальний пароль і двофакторну автентифікацію.

ПРАВИЛО #8:**БЕЗПЕЧНЕ КОРИСТУВАННЯ ВІКІПЕДІЄЮ**

1. Звертайтеся до Вікіпедії тільки щодо енциклопедичних знань. Про новини чи недавні події дізнаєтесь з об'єктивних медіа.
2. Подивіться, чи перевірені статті.
3. Перевіряйте, яку Вікі бачите, шукаючи інформацію в *Google*. Звертайте увагу, чи це не російська версія.

ПРАВИЛО #9:**БЕЗПЕЧНИЙ ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ**

1. Якщо вивчаєте нову для себе чи вузькопрофільну тему або першоджерела іноземною мовою й зі складною термінологією, варто звернутися до об'єктивних вторинних джерел — медіа або експертів. Проте прискіпливо їх перевіряйте.
2. Святих медіа чи джерел інформації не буває. Усі можуть помилитися. Перевіряйте отриману інформацію, зіставляючи її з іншими джерелами.

189

Ці правила не захищать вас від фейків та маніпуляцій в інфопросторі на 100%. Проте вони суттєво знижать ризики підчепити інфовірус та дадуть розуміння об'єктивної реальності. Саме ця інформація буде вашим першим джерелом. А ще ви зможете мінімізувати персональні дані, що віддаєте.

Персональні дані — це не тільки про оформлення кредиту. Це і про те, що маніпуляції персоналізовані під вас і у вашій інформаційній бульбашці висока концентрація інформаційних вірусів. Вони несуть агресивну й руйнівну інформацію, що не тільки змінює ваші

мислення та поведінку, а й суттєво збільшує рівень стресу. Це призводить до того, що ви або живете в холіварах, або ізолюєте себе від інформації. І те, і те тільки на руку маніпулятору. А ще ви частіше потрапляєте на гачок шахрай, що теж не поліпшує вашого життя.

Звісно, до цього додайте купу хибних рішень, які приймаєте на основі недостовірної інформації.

Другий рівень — захищаємо сім'ю

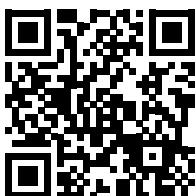
Знаєте, яке запитання мені найчастіше ставлять? Упевнена, що й у вас воно виникало неодноразово, поки читали цю книжку.

А як же діти? Як їх навчити інформаційної гігієни?

190

Так само. Немає якогось іншого чи магічного способу. Потрібно розповідати дітям про інформаційну гігієну так само, як я крок за кроком розказую вам про влаштування нашого дивного нового цифрового світу. От тільки є два «але»:

- дітей потрібно вчити на власному прикладі: якщо в сім'ї не культивуватимете інформаційну гігієну, її не дотримуватимуться й діти;
- не вдаватися до заборон. Однак ви й самі добре знаєте, що, тільки-но ми щось забороняємо, відразу виникає 100500 способів, як це обійти.

«А що ж робити з гаджетами? Як від них відучити дітей?» — поцікавитеся ви. У мене зустрічне запитання: «А чи треба? Чи не така сама це заборона, що й будь-які інші?» Світ не зміниться. Усе буде в смартфоні, та й уже є. Забороняти дітям гаджети — це те саме, що не давати їм користуватися електрикою чи авто. Заборона

розв'язує вашу проблему, а не їхню, бо дитина все одна буде користуватися гаджетами.

Пропоную два альтернативні підходи:

- 1) якщо вашій дитині немає 12 років, регулярно проводьте аудит того, на що вона підписана, і пропонуйте корисні альтернативи;
- 2) якщо вашій дитині вже 12 років, починайте вчити її інформаційної гігієни, як дорослу. Пояснююте причинно-наслідкові зв'язки та загрози. Не чекайте, поки це за вас зробить школа.

Інформаційна гігієна нічим не відрізняється від звичайної гігієни чи здорового харчування. Потрібно пояснювати та формувати звичку.

Складніше з людьми поважного віку — нашими батьками та родичами. Усі, хто старше, хто жив і вижив під час «совку», твердо переконані, що самі добре вміють фільтрувати інформацію. Ну і яйця курку не вчать ☺

191

Тому дайте чесну відповідь на запитання:

- Ви готові приділяти час?
- Ви готові до того, що це буде нервовий процес?

Якщо відповіді негативні, тобто ви не готові, спробуйте розв'язати проблему з моєю допомогою. Загітуйте батьків та родичів пройти безкоштовні курси від «Як не стати овочем» на платформі *Prometheus* чи підпишіть на *YouTube*-канал «Як не стати овочем».

РЕМАРКА

Якщо бачите, що хтось зі знайомих опублікував шкідливий контент у *Facebook* (флешмоб, посилання на сміттярку, тест тощо), згадайте кілька правил.

Платформа
Prometheus

YouTube-канал «Як не стати овочем»

По-перше, ніяк із ним не взаємодійте. Ніяк — це не ставте злий смайл, не пишіть коментар «Людоњки, що ви робите!», нічого не поширюйте. Усі ці дії збільшують охоплення публікації, і її бачать ті, хто може не розуміти її шкоди. Ну й далі ви бачите «скопіюй текст» уже на їхніх сторінках.

По-друге, якщо у вас є сили й бажання пояснити людині, яка опублікувала допис, що його потрібно видалити (так, це чи не єдиний спосіб бодай частково нівелювати зроблене), напишіть їй в особисті повідомлення чи проінформуйте поза соціальною мережею.

По-третє, коли писатимете, не ображайте й не оцінюйте. Просто дайте інформацію. Повідомлення може бути на кшталт: «Ви опублікували пост “скопіюйте текст” на тему __ (активації алгоритму *Facebook*, захисту даних тощо). Є думка, що в такий спосіб збирають наші дані та використовують їх для маніпуляцій. Ось посилання на ці твердження експертів __». І далі посилання на текст чи відео.

Якщо ваша відповідь ствердна й ви готові, ось поради. Як кажуть у «Людоњки, порадьте!», із власного досвіду ☺

Правило #1: не критикуйте й не оцінюйте. Пам'ятайте, що важлива перша інформація. Ви спілкуєтесь з людьми, які прожили життя, знайшли свої перші джерела (здебільшого маніпулятивні), повірили цій інформації, і вона вже стала їхньою думкою. Коли є найменший натяк на критику, вас не почують.

Правило #2: не говоріть відразу про проблему, яку помітили (люди занесли гроші у фінансову піраміду чи дивляться не той телеканал). Розкажіть, як влаштований

новий цифровий світ, бо вам потрібно зацікавити. Продемонструйте, як сильно змінилася інформація та інструменти маніпуляції. Знання цих людей цінні, проте застарілі для нових реалій. Тут важливо не поставити себе вище за когось. Найкраще разом переглянути фільми.

РЕМАРКА

Рекомендую таку добірку фільмів для спільногого перегляду:

🎬 *After Truth: Disinformation and the Cost of Fake News / «Після правди: дезінформація й ціна фейкових новин»* (документальний, HBO (2020), режисер Ендрю Rossi)

Документальний фільм, що досліджує феномен фейкових новин у США.

У ньому показано, як дезінформація впливає на пересічну людину, як вона змінює її мислення та поведінку, як невинний фейк руйнує людські долі.

Одна з ліній фільму — *Pizzagate*. Він призвів до того, що озброєний чоловік під впливом *fake news* поїхав рятувати дітей від педофілів. Звісно, нікого він не знайшов, проте своє життя зруйнував.

Усе це суттєво вплинуло на президентські вибори в США 2016 року.

*After Truth:
Disinformation
and the Cost of Fake
News / «Після
правди: дезінфор-
мація й ціна
фейкових новин»*

🎬 *The Perfect Weapon / «Ідеальна зброя»* (документальний, HBO (2020), режисер Джон Маджіо)

Документальна стрічка, що досліджує вплив кіберконфліктів на протистояння між країнами. «Ідеальна зброя» показує передову кібертероризму, на який опинилася Америка: країна фактично почала війну, яку не може закінчити.

*The Perfect Weapon /
«Ідеальна зброя»*

У фільм увійшли матеріали про Україну: вірус *Petya* та бунт у Нових Санжарах проти поселення в місцевому санаторії Національної гвардії евакуйованих із Китаю.

kino ***Agents of Chaos / «Агенти хаосу» (документальний, 2 серії, HBO (2020), режисери Алекс Гібні та Хав'єр Альберто Ботеро)***

Документальний мінісеріал, сюжет якого обертається навколо втручання Росії в американські вибори 2016 року. Проект розповідає про залаштунки глобальної політики і боротьбу Росії за політичний вплив у США на тлі президентських виборів, у яких переміг Дональд Трамп.

Окремим блоком висвітлені події в Україні з 2013 року, проаналізована технологія впливу Росії на український народ. Україна стала плацдармом для тестування технологій, потім застосованих в інших країнах.

Автори серіалу взяли інтерв'ю у ключових фігур експертного середовища та проаналізували інсайдерську інформацію.

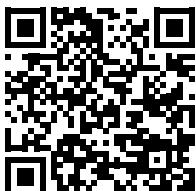
kino ***The Social Dilemma / «Соціальна дилема» (документальний фільм, Netflix (2020), режисер Джефф Орловські)***

Якщо не платиш за товар, то товар — ти. Ця фраза з фільму влучно пояснює квінтесенцію роботи цифрових платформ, а отже, і ключових розповсюджувачів інформаційних вірусів.

У стрічці колишні працівники Google, Instagram і Facebook розкажуть про те, як згадані ресурси маніпулюють користувачами. За це відповідають постійно оновлювані алгоритми, які допомагають сайтам передбачати інтереси користувачів, щоб продавати їм більше реклами. Робота

Agents of Chaos / «Агенти хаосу»

The Social Dilemma / «Соціальна дилема»

самих алгоритмів показана дуже ілюстративно. Зрозуміють усі.

🎬 *The Great Hack / «Великий злам» (документальний фільм, Netflix (2019), режисери Карім Амер і Джекан Нуджем)*

Цей фільм про роботу британської компанії *Cambridge Analytica*, що збирала інформацію про користувачів цифрових платформ в обхід їх самих.

Унікальне програмне забезпечення й досвідчені психологи *Cambridge Analytica* розробили алгоритм підтримки потрібних кандидатів. Ці дані використовували, щоб втрутатися у вибори в усьому світі.

2018 року вибухнув гучний скандал щодо неправомірного використання даних 87 мільйонів користувачів *Facebook*, щоб вплинути на думку британських та американських виборців.

195

🎬 *Brexit / «Брекзит» (художній, HBO (2019), режисер Тобі Гейнс)*

Після «Великого зламу» рекомендую подивитися художній фільм «Брекзит», що ґрунтуються на реальних подіях. Власне він і показує інструментарій *Cambridge Analytica* в дії.

Це погляд «за лаштунки» британського референдуму 2016 року, коли було ухвалено рішення про вихід Великої Британії з Євросоюзу.

Одним із головних пропагандистів, що вплинули на думку виборців, став політичний стратег Домінік Каммінгс. У фільмі показана вся історія: від виникнення ідеї брекзиту до її успішної реалізації. Стрічка буде особливо цікава тим, хто не знає, як нами маніпулюють політики. Вона здатна зняти рожеві окуляри навіть із найзатятіших оптимістів.

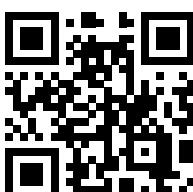
The Great Hack / «Великий злам»

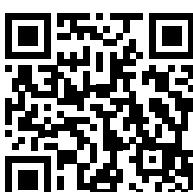
Brexit / «Брекзит»

«Я — бот»

Курс «Як не стати овочем» на платформі *Prometheus*

Центр стратегічних
комунікацій
та інформаційної
безпеки

Додаток «VIRNO»

🎬 «Я — бот» (фільм-розслідування — спільний проект *hromadske.ua* та «Слідство.Інфо» (2019))

Щодня в соціальних мережах з'являються тисячі улесливих або образливих коментарів про українських політиків. Вони допомагають сформувати певний образ політичного діяча чи партії у віртуальному світі.

Хто пише ці дописи? Під час парламентської кампанії журналіст «Слідства.Інфо» Василь Бідун влаштувався на роботу в офіс однієї столичної ботоферми — «агенції», що пише проплачені коментарі в інтересах замовника. Там він познайомився з ботозалаштунками українського політикуму. Як працюють ботоферми, хто намагається створити викривлену реальність для українського виборця, які масштаби сірого ринку та вартість послуг інтернет-ботів — про все це дивіться у фільмі-розслідуванні «Я — бот».

Правило #3: коли інтерес виник і вам почали ставити уточнювальні запитання, час починати первинний аудит. З'ясуйте, звідки людина бере інформацію, що читає, дивиться, слухає. Разом проаналізуйте це, вкажіть, які джерела безпечні, а які — ні. Бракує аргументів — увімкніть відео «Як не стати овочем» чи використайте інформацію з цієї книжки.

Правило #4: розкажіть, як маніпулюють нами й чого потрібно остерігатися. Це найскладніший етап. Рекомендую разом пройти наш безкоштовний навчальний курс «Як не стати овочем» на платформі *Prometheus*.

Правило #5: коли інформація є і зрозуміла, важливо не втрачати зв'язок. Періодично цікавтеся останніми новинами. Так ви зорієнтуєтесь, чи людина й далі вико-

ристовує об'єктивні медіа. Відстежуйте публікації в соціальних мережах. Одним словом, спостерігайте та м'яко коригуйте.

Так, я казала, що це повільний і клопіткий процес. Однак наші батьки варті того, щоб знайти час. Бо від спожитої інформації залежить їхній емоційний стан, а також мислення та поведінка.

Перелік основних корисних ресурсів

Інформаційна та цифрова грамотність:

- Інститут масової інформації та його «Білий список медіа», рейтинг дотримання онлайн-медіа журналістських стандартів і публікація джинси;
- база «псевдосоціологів та псевдоекспертів» від *texty.org.ua*;
- «Фейкогриз» від *texty.org.ua*;
- декодування російської пропаганди на сторінці Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки;
- додаток «VIRNO», який дає змогу читати новини з «Білого списку медіа»;
- блог Оксани Мороз «Вірю не вірю» на радіо «Культура»;
- YouTube-канал «Як не стати овочем»;
- сайт *haveibeenpryned.com*, що акумулює інформацію про зламування сайтів та витік даних;
- сайт для перевіряння надійності паролів *howsecureismypassword.net*;
- база «Власний досвід» — досвідом діляться люди, що постраждали від шахрайства на OLX;

Радиоблог
Оксани Мороз
«Вірю не вірю»
на радіо «Культура»

YouTube-канал
«Як не стати
овочем»

База
«Власний досвід»

Гра «Здолай шахрая»

- гра «Здолай шахрая», що допомагає розпізнати онлайн-шахраїв;
- YouTube-канал «Tokar.ua».

Доказова медицина:

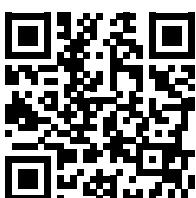

YouTube-канал
«Tokar.ua»

- YouTube-канал «Доктор Булавінова»;
- Дарка Озерна та її блог «ФізКультура» радіо «Культура»;
- YouTube-канал «Клятий раціоналіст»;
- Facebook-сторінка «Med GOblin»;
- сайт Уляни Супрун, де зібрані поради та розвінчування міфів (так, це те, що Уляна раніше публікувала на своїй, зараз деактивованій Facebook-сторінці);
- книжка Андрія Сем'янкова (*MED GOblin*) «Медицина доказова і не дуже» (Віхола, 2021);
- серія книжок Дарки Озерної «Оптимістично про здоров'я» (*Yakaboo Publishing*, 2020—2021);
- книжка Уляни Супрун «Мочи манту» (АРК.ЮЕЙ, 2021).

YouTube-канал
«Доктор Булавінова»

Радіоблог Дарки
Озерної «ФізКультура»

Економіка:

- серія відео «Простономіка» — про економіку простою мовою.

Політика:

- серія просвітницьких відео від Громадянської мережі ОПОРА;
- Індекс підтримки реформ від VoxUkraine — оцінка роботи кожного депутата в парламенті. В індексі проаналізовані всі голосування за прогресивні та антиреформаторські закони, дібрани експертами iMoRe. Також зазначено, скільки депутат пропустив

YouTube-канал
«Клятий раціоналіст»

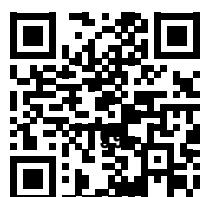

засідань, скільки грошей задекларував, скільки днів працює в Раді й що робив до своєї каденції;

- Індекс реформ від *VoxUkraine* кількісно оцінює прогрес змін. Завдяки цьому індексу можна порівняти просування реформ за різними напрямами, зусилля урядів і депутатів із модернізації України. Що два тижні понад 40 українських експертів оцінюють реформаторські законодавчі акти щодо впливу на економіку й суспільство;
- *Politkarma* — проект *slovoidilo.ua*, що відстежує, як президент, представники політичних партій, урядовці та мери виконують свої програми. Уже сьогодні можна перевірити, на скільки відсотків політик, партія чи уряд виконали свою програму, дізнавшись подробиці їхньої діяльності;
- Моніторинг виконання обіцянок політиків різних рівнів від *slovoidilo.ua*;
- «Політхаб» від руху «Чесно» — унікальна база даних політиків і партій. Тут можна дізнатися про кнопкодавів, прогульників та фігурантів антикорупційних розслідувань, а також про історію створення, основних донорів та результати діяльності партій;
- «Золото партій» від руху «Чесно» — інструмент, за допомогою якого зручно аналізувати політичні фінанси;
- «Посіпаки» від *Bihus.Info* — відкрита база даних помічників народних депутатів України, створена на основі офіційної інформації Апарату Верховної Ради України;
- «Посіпаки-2. Мініміньони» від *Bihus.Info* — база даних помічників депутатів обласних та міських рад на основі даних офіційних відповідей і сайтів;

Facebook-сторінка
MED GOblin

Сайт
Уляни Супрун

Серія відео
«Простономіка»

Просвітницькі відео
від Громадянської
мережі ОПОРА

- «ГарнаХата» від *Bihus.Info* — реєстр елітної нерухомості;
- «Серпом по рейтингу» від Центру протидії корупції. Проект фіксує «зашквари» політиків чи політичних сил і розповідає про них виборцям через кампанії у *Facebook*;
- Як депутати голосують — дізнавайся про справжню позицію депутатів щодо питань, які впливають на нас усіх;
- Найбільша в Україні база декларацій чиновників від *Bihus.Info*.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

З 2016—2017 років ми перебуваємо у щораз більшій хвилі боротьби з фейками. Про них говорять усі.

Щоб підкреслити важливість цієї проблеми, англійський онлайн-словник *Collins* назвав *fake news* найпопулярнішим словом 2017 року. *Collins English Dictionary* визначає *fake news* як «неправдиву, часто сенсаційну інформацію, поширену під виглядом новини».

Проте якщо докладно розібратися в тому, що зараз роблять, доляючи згадану проблему, то все можна звести до двох основних векторів: формування критичного мислення та фактчекінгу. І першого, і другого хочуть навчити всіх або принаймні більшість. Обидва вектори, звісно, важливі. Проте чи з них варто починати?

201

Критичне мислення можна сформувати в невеликої кількості населення країни. Це тривалий, багатофакторний і трудомісткий процес. А ще в нього є один недолік. Коли людина тільки починає його освоювати, вона потрапляє в шкідливу пастку новачка, вважаючи, що критичне мислення — це просто сумніватись у всьому. З цією думкою людина виходить в інформаційний простір і починає шукати відповіді на свої запитання.

Якщо навичок фільтрувати інформаційні джерела в неї немає, перша переконлива інформація буде визнана правдивою, а от решту людина критикуватиме. Нагадаю, що ймовірність потрапити на фейкову інформацію як мінімум у шість разів вища, ніж на правдиву. Так

хороший і правильний інструмент «критичне мислення» зіграє злий жарт із новачком і дискредитує себе.

Схожа ситуація із фактчекінгом чи комплексною медіаграмотністю. Де-факто, навчаючи цих дисциплін, ми робимо з людини медійника. А це професія, якої не навчити за кілька занять. До того ж самі продукти фактчекерів — чудовий інструмент для журналістів чи професійних комунікаційників, проте ці продукти можуть зіграти злий жарт з іншими людьми.

Свого часу я здійснила експеримент. Розказувала групі, що навчалася на курсах з інформаційної гігієни про фейки, аналізуючи їхню суть. Усе це подавала на прикладах конкретних випадків декодування фейків. Ефект був невтішний. Люди хапалися за роз'яснення як за чергову магічну пігурку. Обговорювали суть та інструменти, що їх використали фактчекери, проте невдовзі надсилали мені на перевірку той самий фейк тільки з іншого ресурсу чи з косметичними змінами.

Учити розпізнавати фейки, аналізуючи їхню суть, — це те саме, що опановувати японську мову, завчаючи тексти. Та чи можна знати мову, коли не вивчив алфавіту, не навчився читати та писати. Людина почне звуки й побачить зображення. Найбільш старанні їх повторят. Проте вони не розумітимуть суті й не зможуть використати ці знання на практиці.

Тому важливо коректно розставити пріоритети. Спочатку вчити абетки, а потім навчити писати твори. Тобто дати зрозуміти, як функціонують цифрові платформи, які інструменти маніпуляції є, як їх розпізнати, як вибрati безпечні джерела інформації, а вже потім заглиблюватися в аналіз фейків та маніпуляцій.

З простих людей не зробиш медійників чи фактчекерів. У пересічних людей своє життя. І опановувати нову професію, щоб розібратися в суті інформаційних вірусів, у них немає часу, навичок та ще багато чого. А головне: люди не розуміють, як влаштована нова цифрова реальність. Для них просто вся інформація стала безкоштовною. Тепер її багато, тож можна читати / дивитися / слухати те, що подобається.

Тобто починати потрібно з азів — з інформаційної гігієни. Пояснювати, як працюють і маніпулюють соціальні мережі, месенджери, сайти-сміттярки. Пояснювати, що немає безплатної інформації і якщо її хтось створив, то комусь це потрібно. Тобто спочатку навчити абетки, а вже потім учити писати й читати.

Щоб суттєво зменшити ризики підхопити інформаційний вірус, не обов'язково здійснювати його фактчекінг. Достатньо розуміти, якими каналами його розповсюджують. Бо вірусів тисячі, а каналів — десятки.

203

Конструюючи інфовірус, маніпулятор закладає в нього свої знання та досвід, використовує купу соціологічних даних і розуміння людської психології та поведінки. Проте навіть найгеніальніші інфовіруси поширюють за допомогою одних комунікаційних каналів.

Щоб зібрати ваші дані й персоналізувати маніпуляцію, використовують платформи з розважальними тестами. Адаптовану під вас інформацію ви прочитаєте на сміттярці / сторінці бота чи псевдоексперта. Щоб у вас не виникло сумнівів, додадуть трохи чуток у *Telegram* і думки знайомих у *Viber*.

Розуміючи, як розрізнати сміттярку та медіа, бота чи псевдоексперта, знаючи інфраструктуру маніпуляцій у *Telegram* та *Viber*, ви можете суттєво зменшити ризики

підхопити інфовірус. Так, не на 100%. Однак цього можна навчити мільйони, а не тисячі.

Саме для цього влітку 2020 року я започаткувала волонтерську ініціативу з інфогігієни «Як не стати овочем». Тут ми вчимо людей тому, що перешкоджає маніпуляторам.

У нас є мета — до 2024 року навчити 7 мільйонів українців інформаційної гігієни. Ми розуміємо складність та амбітність цієї мети. Ідемо до неї без рожевих окулярів, але системно й незалежно.

А ще в мене є мрія. Я мрію, що коли ви, перебуваючи у своїх бульбашках, побачите «дурні» дії інших, то не ставите на них клеймо «ідіот». Бо ті люди не винні. Вони опинилися в руках вправних маніпуляторів і не мали, що їм протиставити.

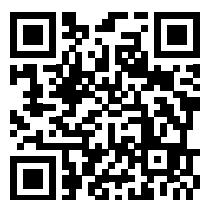
У мене є й інша мрія. Хочу, щоб кожен із вас знайшов час і терпіння та пояснив рідним, як влаштований новий цифровий світ і які його правила. Навчив найближчих людей інформаційної гігієни. А якщо у вас забракне часу чи терпіння, приводьте рідних до нас у «Як не стати овочем». Ми допоможемо.

ПРО ІНІЦІАТИВУ «ЯК НЕ СТАТИ ОВОЧЕМ»

Волонтерська ініціатива «Як не стати овочем» вчить людей «фільтрувати» інформацію. Маємо на меті до 2024 року навчити 7 мільйонів українців базової інфогігієни. Ця книжка — один із кроків до згаданої мети. Також ми:

- проводимо курси з базової інфогігієни й навчання в межах школи амбасадорів інфогігієни;
- організовуємо онлайн-події, де спілкуємося з практиками та відомими українцями про те, як працюють маніпуляції й наскільки важлива інфогігієна для розвитку демократії в нашій країні;
- знімаємо відеокурс з інфогігієни для YouTube-каналу «Як не стати овочем»;
- досліджуємо рівень інфогігієни українців;
- ведемо просвітницьку роботу в медіа й на наших сторінках у соціальних мережах.

І ще робимо багато іншого, наближаючись до нашої мети.

Про актуальні
досягнення
ініціативи
«Як не стати
овочем»

**СПОДОБАЛАСЯ КНИЖКА?
ПОДАРУЙ ЇЇ ВЧИТЕЛЮ.**

Зараз триває соціальний проект, мета якого — навчити 440 000 українських педагогів базової інформаційної гігієни. Для цього створений навчальний курс на платформі онлайн-освіти *Prometheus* і написана ця книжка. Ми вже зарахували 10 гривень від вашої покупки у фонд книжок для вчителів.

Придбати її «підвісити» книжку можна за цим QR-кодом.
Дякуємо!

Науково-популярне видання

Серія «Актуальна тема»

МОРОЗ Оксана

**Як не стати овочем
Інструкція з виживання в інфопросторі**

Провідний редактор *O. P. Рибка*

Редактор *E. O. Редъко*

Технічний редактор *D. В. Заболотських*

Художній редактор *B. O. Трубчанінов*

Дизайнер й верстальник *B. O. Верхолаз*

ТОВ «Видавництво “Віват”»,
61037, Україна, м. Харків, вул. Гомоненка, 10.

Свідоцтво ДК 4601 від 20.08.2013.

Видавництво «Віват» входить до складу ГК «Фактор».

Придбати книжки за видавничими цінами та подивитися детальну інформацію про інші видання можна на сайті vivat-book.com.ua

тел.: 0-800-201-102,

e-mail: ishop@vivat.factor.ua

Щодо гуртових постачань і співробітництва звертатися:
тел.: +38 (057) 750-75-50, e-mail: info@vivat.factor.ua

Адреси фірмових магазинів «Книгарня Vivat»:
м. Харків, вул. Квітки-Основ'яненка, 2,
тел.: +38 (057) 341-61-90, e-mail: bookstorevivat@gmail.com
м. Львів, пл. Галицька, 12,
тел.: +38 (032) 235-51-77, e-mail: bookvivatliv@gmail.com

Видавництво «Віват» у соціальних мережах:
facebook.com/vivat.book.com.ua
instagram.com/vivat_book

Дякуємо, що обираєте нас!

Вас вітає команда «Vivat» — найбільшого універсального видавництва в Україні. Щороку ми ретельно добираємо й публікуємо тільки найкращі зразки літератури нонфікшн: висвітлюємо провідні тенденції у сферах бізнесу, мотивації та саморозвитку, культури й мистецтва, презентуємо науково-популярні, біографічні та публіцистичні новинки. Упевнені, що кожне наше видання здане надихнути на свіжі ідеї та оригінальні рішення.

Поповнити книжкову поличку ви можете у фірмових «Книгарнях Vivat» за адресами:

м. Харків, вул. Квітки-Основ'яненка, 2,
м. Львів, пл. Галицька, 12,

а також на сторінці нашого онлайн-магазину
vivat-book.com.ua

З повагою, команда видавництва «Vivat»

vivat-book.com.ua

@vivat.book.com.ua

@vivat_book

@vivat_publishing

Читай. Мрій. Дій.